

T.C.  
Selçuk Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı  
Tefsir Bilim Dalı

**Kur'ân'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve**

**Yasakların Ahlâkî Arka Planı**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Danışman**  
**Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT**

**Hazırlayan**  
**Fatih KARAZEYBEK**

**Konya 2008**

## İÇİNDEKİLER

|                                                         |    |
|---------------------------------------------------------|----|
| KISALTMALAR .....                                       | 4  |
| ÖNSÖZ.....                                              | 5  |
| GİRİŞ .....                                             | 7  |
| A. ARAŞTIRMA KONUSUNUN SEÇİLMESİ.....                   | 7  |
| B. KONU HAKKINDAKİ KAYNAKLAR.....                       | 7  |
| C. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM.....                 | 8  |
| D. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI.....                          | 8  |
| BİRİNCİ BÖLÜM .....                                     | 10 |
| AHLÂK VE TOPLUM HAKKINDA GENEL BİLGİLER .....           | 10 |
| 1. Ahlâk'ın Tarifi.....                                 | 10 |
| 1.1. Lugat Anlamı .....                                 | 10 |
| 1.2. Terim Anlamı.....                                  | 10 |
| 2. Bazı İlmî Disiplinlerde Ahlâkın yeri.....            | 14 |
| 2.1. Ahlâk Hukuk İlişkisi .....                         | 14 |
| 2.2. Ahlâk Psikoloji İlişkisi .....                     | 16 |
| 2.3. Ahlâk- Sosyoloji İlişkisi.....                     | 17 |
| 3. İslâm Ahlâkının Kaynakları.....                      | 18 |
| 4. Kur'ân'da Ahlâk İlişkileri.....                      | 24 |
| 4.1. Din –Ahlâk İlişkisi.....                           | 24 |
| 4.2. İman-Ahlâk İlişkisi.....                           | 26 |
| 4.3. İbadet-Ahlâk İlişkisi.....                         | 29 |
| 5. Toplum Ve İnsan .....                                | 33 |
| 5.1. Toplum Düzenini Sağlayan Unsurların Bazıları ..... | 34 |
| 5.1.1. Hukuk .....                                      | 34 |
| 5.1.2. Din ve Ahlâk Kuralları.....                      | 37 |
| 5.1.3. Örf ve Âdet .....                                | 39 |

|                                  |    |
|----------------------------------|----|
| 6.Kur’ân’ın Topluma Bakışı ..... | 40 |
|----------------------------------|----|

|                   |    |
|-------------------|----|
| İKİNCİ BÖLÜM..... | 45 |
|-------------------|----|

|                                                                               |    |
|-------------------------------------------------------------------------------|----|
| KUR’ÂN’DA TOPLUM DÜZENİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK YASAKLARIN<br>AHLÂKÎ BOYUTU ..... | 45 |
|-------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                         |    |
|---------------------------------------------------------|----|
| 1. DOĞRUDAN ZARÛRİYÂT-I HAMSE İLE İLGİLİ YASAKLAR ..... | 45 |
|---------------------------------------------------------|----|

|                        |    |
|------------------------|----|
| 1.1. Cana kıymak ..... | 46 |
|------------------------|----|

|                     |    |
|---------------------|----|
| 1.2. Hırsızlık..... | 51 |
|---------------------|----|

|                 |    |
|-----------------|----|
| 1.3. Zinâ ..... | 54 |
|-----------------|----|

|                 |    |
|-----------------|----|
| 1.4. Faiz ..... | 57 |
|-----------------|----|

|                                  |    |
|----------------------------------|----|
| 1.5. Zararlı Alışkanlıklar ..... | 60 |
|----------------------------------|----|

|                                     |    |
|-------------------------------------|----|
| 1.6. Haysiyet ve Namus İhlâli ..... | 62 |
|-------------------------------------|----|

|                                                              |    |
|--------------------------------------------------------------|----|
| 2. DOLAYLI OLARAK ZARÛRİYÂT-I HAMSE İLE İLGİLİ YASAKLAR..... | 64 |
|--------------------------------------------------------------|----|

|                           |    |
|---------------------------|----|
| 2.1. Emânete İhânet ..... | 64 |
|---------------------------|----|

|                  |    |
|------------------|----|
| 2.2. Zulüm ..... | 67 |
|------------------|----|

|                   |    |
|-------------------|----|
| 2.3. Rüşvet ..... | 72 |
|-------------------|----|

|                          |    |
|--------------------------|----|
| 2.4. Yalan Söylemek..... | 73 |
|--------------------------|----|

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| 3. İNSANLAR ARASI İLİŞKİLERDE YASAKLANAN HUSUSLAR..... | 75 |
|--------------------------------------------------------|----|

|                                       |    |
|---------------------------------------|----|
| 3.1. Gıybet, arkadan çekiştirmek..... | 75 |
|---------------------------------------|----|

|                           |    |
|---------------------------|----|
| 3.2. Kibir ve Haset ..... | 78 |
|---------------------------|----|

|                      |    |
|----------------------|----|
| 3.3. Alay etmek..... | 81 |
|----------------------|----|

|                    |    |
|--------------------|----|
| ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ..... | 84 |
|--------------------|----|

|                                                                              |    |
|------------------------------------------------------------------------------|----|
| KUR’ÂN’DA TOPLUM DÜZENİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK EMİRLERİN<br>AHLÂKÎ BOYUTU ..... | 84 |
|------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                |    |
|----------------------------------------------------------------|----|
| 1. “Doğruluk” İlkesi Kapsamında Değerlendirilecek Emirler..... | 84 |
|----------------------------------------------------------------|----|

|                                                                    |    |
|--------------------------------------------------------------------|----|
| 2. “Toplumsal Dayanışma” Bağlamında Değerlendirilecek Emirler..... | 89 |
|--------------------------------------------------------------------|----|

|                                                              |    |
|--------------------------------------------------------------|----|
| 3. “Sabır” İlkesi Kapsamında Değerlendirilecek Emirler ..... | 93 |
|--------------------------------------------------------------|----|

|                                                               |    |
|---------------------------------------------------------------|----|
| 4. “Adâlet” İlkesi Kapsamında Değerlendirilecek Emirler ..... | 97 |
|---------------------------------------------------------------|----|

|                                                                 |    |
|-----------------------------------------------------------------|----|
| 5. “Âdâb-ı Muâşeret” Kapsamında Değerlendirilecek Emirler ..... | 99 |
|-----------------------------------------------------------------|----|

|                            |            |
|----------------------------|------------|
| <b>SONUÇ.....</b>          | <b>102</b> |
| <b>BİBLİYOGRAFYA .....</b> | <b>107</b> |

## KISALTMALAR

|                 |                                                 |
|-----------------|-------------------------------------------------|
| <b>b.</b>       | : İbn, bin                                      |
| <b>Bkz.</b>     | : Bakınız                                       |
| <b>DİA</b>      | : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi     |
| <b>DİB</b>      | : Diyanet İşleri Başkanlığı                     |
| <b>DEÜ</b>      | : Dokuz Eylül Üniversitesi                      |
| <b>Fak.</b>     | : Fakültesi                                     |
| <b>H.</b>       | : Hazreti                                       |
| <b>İFAV</b>     | : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı |
| <b>İ.Ü.E.F.</b> | : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi      |
| <b>nşr.</b>     | : Neşreden                                      |
| <b>s.</b>       | : Sayfa                                         |
| <b>sad.</b>     | : Sadeleştiren                                  |
| <b>ŞİA</b>      | : Şâmil İslam Ansiklopedisi                     |
| <b>TDV</b>      | : Türkiye Diyanet Vakfı                         |
| <b>Tr.</b>      | : Tercüme Eden                                  |
| <b>Ts</b>       | : Tarihsiz                                      |
| <b>Vb.</b>      | : Ve benzeri                                    |
| <b>Vd.</b>      | : Ve diğerleri                                  |
| <b>Yay.</b>     | : yayınevi                                      |

## ÖNSÖZ

Kur'ân, insanı, hem Allah'a hem de insanlara karşı ahlâkî sorumluluklarını yerine getirmeye davet edip, bir taraftan, insanla Allah arasında sevgi, saygı, ve itaate dayanan bir ilişki kurarken, diğer yandan, insanın yaşamış olduğu toplumdaki fertlerle ilişkilerini düzenleyen emir ve yasaklar getirir. Kur'ân, bu öğretisini pek çok âyetinde, insanla Allah arasında gerçekleşen bir olgu olan “iman” ilkesi ve Allah'ın rızasına dayalı olarak insanlar arasında gerçekleşen davranışlardan oluşan, “salih amel” ilkesiyle takdim eder. Kur'ân'da iman ve salih amelin birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olması, insanın, kendisine ve diğer insanlara karşı ahlâkî sorumluluklarının, aynı zamanda Allah'a karşı da birer sorumluluk olduğuna işaret eder.

İnsanın, varlığını düzenli olarak devam ettirebilmesi için bir toplumda yaşamaya ihtiyacı vardır. İnsanların o toplumda, birlikte, huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için belli başlı kurallara uyması gerekir. Toplumsal hayatı düzenleyecek unsurların başında da hukuk ve ahlâk gelir. Her toplumun âdetleri, gelenekleri, düşünceleri farklı olduğundan farklı ahlâk prensipleri ortaya çıkmaktadır. Bir toplum için ahlâkî görülen bir davranış, bir başka toplum tarafından ahlâkî olmayabilir. Çünkü sadece bir bölgede yaşama şansı olan bir insanın herkesi mutlu edecek ahlâk prensiplerini tespit etmesi mümkün değildir. İlâhî dinlerin asıllarından uzak bir şekilde hazırlanan ahlâk anlayışları ise, kişilerin bireysel duygu ve düşüncelerini, şahsî arzu ve isteklerini yansıtmaktadır.

Kur'ân'a göre Allah, insanı ahlâkî doğruyu görebilecek güçte yaratmıştır. Bununla birlikte şeytanın aldatması, insanın hevâ ve hevesi, çeşitli içgüdü ve arzuları onun doğruyu, iyiyi ve güzeli tam anlamıyla görmesini engellemiştir. Ancak Allah, ahlâklı, erdemli insan ve toplumların oluşmasını istediğinden dolayı, gönderdiği peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla insanların hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olacakları ahlâkî ilke ve yasalar sunmuştur.

İnsanoğlunun yaratılış sebebi, Kur'ân'da "imtihan" olarak açıklanmaktadır. Bu imtihan, insanın Allah'ın rızası istikâmetinde inanç ve amel durumunun nasıl olacağını ölçme, sınama denemektir. Yine bu imtihan, toplumsal bir varlık olan insanın toplum içinde göstereceği tutum ve davranışlar neticesinde sonuçlanacaktır. İşte Allah, yarattığı insanoğluna bu dünyadaki imtihanında başarılı olması için, elçileri vasıtasıyla emirler ve yasaklar bildirmiştir. Toplum içinde, Allah'ın bu buyruklarına uyanlar iyi bir fert olduğu gibi bu fertlerin oluşturduğu toplum da iyi bir toplum olacaktır.

Toplum düzenini sağlayan hukuk'un ve ahlâk'ın kaynağı ve ilişkileri hakkında farklı düşünceler olmakla beraber, acaba Kur'ân'da emir ve yasaklar ihtivâ eden, hukûkî yönü ağır basan ayetlerin, ahlâkî, mânevî yönleri nelerdir? Kur'ân'da hukuk-ahlâk ayrımı bir diğer ifadeyle, hukûkî hükümler ihtivâ eden emir ve yasakların ahlâkî ilkelere soyutlanması mümkün müdür? Kur'ân'da emir ve yasaklar içeren ayetlerin toplumsal düzene katkıları nelerdir? sorularından yola çıkarak, "Kur'ân'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâkî Arka Planı" başlığında bir konu çalışmayı uygun gördük.

Öncelikle yaptığımız bu çalışmanın konu seçiminde ve çalışmamız süresince bizi yönlendiren değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Fethi Ahmet Polat Bey'e ve Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri ABD Tefsir Bilim Dalı'ndaki değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. M. Sait Şimşek ve Sayın Prof. Dr. Yusuf Işıcık Bey'lere katkılarından dolayı saygılarımı sunar ve teşekkürlerimi arz ederim.

Fatih KARAZEYBEK

Konya-2008

## GİRİŞ

### A. ARAŞTIRMA KONUSUNUN SEÇİLMESİ

Kur’ân’da yer alan emir ve yasakların hukûkî yönü, İslâm Hukuku ve Fıkıh ilminde ele alındığı gibi, Tefsirlerde de, ilgili ayetler geldiğinde işlenmiştir. Bununla birlikte bazı tefsirlerde, emir ve yasak ihtivâ eden ayetler, sadece hukûkî yönüyle değil, maslahat, hikmet ve faydalar yönüyle ele alınmış ve hükümlerin ahlâkî yönlerine işaret edilmiştir.

Dikkatimizi çeken bir konu olan bu durumu danışman hocamla paylaştıktan sonra, onun tavsiyesiyle Marife Dergisinde Yayınlanan<sup>1</sup> “*Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı Olarak Ahlâk*” adlı makâleyi okudum. Ancak Kur’ân’da yer alan emir ve yasakların, hikmet, maslahat gibi ahlâkî yönlerini ele alarak incelemeye başladığımızda konunun çok geniş olduğu kanaatine vardık. Abdullah Draz’ın “*Kur’ân Ahlâkî*”<sup>2</sup> adlı eserinden faydalanarak, Kur’ândaki ahlâk esaslarının, ferdî ahlâk, dînî ahlâk, sosyal ahlâk, aile ahlâk, devlet ahlâk gibi kısımlara ayrıldığını gördük. Danışman hocamla yaptığımız istişâreler neticesinde, Kur’ân’daki bu ahlâk esaslarından, sosyal ahlâka yönelik olan bölümünü incelemeye karar verip, tezimizin de başlığını, “Kur’ân’da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlâkî Arka Planı” olarak belirledik.

### B. KONU HAKKINDAKİ KAYNAKLAR

Tezimizin konusu itibariyle araştırmamızın üç ayağı vardır. Öncelikle konumuzun alt yapısını oluşturması açısından ahlâk ve hukuk’la ilgili eserlere müracaat ettik. İkinci olarak, tezimizin omurgasını oluşturan, toplum düzeniyle ilgili emir ve yasaklarda, başta ictimâî tefsirler olmak üzere, tefsirlerden yararlanmaya çalıştık. Üçüncü olarak da, toplum

---

<sup>1</sup> Ahmet Yaman, “ Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk ” *Marife Dergisi*, Konya, 2006, sayı: 1.

<sup>2</sup> M.Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkî*,(tr.Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz Yay.,3.Baskı, İstanbul, 2004.

düzeniyle alâkalı Kur'ân'daki emir ve yasakların ahlâkî yönlerini incelerken, ahlâk esaslarını ele alan eserlerden istifâde ettik.

Tezimizin konusuyla ilgili eserlere değinecek olursak; Kur'ân'daki emir ve yasakların tasnifinde, M.Abdullah Draz'ın, “*Kur'ân Ahlâkî*” adlı eserinden faydalandım. Bu tasnifden sonra, toplum düzeniyle ilgili olan konuları tesbit ederek, başta ictimâî tefsirler olmak üzere, tefsirlerden istifade etmeye çalıştım. Ayrıca, konumla ilgili, Celil Kiraz'ın “*Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri*”, Muhsin Demirci'nin “*Kur'ân'da Toplumsal Düzen*” adlı eserlerinden de istifade ettim. Bunlar dışında, İmam Gazzâlî'nin “*İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*” ve Mâverî'nin “*Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*” gibi eserlerine yeri geldiğince müracaat ettim.

### **C. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM**

Çalışma konumuz hakkında okumalara başladığımızda, öncelikle temel olması açısından ahlâk ve hukuk kitaplarını inceledik. Toplumsal düzeni sağlayan unsurların başında gelen ahlâk ve hukukun birbirleriyle olan ilişkilerini ve farklılıklarını inceleyip, bunun Kur'ân'daki hükümlerde nasıl olduğu sorusuna cevap aradık. Ardından, Kur'ân'daki toplum düzenine yönelik emir ve yasaklar ihtivâ eden ayetleri tesbit edip, tesbit etmiş olduğumuz bu emir ve yasakları kendi aralarında sınıflandırmaya çalıştık. Konumuzla alâkalı olan bu emir ve yasakların tefsirlerde ele alınış şekillerini inceleyip, ağırlıklı olarak hukûkî yönleriyle değil de, maslahat, hikmet, fayda gibi yönleriyle ele aldık. Kur'ân'ın getirmiş olduğu bu emir ve yasakların fert ve topluma olan yararlarına da değinerek, toplum düzenine sağlamış olduğu katkılarını ortaya çıkarmaya çalıştık.

### **D. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI**

Birinci bölümde, tezin başlığındaki kavramları açıklamak ve temel oluşturması amacıyla, ahlâk, hukuk ve toplum konusunu ele aldık. Bu bölümde ahlâkın genel çerçevesini çizip, ahlâkın bazı bilimlerle olan ilişkisine değindik. Kur'ân ahlâkının kaynakları ve Kur'ânda ahlâk ilişkilerini ele aldıktan sonra, Kur'ân'ın topluma bakışını incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise, Kur'ânda toplumsal düzene yönelik yasakları, üç gruba ayırarak; doğrudan zarûriyât-ı hamse ile ilgili yasaklar, dolaylı olarak zarûriyât-ı hamse ile ilgili yasaklar ve insanlar arası ilişkilerde yasaklanan hususlar başlıkları altında ele aldık.

Üçüncü bölümde, Kur'ân'da toplum düzenine yönelik emredilen hususları, doğruluk, toplumsal dayanışma, sabır, adâlet ve âdâb-ı muâşeret başlıkları altında inceledik. Bu yasakları ve emirleri, hukûkî boyutundan ziyade ahlâkî boyutuyla ele alıp, ayetlerin toplumsal açıdan olan faydalarına, maslahatlarına ve hikmetlerine değindik.

Çalışmamız sonuç ve bibliyografya ile son bulacaktır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### AHLÂK VE TOPLUM HAKKINDA GENEL BİLGİLER

#### 1. AHLÂK'IN TARİFİ

##### 1.1. Lugat Anlamı

Ahlâk kelimesi, Arapça'da H-L-K (ح-ل-ك) kökünden türemiş olup Hulk veya Huluk kelimelerinin çoğuludur. Bu kelimeler ise "huy, din, tabiat ve karakter" manalarına gelmektedir. Bundan dolayı ahlâk kelimesi; huylar, insanın mânevî yapısını belirleyen özellikler, seciyeler gibi anlamlara gelir.<sup>3</sup> İnsan, beden ve ruh olmak üzere iki unsurdan meydana gelmiştir; bedenin yapısı ve görünüşü ile ilgili olarak Arapçada Halk (حَلَق) kelimesi kullanılırken, ruhun yapısı ve görünüşü için ise Hulk (حُلُق) kelimesi kullanılmaktadır.<sup>4</sup> Şunu da belirtelim ki, ahlâk kelimesi, Türkçede tekil bir kelime olarak kullanılmıştır.

##### 1.2. Terim Anlamı

Ahlâk, değişik düşüncelere göre, farklı şekillerde değerlendirilmekte ve farklı tanımları yapılmaktadır. Kaynaklarda ahlâkın çokça tarifi yapılmakla beraber, en yaygın olanı, İmam Gazzâlî'nin yaptığı tariftir.<sup>5</sup> Gazzâlî, ahlâkı; “insan nefsinde yerleşen öyle bir

<sup>3</sup> Ebû Nasr İsmail b.Hammâd el-Cevherî, *es-sihâh*, (nşr. Ahmed Abdulğafur Attâr), I-VI, Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, Beyrut, h.1399, IV,1470-1471; İbn Manzûr Ebû'l- Fazl Muhammed b. Mukrim el-İfrikî, *Lisânu 'l-Arab*, Beyrut, 1990, X, 85-87; Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Nşr., 2. Baskı, İstanbul, 1968, s.15.; Mustafa Çağrıçı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, Ensar Nşr., 4. Baskı, İstanbul, 2006, s.15.

<sup>4</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 85-87.

<sup>5</sup> Çağrıçı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.15.

melekedir ki, insanın fiilleri, hiçbir fikrî zorlama olmaksızın, iyice düşünmeye muhtaç olmaksızın, bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar.” şeklinde tarif etmiştir.<sup>6</sup> Bu tarifte ahlâkî davranışın bir niteliği olarak belirtilen “iyice düşünmeye muhtaç olmaksızın” kaydı, davranışın amaçlı ve isteyerek yapılması şartına aykırı gibi gözükse de, tarifin bu şekilde yapılmasındaki asıl amaç, ahlâkî davranışın zorla yapılan bir davranış olmadığını belirtmek içindir.<sup>7</sup> Yapılan birçok tarifler ışığında, ahlâkın; insanın karakter yapısı, fiilleri, bunlarla ilgili değerlendirmeleri ve kişilerin davranışlarını tanzîm eden genel kurallar bütünü olduğunu söylemek mümkündür.<sup>8</sup> Bir yönüyle ahlâk; örneğin İslâm Ahlâkı, Budist Ahlâkı gibi genel bir hayat tarzı anlamında, ayrıca iş veya meslek ahlâkı gibi bir grubun davranış kuralları anlamında kullanılır.<sup>9</sup>

Ahlâkın tanımını daha iyi kavramak için, öncelikle tanımı iyi irdelememiz gerekir. Ahlâk, davranışlardan ziyade onları meydana getiren mânevî kabiliyetleri ifade eder. Yani ahlâkî fiiller, ahlâkın kendisi değil, onun bir neticesidir. Ayrıca, bir insanın yapmış olduğu herhangi bir işin sonucuna bakarak onun ahlâkının iyi veya kötü olduğuna dair bir hüküm verilemez. Çünkü insanlar bazen iyi niyetle bir şeyi yapmak istediği halde yaptığı iş, kötü sonuçlar doğurabilir. Yahut kötü niyetle başladıkları bir iş iyi neticeler doğurabilir.<sup>10</sup>

Ahlâk, sadece iyi huylar ve kabiliyetler manasına gelmeyip, iyi veya kötü huyların hepsine birden ahlâk denilir ve herkesin iyi veya kötü şeklinde nitelenen bir ahlâkı vardır. İnsanlar arasında kullanılan ahlâklı veya ahlâksız gibi sözler, galat-ı meşhur kabilindendir.<sup>11</sup> Buna rağmen, ahlâkı, insanın bir amaca yönelik olarak kendi isteğiyle, kötülükten uzak olarak, iyi davranış sergilemesi ve bir toplumda fertlerin uymak zorunda oldukları davranış kuralları şeklinde tarif edenler de vardır.<sup>12</sup>

Ahlâk, insanda gelip geçici bir hal değil, onun mânevî yapısına yerleşerek bir meleke halini alan kabiliyetler bütünüdür. Ahlâk, insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır.<sup>13</sup>

Ahlâk, insanı düşünüp taşınmaya, herhangi bir baskı ve zorlamaya gerek olmasızın, vazifeyi rahatlıkla ve memnuniyetle yapmaya sevk eder. İyi ahlâklı olabilmek için vazifeleri rahatlıkla ve memnuniyetle yerine getirme zarûreti, ahlâkın gelişip

<sup>6</sup> Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Din*, I-IV, Mısır, H.1302, III, 49; Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, (nşr. Ali Arslan Aydın), Nur yay. 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 14.

<sup>7</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.18.

<sup>8</sup> Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, TDV.yay.,4. Baskı, Ankara 2003, s.2.

<sup>9</sup> Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s.2.

<sup>10</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 17.

<sup>11</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.17.

<sup>12</sup> M.Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, Nobel Yay. Ankara, 2007, s.1.

<sup>13</sup> Hilmi Ziya Ülken, *Ahlâk*, İÜEF Yay., İstanbul, 1946, s. 9.

güçlenmesinde alışkanlığın önem taşıdığını göstermektedir. Alışkanlık ise ancak eğitimle kazanılır. Bu eğitim de kişinin kendi kendini eğitmesi, nefsinin ıslah etmesi yoluyla olur.<sup>14</sup>

Filozoflar, ahlâkı farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Detaya girmeden bunlara da kısaca değinmek yararlı olacaktır. Genellikle, ilk çağlarda filozoflar, ahlâkı; “Her insanı, dilediği gerçek mutluluğa ulaştıran ve insanı dünyadaki özel yeri uyarınca özüne yakışan saadeti elde etmesini sağlayan bir yol, bir biçim” diye açıklamışlardır.<sup>15</sup>

İlkçağ filozoflarından Sokrates, ahlâkta üstün olmanın bilgiye bağlı olduğunu, doğru fiile ancak doğru bilginin ulaştıracağını söyler. Ona göre ahlâklı olmanın özü, iyiyi bilmektir. Bilgi insanın iradesine etki eder. Kötülük, bilginin eksikliğinden ileri gelir çünkü hiç kimse bile bile kötülük işlemez. Bilgi öğrenildiği gibi ahlâk da öğrenilir ve ahlâk ile mutluluk aynıdır.<sup>16</sup>

Sokrates'ten etkilenecek ortaya çıkan Kyrene okulu, bireyci olup, ahlâkta hazcılık anlamına gelen, hedonizmi esas almıştır. Hazzı istemek ve aramak insan ve hayvan için doğal bir duygudur. İradenin biricik amacı haz olup, haz iynin kendisidir. Hazzı sağlayan şey iyi, acı veren şey ise kötüdür.<sup>17</sup>

Platon ise, Sokrates'ten etkilenecek ortaya çıkan okulların aksine bireyci değildir. Onun ahlâk anlayışı toplumsal ahlâktır. Ona göre tek kişinin değil, toplumun mutluluğu önemlidir.<sup>18</sup>

Yunan ahlâk felsefesinin temel sorusu, insan davranışlarının son gayesi olan ‘mutluluk’tur ve bu teorinin özgün karakteri gayeci olup, insan fiillerini gayelerine, niyetlerine göre değerlendirmesidir.<sup>19</sup>

Aristoteles de bütün Yunan ahlâkçıları gibi, bütün çabalarımızın en yüksek amacının mutluluk olduğunu söyler. İnsanın özü akıldır. İnsan ancak aklının etkinliği ile mutlu olabilir.<sup>20</sup> Aristoteles’e göre iynin ne olduğunu bilmek, onu yapabilmek değildir. İnsan ancak iradesini eğitmekle güçlü isteklerine karşı koyabilir, aklın gösterdiğini yapabilir.<sup>21</sup> İnsanın, cesâret, ölçülü-düşünceli olma, cömertlik, yüksek ruhluluk, adâlet, dengeli olma, şan-şeref sevgisi, edep, şeref duygusu, ağırbaşlılık, dostluk gibi bazı etik erdemleri vardır. Bu çeşit erdemlerin özü de “doğru olan ortayı” bulmadır. Bu şu demektir: İsteklerimiz bizi hep kötü olan aşırılıklara doğru itip sürükler. Bu arada doğru görüş, bize

<sup>14</sup> Çağrııcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.18.

<sup>15</sup> Heinz Heimsoeth, *Ahlâk Denen Bilmece*, (tr. Necmi Uygur), İ.Ü.E.F. yay., 2. Baskı, İstanbul, 1978, s. 16.

<sup>16</sup> Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İst. 1980, s. 50.

<sup>17</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.55.

<sup>18</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.65.

<sup>19</sup> Kılıç, *Ahlâkın Dîni Temeli*, s.5.

<sup>20</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.87.

<sup>21</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.88.

iki aşırılığın ortasındaki doğruyu, “pek çok” ile “pek az”ın ortasını buldurur. Doğruyu yapa yapa edinilen alışkanlık da, hep bu doğru ortayı bulacak gibi irademizi ayarlar. Cesâret delice atılganlık ile korkaklığın, cömertlik müsriflik ile cimriliğin, ölçülü-düşünceli olma, dizginsizlikle düşüncesizliğin, adâlet, haksızlık yapma ile haksızlığa katlanmanın; dengeli oluş, deli gibi kızıp köpürme ile vurdumduymazlığın arasında bulunan “doğru ortalar”dır. Ona göre insan, sosyal bir varlıktır. Bu yüzden ahlâk olgunluğuna ancak toplumun içinde erişilebilir.<sup>22</sup>

Skolastik çığırın düşünürlerinden, Aquino'lu Thomas'ın ahlâk öğretisi akılcıdır. Ona göre akıl ruhtan daha üst sıradadır. Çünkü akıl değerleri bilmesi ve amaçlar koymasıyla iradeye yön verir. Ancak irade kendi bakımından özgürdür. Onda bir özgür olarak seçme yeteneği vardır. İrade özgürlüğü her türlü ahlâkın ön şartıdır. Bizim eylemimiz, Allah tarafından yaratılmış olan nesnelerin değer düzenine uygunsuzsa iyidir.<sup>23</sup> Thomas, Yunan felsefesinin, yiğitlik, ölçülülük, bilgelik ve adâlet olan dört ana erdemini benimseyip, bunlara inan, sevgi ve umut'tan oluşan üç Hristiyan erdemini de ekler. İnan, alçak gönüllülükle inanmayı, sevgi yakınları sevmeyi, umut da Allah'ın inayetiyle kurtulmayı umut etmeyi ifade eder.<sup>24</sup> Şunu da belirtelim ki, Aquino'lu Thomas'ın ahlâk öğretisi bugün de Katolik kilisesinin resmî felsefesidir.<sup>25</sup>

Özetle, bazı filozofların ahlâk felsefelerinde, hayatın gayesinin, en yüksek hazza erişmek olduğunu, bazılarında fayda, yani en büyük mutluluk ilkesi olduğunu, bazılarında iyi niyet, iyi isteme olduğunu görürüz. Bazılarına göre ise, davranışın ahlâkî olabilmesi için vazife ilkesinden hareket etmek gerekir.<sup>26</sup> Bu saydığımız akıl, sezgi ve duygu temellerine dayanan ahlâk teorileri, bir başka ifadeyle din-dışı temellerine dayanan ahlâk teorileridir. Ahlâkın temelini din olmadığı görüşünde olanlar, uzun çağlar din ile ahlâk birbiri içinde yaşamış olmasına rağmen bu iki kurumun evriminin asla paralel olmadığını söylerler. Nitekim, günümüzde ahlâk her kesim tarafından olmazsa olmaz bir gereklilik olarak kabul edildiği ve kurallarına uyulduğu halde, din, fertler tarafından aynı derecede benimsenmemektedir. Bunun başlıca nedeni, ikisinin mahiyet ve amaçları arasında önemli farkların bulunması ve hele dinin, ahlâkı aşan bir takım mistik unsurlar içermesidir.<sup>27</sup>

Ahlâk, insanlarda mevcut olan huylar ve elde ediliş şekillerine göre de fitrî ve kazanılmış ahlâk olarak ikiye ayrılır: İnsanın yaratılışında aslen var olan, doğuştan

<sup>22</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.88.

<sup>23</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.173.

<sup>24</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.174.

<sup>25</sup> Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.170.

<sup>26</sup> Kılıç, *Ahlâkın Dînî Temeli*, s.8-13.

<sup>27</sup> Cemil Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, Okat yay., İstanbul, 1970, s.23.

yerleşmiş ve gizlenmiş hasletler ve kuvvetler fitrî ve tabii ahlâk olarak isimlendirilir. Bunlar bir çocuğun rûhî gelişim devrelerinde de mevcuttur. İnsanın tabii ve fitrî hallerini meydana getiren bu nefsânî melekeler ve bâtinî hasletler, hiçbir sorumluluğun uygulama alanı değildir ve dolayısıyla bunlara şer’î hükümler gerekmez. Hiçbir fert, fitraten mevcut olan gazap veya şehvet kuvvetinden sorumlu değildir. Çünkü sorumluluk ancak, bu kuvvetlere uyularak yapılan fiillerden dolayıdır.<sup>28</sup>

İnsanda doğuştan var olan nefsânî melekelerin, yaşam süresince değişik vesilelerle terbiye edilip, tabiatla uyuşmasından sonra meydana gelen “ihtiyârî fiiller” vardır. Dıştaki tesirlerden sonra kazanılan huylara “ahlâk-ı müktesibe” denir. Bu, esas ahlâk olan nefsânî melekelerin çevre ve dış tesirler ile almış olduğu şekil demektir. Burada irâde ve ihtiyârın rolü ve tesiri vardır. Bunun için de sorumluluğun uygulama yeri burasıdır.<sup>29</sup>

## 2. Bazı İlmî Disiplinlerde Ahlâkın yeri

### 2.1. Ahlâk Hukuk İlişkisi

Ahlâk ilminin yapısı gereği en yakın olduğu ilim dalı hukuktur. Zira her iki ilim de kaideci (normatif) dir ve değerler sahasıyla ilgilenirler. Hukuk da ahlâk gibi iyi fiilleri emretmekte ve kötü fiilleri ise yasaklamaktadır. Hatta hukuk için, “müeyyideleri maddîleştirilmiş bir ahlâk düzenidir” diye bir tarif yapmak teorik olarak mümkündür.<sup>30</sup>

Ahlâk ve hukuk arasındaki benzerlik ve farklılıkları da kısaca ele almakta yarar bulunmaktadır.

Hukuk, yaptırıcı gücü bulunan kâidelerden meydana gelmiş bir sistemdir. Bir ülkenin kanun ve nizamları o ülkenin hukuk sistemini meydana getirir. Bazen de hukuk denince, insanlar arası münasebetlerin nasıl olması gerektiği hakkında ileri sürülen her türlü fikir ve teori anlaşılır. Bu anlayışa göre hukuk bir ahlâk sistemidir. Ancak hukuk, kendi özel yapısı gereği ahlâkın öbür kaynakları olan örf, adetler ve din’den ayrılır.<sup>31</sup>

<sup>28</sup> Akseki, *Ahlâk İlmî ve İslâm Ahlâkı*, s. 14.

<sup>29</sup> İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (tr. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, Ankara, 1983, s. 36; Akseki, *Ahlâk İlmî ve İslâm Ahlâkı*, s. 15.

<sup>30</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.24.

<sup>31</sup> Erol Güngör, *Ahlâk Psikoloji ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken yay, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 117.

Hukuk kuralları, insanların davranış ve eylemlerini düzenler ve bazı sınırlamalar getirir. Hukuk kurallarının yaptırımı sözkonusudur. Ahlâk kuralları da insan davranış ve eylemlerini sınırlandırır, ancak hukuk kurallarından farklı olarak ahlâk kurallarının dünyevî bir yaptırımı yoktur.<sup>32</sup>

Hukuk kuralları dışa yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle, hukuk kurallarının amacı, insan eylem ve davranışları sonucunda başka insanların zarar görmesini engellemektir. Ahlâk kuralları ise daha ziyâde içe yöneliktir. Ahlâk kurallarında kişilerin ya da organizasyonların kendi kendilerini kontrol etmeleri ve ahlâkî olmayan davranışlarını sınırlandırmaları geçerlidir.<sup>33</sup>

Hukuk kuralları, genellikle resmi olup, yaptırımı vardır. Ahlâk ise hukuk kurallarından farklı olarak genellikle gayri resmi kurallardır ve vicdânîdir. Örneğin, hukuk kuralları işlenen bir suçu sadece gayri ahlâkî bir davranış olarak kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda yaptırımlar yani hapis cezası, para cezası gibi cezalar öngörür. Ahlâk ise o suça dünyevî bir ceza getirmeyip sadece yanlış bir davranış olduğunu belirtir.<sup>34</sup> Ayrıca, hukuk kuralları yazılı olduğu halde ahlâk kuralları çoğunlukla yazılı olmayan normlardır.

Ahlâk ve hukuk ilimlerinin her ikisi de toplum düzenini sağlamayı amaçlamaları sebebiyle inceledikleri ve açıklamaya çalıştıkları konular genellikle birbirine benzemektedir. Ayrıca bu iki disiplin arasında çok sıkı bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Şöyle ki; hukuk sistemi mükemmel olan bir toplumun aynı zamanda ahlâkî yapısı da mükemmeldir. Aynı şekilde, ahlâkî yapısı mükemmel olan bir toplumda da adâlet ve hak anlayışı, ahlâksız bir toplumda olduğundan daha fazla önem taşımaktadır. Bununla birlikte ahlâk ile hukuk arasındaki en önemli farkın, müeyyide, yani yaptırım kuvvetinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Diğer bazı farklarını da belirtecek olursak, hukuk, sadece kanuna karşı gelenleri cezalandırdığı halde, ahlâk cezalandırmanın yanı sıra itaat edenleri de mükâfatlandırır. Hukukta ceza, ferde göre hâricî baskı şeklinde iken, ahlâkın cezası ve mükâfatı hem hâricî hem de vicdânîdir. Hukuk, öncelikle kanuna uyulup uyulmadığına bakıp, davranışların biçim olarak kurallara uygunluğuna îtibar ettiği halde, ahlâk; şekilden, zâhirî değerden ve sonuçtan ziyâde, işi yapan kişinin niyetine bakar. Hukuk, genellikle kendi geçerliliğini belirli bir toplumda sınırlayıp, millî bir nitelik taşıırken; ahlâk, toplumdan topluma az çok farklılıklar gösterse bile evrensel olma idealindedir.<sup>35</sup>

<sup>32</sup> İsmail Kılhoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, İFAV yay., İstanbul, 1988, s. 369, 370.

<sup>33</sup> Kılhoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, s. 354-356.

<sup>34</sup> Kılhoğlu, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, s. 365, 366.

<sup>35</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.24,25.

Beşerî hukuklarda, hukukçular tarafından dile getirilen hukuk-ahlâk ayrımının, Kur'ân mesajı açısından çok mümkün olmadığı söylenebilir. Çünkü Kur'ân'ın başlıca hedefi, toplumun islâhıdır ve bunun yolu da ahlâklı fertler yetiştirmektir. Ayrıca hukuk'un beslendiği kaynak ahlâktır ve meşrûiyetini ondan alır. Tüm bunlar göstermektedir ki, ahlâkî olanla hukûkî olan birbirinden ayrılamaz. Kur'ân, bu içiçelik sebebiyle bazen hukûkî emirlerini ahlâkî kavramla,<sup>36</sup> bazen de ahlâkî tavsiyelerini hukûkî terimlerle ifade eder.<sup>37</sup>

## 2.2. Ahlâk Psikoloji İlişkisi

Psikoloji terimi; Yunanca aslı bakımından, ruh anlamına gelen “psyche” ve bilgi, bilim anlamına gelen “logos” kelimelerinden oluşmuştur. Buna göre psikoloji, ruh bilgisi ya da ruhbilim anlamına gelmektedir. Fakat bundan, psikolojinin doğrudan doğruya ruh üzerine araştırmalar yaptığı anlaşılmamalıdır.<sup>38</sup> Psikolojinin asıl konusu, insanın rûhî yaşayışı ve davranışlarıdır. Psikoloji, ruh ve beden bütünü içerisinde somut insanı ele alır.<sup>39</sup>

İkisinin de konusu insan ve davranışları olması itibariyle ahlâk ve psikoloji birbiriyle yakından ilgilidir. Her iki ilim de insanın ruhunu ve davranışlarını kendilerine konu olarak seçmiştir. Ancak psikoloji insanın “nasıl davrandığını” incelerken, ahlâk ise kişinin “nasıl davranması gerektiğini” belirtmeye çalışır. Ancak bu konuda sadece belirlemek yeterli olmaz, belirlenen bu davranışların uygulamaya geçirmenin yollarını da bilmek lazımdır. İşte burada ahlâk ilmi, psikolojinin verilerinden faydalanır.<sup>40</sup>

Ahlâk ile Psikoloji arasındaki ilişkiyi belirttikten sonra farklarına değinmek isâbetli olacaktır. Öncelikle ahlâk, insan davranışlarını iyi ve kötü şeklinde değerlendirdiği halde, psikoloji, davranışları bu bağlamda bir değerlendirmeye tâbî tutmaz. Yani psikoloji “olan”ı, ahlâk ise “olması gereken”i bildirir; diğer bir ifadeyle, psikolojinin kanunları açıklayıcı, ahlâkın kanunları ise buyurucudur. Ahlâk, sorumlu tuttuğu için sadece irâdeli davranışlarla ilgilenir. Psikoloji ise, insanın bütün davranışlarıyla ilgilenir.<sup>41</sup> Her türlü davranışın ilgili olduğu bir değer sahası vardır. Değişik değerler de, kendiyle alakalı davranışları düzenler. Yani değerler, insan davranışlarını etkileyen ve onlara yön veren

<sup>36</sup> el-Bakara 2/177.

<sup>37</sup> Ahmet Yaman, “Kur'ân'da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk” *Marife Dergisi*, Konya, 2006, sayı: 1, s.41-49.

<sup>38</sup> Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Andaç Yay., 1. Baskı, Ankara, 2003, s. 11.

<sup>39</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. yay, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.2.

<sup>40</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.25.

<sup>41</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.26.

faktörler arasındadır. Bir davranış bilimi olan psikoloji de, davranışlar üzerinde etkisi olan değerlere ilgisiz kalmaz.<sup>42</sup>

Dine dayalı ahlâkî değerlerin insan davranışları üzerindeki etkisine geçmeden, bu davranışların ortaya çıkmasını sağlayan mes'ûliyet duygusuna değinmekte yarar vardır. Örneğin, Kur'ân'da insanın sorumluluğuna geniş yer verilmiştir. Sorumluluk yani mes'ûliyet, insanın değerini ortaya koyan bir kavramdır. Sorumluluk ve sorumsuzluk, akıllı varlık olan insanla, akılsız varlıklar arasındaki farkı ortaya koymaktadır.<sup>43</sup>

Kur'ân'ın emir ve yasaklarının insanı merkeze aldığı görülmektedir. İnsan önce Allah'a karşı sorumludur. Bu sorumluluk gereği insan, Allah'a ve O'nun vahyettiği gerçeklere inanmak, ona şartsız olarak itaat etmek, emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınmak zorundadır. İnsan, Allah'tan sonra Peygamberine, kendisine, ailesine, çevresine ve tüm insanlara karşı sorumludur.<sup>44</sup> Kur'ân, dînî, toplumsal ve sırf ahlâkî olan bu üç sorumluluğu şu emirde topluyor: “ *Ey İman edenler...Bile bile Allah'a, peygambere ve bizzat kendi aranızdaki emanetlere hiyanet etmeyin.*”<sup>45</sup> Bununla beraber sorumluluğun şahsî oluşunun en bariz ifadesini, de “*Oku kitabını, bugün nefsin sana hesap görücü olarak yeter... Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenemez.*”<sup>46</sup> ayetlerinde<sup>47</sup> buluyoruz.<sup>48</sup> Bu açıklamadan sonra şunu belirtmek gerekir ki, bu sorumluluklarının bilincinde olan insanın şahsiyetini ahlâk kuralları etkileyecektir. Ahlâk kuralları, o kişiye sabır, doğruluk, cömertlik, tevâzû, emanete sahip çıkma bilinci... gibi daha birçok olumlu kişilik özellikleri kazandırmasının yanında, o kişiyi yalancılık, iftira, gıybet, haset, emanete hıyanet... gibi olumsuz kişilik özelliklerinden koruyacaktır.<sup>49</sup> Psikoloji de, bu ahlâkî değerlerin objektif bir temele dayanıp dayanmamasını değil, insan davranışları üzerindeki etkisini inceleyecektir.<sup>50</sup>

### 2.3. Ahlâk- Sosyoloji İlişkisi

Toplum, genelde sosyal bilimlerin, özelde de sosyolojinin inceleme alanına girmektedir. Ancak çok boyutlu ve karmaşık bir yapı olan toplum, bireylerden

---

<sup>42</sup> Certel, *Din Psikolojisi*, s.28.

<sup>43</sup> M.Abdullah Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, (tr.Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz yay., 3. Baskı, İstanbul, 2004, s.104.

<sup>44</sup> Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, s.109.

<sup>45</sup> el-Enfâl 8/27.

<sup>46</sup> el-İsrâ, 17/14-15.

<sup>47</sup> Lokman 31/ 33; el-Mü'min 40/17; el-Ahkâf/ 46/19.

<sup>48</sup> Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, s.114.

<sup>49</sup> Certel, *Din Psikolojisi*, s.139.

<sup>50</sup> Certel, *Din Psikolojisi*, s.28.

oluşmaktadır.<sup>51</sup> Bu yönüyle inceleme alanı fertler olan ahlâk, bireylerden oluşan toplumu inceleyen sosyolojiyle yakından irtibatlıdır.

Ahlâk ile sosyoloji arasındaki yakınlığı göz önüne alan bazı filozoflar, ahlâkın nazarî ve kural koyucu tarafını tamamen göz ardı ederek, onun sadece bir âdetler ilmi olduğunu, bu sebeple de sosyolojinin içinde bir araştırma alanı olması gerektiğini savunmuşlardır.<sup>52</sup> Ahlâkın sosyolojiye yakınlığı doğru olmakla beraber, bu durum, ahlâkın sadece sosyolojinin bir dalı olduğunu göstermez. Çünkü; sosyoloji pozitif bir ilimdir ve diğer pozitif ilimler gibi tasviridir. Yani tecrübe ve bilhassa müşâhede metotlarına dayanarak sosyal olayları, kurumları ve ilişkileri açıklamakla yetinir. Fakat ahlâk bundan daha ileri bir şeydir. O, insanın değer yargısı taşıyan, yapılması gerekeni ve doğruyu arayan bir varlık olmasının sonucudur.<sup>53</sup>

Sosyoloji, kendi metotları ile sadece ictimâî olaylara, ilişkilere ve kurumlara bakar ve inceler. Ahlâk için önemli olan ise, bu olayların, ilişkilerin ve kurumların arkasındaki fertlerin, ahlâkî yapısı, duyguları, düşünceleri, niyet ve davranışlarıdır.

Ahlâkî tavırlar ile sosyolojinin araştırma konusu olan örf ve âdetler çok zaman karmaşık halde bulunsalar bile, bunlar arasındaki farkları görmek güç değildir. Her şeyden önce, örf ve âdetlerin temelinde daha ziyade özenme ve takdir etme, ahlâkın temelinde ise inanma ve saygı duyma vardır. Bu da, ahlâk kanunlarının, âdetlerin aksine, esasında toplumun üstünde bir kaynağa dayandığına işaret eder.<sup>54</sup>

### 3. İslâm Ahlâkının Kaynakları

Araştırmamızın bu bölümünde ahlâk ve onun mâhiyeti hakkında genel bilgiler verdikten sonra, şimdi de kısaca Kur'ân ahlâkının kaynaklarını incelemeye çalışacağız. Din dışı temeline dayalı olan ahlâk teorilerine baktığımızda ahlâkın kaynağının akıl, vicdan veya toplumun kendisi olduğuna dair görüşler vardır.<sup>55</sup> İslâm da ise ahlâkın kaynağı, daha açık ifadeyle bir şeyin iyi-kötü şeklinde vasıflanması akılla mı, yoksa vahiyle mi tayin edilir sorusu, İslâm âlimlerince, özellikle kelâmcılar arasında çokça tartışılmıştır. Biz bu

---

<sup>51</sup> Ejder Okumuş, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.17.

<sup>52</sup> Ülken, *Ahlâk*, s.141.

<sup>53</sup> Alexis Bertrand, *Ahlâk Felsefesi*, (tr. Hayrani Altıntaş), Akçağ yay., 2. Baskı, Ankara, 2001, s. 5, 6.

<sup>54</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.27-28.

<sup>55</sup> Kılıç, *Ahlâkın Dînî Temeli*, s.17.

tartışmaların detayına girmeden, İslâm ahlâkının kaynağının iki unsuru olan Kur’ân ve Sünnet’i<sup>56</sup> ele alacağız.

İslam, insana, onun aklına, vicdânına büyük önem vermiş ve onu diğer canlılardan üstün tutmuştur. Bunu da Kur’ân’da, “*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!*”<sup>57</sup> ve “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”<sup>58</sup> gibi ifadelerle beyan etmiştir. Yani Allah, insanı canlı, bilen, irâde sahibi, konuşan, işiten, dinleyen, gören, düşünüp tedbir alan, hikmetle hareket eden ve bütün bu özellikleri sayesinde fizik bakımdan kendisinden daha güçlü varlıklar üzerinde bile hâkimiyet kurabilen bir varlık olarak yaratmıştır.<sup>59</sup> “*En güzel biçim*”<sup>60</sup> diye çevrilen “ahsen-i takvîm” tamlaması, bu bağlamda insana Allah tarafından verilen en güzel ve en mükemmel biçim ve yapıyı ifade eder. Bir diğer ifadeyle insan, yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik, gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmıştır.<sup>61</sup>

Ancak insanın bu üstün rûhî yönü yanında bir de beşerî yönü vardır. Nitekim bu gerçek de Kur’ân’da Şems Sûresi 8. ayette “*Allah, insan nefsine fücûrunu da takvasını da ilham etmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir. İnsanın bu iki yönlü tabiatı sebebiyle, Kur’ân’da insanın ahlâkî tercihlerinde yanılabilceği özellikle belirtilmiştir.<sup>62</sup> Ayrıca Bakara Sûresi 169. ayette de “*O size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.*” şeklinde ifade edildiği gibi, insan nefsinin, kendine kötülükler ve edep dışı şeyleri telkin eden şeytanın baskısı altında olduğunu söyler. Bunlar dışında “hevâ” diye tabir edilen kötü arzu ve istekler ile körü körüne, şuursuzca yapılan taklit de ahlâk yolunun karşısındaki engeller olarak gösterilmiştir. Örneğin bu husus, Bakara Sûresi 170. ve 171. ayetlerde “*Onlara (müşriklere): Allah’ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, “Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?(Hidayet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler.*” şeklinde ifade edilmiştir. Furkan suresi 43. ayette “*Kötü duygularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Sen (Resûlüm!) ona koruyucu olabilir misin?*” şeklinde, ve Câsiye suresi 23.

<sup>56</sup> Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *DİA*, II, 1.

<sup>57</sup> el-Hicr 15/29.

<sup>58</sup> et-Tîn 95/4.

<sup>59</sup> Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, vd. *Kur’ân Yolu*, I-V, DİB. Yay., Ankara, 2004, V, 590.

<sup>60</sup> et-Tîn 95/4.

<sup>61</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, V, 590.

<sup>62</sup> H. Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, vd. *İslâm ve Toplum(İlmihal)* TDV. Yay., Ankara, 2004, II, 508.

ayette “Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eristirebilir? Hâla ibret almayacak mısınız?” şeklinde bu gerçek vurgulanmıştır. İşte Kur’ân’ın insan hakkındaki bu ihtiyatlı iyimser tutumu, İslâm ahlâkının temelde din kaynaklı olması sonucunu doğurmuştur.<sup>63</sup> Ahzâb Sûresi 36. ayette de, “Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.” buyrulur, hakkında nas’ bulunan meselelerde ahlâkın kaynağının, din olduğuna işaret edilmiştir.<sup>64</sup>

Bir kısım insanların değerli bulduğuna diğer bir kısım itibar etmediğine göre, değer ve ahlâk ölçülerini toplumlar kendiliğinden tespit edemezler.<sup>65</sup> Hele ahlâk gibi insanlığa birçok alanda yön verecek bir değer değişken değil, aksine sâbit ve köklü bir esas olması gerekir.<sup>66</sup>

“Kur’ân-ı Kerim, İslâm düşüncesinin bitmez tükenmez kaynağıdır. Sahâbe ve onları izleyen nesiller, düşünce, hayat ve ahlâk sistemlerini bu ilâhî kaynağa dayandırdıkları için, ilk büyük İslâm medeniyetini kurmayı başarmışlardır.”<sup>67</sup>

Kur’ân, diğer birçok konuda olduğu gibi, ahlâk konularını da her hangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, mükemmel bir ahlâk anlayışı oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.<sup>68</sup>

Ahlâk kaidelerini, insanın vazifelerini ve beşerin hayatını düzenleyen muâmelelerin dayandığı kanunları insanlara ilk öğreten kaynak din’ dir.<sup>69</sup> Dinlerin ana kaynağı da kutsal kitaplardır. Ahlâkî iyilikler ve kötülükleri tayin konusunda sadece aklın rehberliğini kabul etmek çok doğru olmamaktadır. Buna göre ahlâkın ilkelerini belirlemede filozofların, düşünürlerin şahsî görüş ve eksik araştırmalarına dayanan görüş ve fikirleri kabul etmek, sabit ve değişmez bir kanun yapmaya yetmemektedir. O halde ahlâk kaideleri din ile desteklenmedikçe, bütün insanlık tarafından kabule mazhar olamaz ve nitekim de olamamıştır. Felsefe, hiçbir zaman, görüşlerini ve ahlâkî kaidelerini din ve inanç ölçüsünde insanların kalbine yerleştirememiştir.<sup>70</sup>

<sup>63</sup> Apaydın, vd. *İslâm ve Toplum*, II, 508.

<sup>64</sup> Apaydın, vd. *İslâm ve Toplum*, II, 508.

<sup>65</sup> İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm’da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi*, DİB. Yay., Ankara, 1990, s. 33.

<sup>66</sup> M. Yaşar Kandemir, Mehmet Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil yay., 2.baskı, İstanbul, 1980, s.45.

<sup>67</sup> Yusuf Işıcık, *Kur’ânı Anlamada Temel İlkeler*, Esra Yay., Ankara, 1997, s.9.

<sup>68</sup> Çağrı, “Ahlâk”, *DİA*, II,1.

<sup>69</sup> Ahmed Naim Babanzâde, *İslâm Ahlâkının Esasları*, TDV.Yay., Ankara, 1993, s.65.

<sup>70</sup> Ali Turgut, *Kur’ân-ı Kerim’de Ahlâk Esasları*, Şamil yay., İstanbul, 1980, s.31.

İslâm dini, peygamber vasıtasıyla insanlara gönderilen ilâhi bir vahyin inancı üzerine kurulmuştur. Bu itibarla bu dine ait kanun ve ahlâkî prensipler, inanç esaslarında olduğu gibi ilâhî emirlere yani vahye dayanmıştır.<sup>71</sup> Birçok konuda insan düşüncesinin aynı sonuca varması mümkündür, fakat esas itibariyle İslâm'da kat'î bir mana ifade eden, bir filozofun, bir hukukçunun veya bir ahlâk bilgininin muhakemeleri değil, onun ilâhi yönüdür. Ayrıca farklı insanların görüşleri değişik olabilir ve tamamıyla birbirine zıt yönlerde sevk edebilirler.<sup>72</sup>

İslâm ahlâkı, kitap ve sünnete dayalı, akla ve yaşam gerçeklerine uygun kurallar topluluğudur.<sup>73</sup> Şimdi İslâm dininin ahlâkî esaslarını bünyesinde barındıran ahlâkî kaynaklarına, yani Kur'ân'a ve sünnete değinelim.

Öncelikle, İslâm ahlâkının temeli olan, Kur'ân-ı Kerim'i, içerdiği ahlâkî esaslar yönünden incelediğimizde, daha önceki zamanlardan günümüze gelen, gerek insânî ve gerekse dini sistemlerden daha farklı olduğunu görürüz. Kur'ân ayetlerinde fertlerin ve toplumun huzurunu, mutluluğunu engelleyen davranışlardan kaçınmayı emreden birçok ilkeye rastlarız. Bu ayetler, Kur'ân'ın, ahlâkî güzelleştirme amacına hizmet etmektedirler. Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, *"İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin."*<sup>74</sup> diyerek, hükümlerine uyulacak tek kitap olarak açıklar. Ayette geçen mübarek olma özelliği "kutsal ve bereketli" anlamına gelip, ferdî anlamda insanın ruhuna, sosyal anlamda topluma bereket getirmektedir. Onun içindir ki, "Ona uyunuz!" ifadesine yer verilip, hükümlerine uyulması istenmiştir.<sup>75</sup> Yine Mâide suresi 15. ayette *"Ey ehl-i kitap! Rasulümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi."*<sup>76</sup> denilerek, Kur'ân, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkaracak bir nur, kötülüklerden sakındıran bir feyz kaynağı ve rahmet olarak tavsif edilmiştir. İnsanlar, bu nurlu yola, yani Kur'ân'a uydukları takdirde de yanlış davranış ve düşüncelerden ve bunların kötü sonuçlarından da emniyette olacaklardır.<sup>77</sup> Yine *"O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir."* denilerek, hidayet kaynağı ve en doğru yolu gösteren

<sup>71</sup> Babanzâde, *İslâm Ahlâkının Esasları*, s.65.

<sup>72</sup> Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, (tr. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1961, s.81.

<sup>73</sup> Osman Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Yay., İstanbul, 1993, s. 52.

<sup>74</sup> el-En'âm 6/155.

<sup>75</sup> Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, I-XXI, Bayraklı Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2008, VII, 23.

<sup>76</sup> el-Mâide 5/15.

<sup>77</sup> Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (tr. M. Han Kayani, Yusuf Karaca vd), I-VII, İnsan Yay., İstanbul, 2006, I, 467.

bir kitap olarak açıklanmıştır. Bu ayetlerden ve içinde barındırdığı birçok ahlâkî ilkedен dolayı, ahlâkî yaşayışta vahyin, kaynak olduğunu net bir şekilde ifade edebiliriz.

Kur’ân’da ahlâk kelimesinin kullanılması meselesine baktığımızda da, ahlâk kelimesinin tekili olan “huluk” kelimesinin bir yerde, “*Bu, öncekilerin geleneğinden başka bir şey değildir.*”<sup>78</sup> şeklinde “âdet” manasında, bir yerde de Peygamberimize hitaben “*Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”<sup>79</sup>, şeklinde “ahlâk” anlamında olmak üzere iki defa kullanıldığını görüyoruz. Ayette ifade edilen “üstün, yüce ahlâk” Hz. Peygamber’in sahip olduğu Kur’ân ahlâkıdır. Nitekim Hz. Âişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber’in ahlâkının Kur’ân ahlâkı olduğunu belirtmiş<sup>80</sup> Hz. Peygamber, kendisi de güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifade etmişlerdir.<sup>81</sup> Bu açıklamalar, Hz. Peygamber’in, müşriklerin iddia ettiği gibi mecnun değil, aksine Allah’ın lütfuna mazhar olmuş yüksek bir şahsiyete ve üstün bir ahlâka sahip, her yönüyle mükemmel, insanlık için örnek bir önder ve güvenilir bir rehber olduğunu gösterir.<sup>82</sup>

Bunun yanı sıra, “*Neşsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir, onun kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.*”<sup>83</sup> ayetinde olduğu gibi, “tezkiye” kelimesi de bazı ayetlerde ahlâkın eşanlamısı olarak kullanılmıştır. Kur’ân’da çok yer de geçen “amel” kavramı da ahlâkî davranışları içine alacak şekilde kullanılmıştır.<sup>84</sup> Bunlar dışında yine iyi ahlâklılık ifade eden takva, birr, sıdk, hayır, ihsan... gibi kavramlar; kötü ahlâklılık ifade eden dalâl, ism, zulüm, hevâ, münker, zulüm... gibi kavramlar<sup>85</sup> Kur’ân’da birçok ahlâkî ilkenin olduğuna ve önemine işaret eder.<sup>86</sup> Ahlâkî değerler, insanın hem doğru ve erdemli davranışta bulunma yeteneğini geliştirir, hem de dengeli ve sağlıklı bir kişilik kazanmasını sağlar.<sup>87</sup>

İslâm ahlâk anlayışının ikinci kaynağı Hz. Peygamber’in sünnetidir. Değişik ayetlerde Hz Muhammed’in yüksek derecesi ve fazileti anlatılarak insanların ahlâk yönünden onu kendilerine rehber edinmeleri istenmiştir. Örneğin, Ahzâb Suresi 21. ayette, “*Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve*

<sup>78</sup> eş-Şuarâ 26/137.

<sup>79</sup> el-Kalem 68/4.

<sup>80</sup> Müslim b. Haccâc Ebu’l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî, *Sahîhu-Müslim* (thk. Muhammed Fuad Abdu’l-Bâkî), I-V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., “Müsâfirîn”, 139.

<sup>81</sup> Mâlik b. Enes Ebû Abdillâh, Muvattaa (th., Muhammed Fuad Abdü’l-Bâkî), I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Mısır, ts., “Husnül-huluk”, 8.

<sup>82</sup> Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’ d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr*, I-V, 2. Baskı, Kâhire, 1964, V, 267; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, VI, 432.

<sup>83</sup> eş-Şems 91/9-10.

<sup>84</sup> Çağrı, “Ahlâk”, *DİA*, II, 2.

<sup>85</sup> Mâcid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri* (tr. M. İskenderoğlu, A. Arkan), Litera Yay., İstanbul, 2004, s. 30.

<sup>86</sup> Ömer Aydın, *Kur’ân-ı Kerîm’de İman-Ahlâk İlişkisi*, İşaret Yay., İstanbul, 2007, s. 11.

<sup>87</sup> Şahin Filiz, *Ahlâkın Akli ve İnsânî Temeli*, Çizgi Yay., 1998, s. 88.

*Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*” şeklinde Hz.Peygamber’in, Allah’ı sadece zaman zaman anan, kıyametin kopacağına ve hesap gününe inanmayan, Allah’tan ümidi kesen ve Allah’tan gafil olan kimseler için değil, bilakis Allah’ın hoşnutluğunu kazandıracak davranışlarda bulunmak isteyenler için mükemmel ve canlı bir örnek, en büyük ahlâk ve fazilet numûnesi olduğu anlatılmaktadır.<sup>88</sup> Bu bağlamda, kaynaklarda Hz.Peygamberin yaptıklarını yapmanın, izinden gitmenin hükmü üzerinde durulmuş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla tefsir ve fıkıh âlimlerinin de yapmış olduğu gibi, Hz.Peygamberin bütün yaptıkları ve söyledikleri tek bir hüküm çerçevesi içine alınmamalı, başta Kur’ân olmak üzere diğer deliller ve karîneler de göz önüne alınarak her fiili ve sözü ayrı ayrı değerlendirilip, bağlayıcı olup olmadığı tayin edilmelidir.<sup>89</sup>

Ayrıca bazı ayetlerde Allah’a itaat ile Peygambere itaatin birlikte zikredilmesi çok önemlidir. Örneğin, *“Allah’a ve Rasulüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.”*<sup>90</sup> ve *“(Böyle davranırsanız) Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar. Kim Allah ve Rasulüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.”*<sup>91</sup> ayetleri açıkça göstermektedir ki ahlâkı Kur’ân ahlâkı olan Rasûlullah’a itaat etmek, dünya ve ahirette en güzel neticeye ulaşmanın yoludur.

Hz. Peygamber, yine Kur’ân’da *“Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içindeydiler.”*<sup>92</sup> şeklinde Allah’ın kitabını insanlara okuyup öğreterek onları her türlü sapıklıktan kurtaran kişi olarak gösterilir. Ayrıca Nûr suresi 63. ayette de *“(Ey müminler!) Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İcinizden, birini siper edinerek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.”* şeklinde ifade edildiği gibi, Allah ve Peygamber’in hükmünü tanımamak ve emrinden uzaklaşmak hem dünyada hem de ahirette belâ ve hüsrana sebep olur. Tüm bu ayetler göstermektedir ki, İslâm’da ahlâkın asıl kaynağı Kur’ân ve Sünnet’tir. Bu iki kaynak, dînî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizerek hayatın amelî kurallarını

<sup>88</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 402.

<sup>89</sup> Karaman, *Kur'ân Yolu*, IV, 402.

<sup>90</sup> Âl-i İmrân 3/132.

<sup>91</sup> el-Ahzâb 33/71.

<sup>92</sup> Âl-i İmrân 3/164.

belirlemiş, daha sonra hadisçiler, fıkıhçılar, sûfiler, filozoflar, kelimciler tarafından geliştirilecek olan ahlâk görüşlerinin temelini oluşturmuştur.<sup>93</sup>

Özetle ifade edecek olursak, Allah, insanı bir sınava tâbî tutmak için bu dünyaya gönderdiğinden dolayı insanın fitratına hem iyilik, hem de kötülük yapma kabiliyetini yerleştirmiştir.<sup>94</sup> Yani insanda iyi ahlâkın tohumları da, kötü ahlâkın tohumları da vardır.<sup>95</sup> Hepsinin ötesinde ise insanın iyi ya da kötü ahlâka yönelmesini sağlayacak olan özgür bir irâdesi vardır. Bu bağlamda Kur’ân ve sünnet, insanların hem dünya, hem de ahiret mutluluklarını sağlamak maksadıyla iyi ve kötü ahlâk prensiplerini ortaya koyarak ahlâk’ın kaynağı olmuşlardır. İnsan ise, Kur’an ve Sünnetin bu prensiplerine uyup uymama konusunda serbest bırakılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, insanın iyi ahlâklı olması, Kur’ân’ın belirlediği, kendisini, ailesini ve toplumu mutsuz edecek olan kötü ahlâk unsurlarından uzaklaşıp, iyi ahlâk ilkelerine sarılmakla mümkündür.

#### 4. Kur’ân’da Ahlâk İlişkileri

##### 4.1. Din –Ahlâk İlişkisi

Lugat kitaplarında ahlâkın tekili olan “Hulk” kelimesinin bir manasının da “din” olarak belirtilmesi<sup>96</sup> bu iki olgu arasındaki ilişkinin en bariz örneğidir. Lugatçılar bu eşanlamlılığa delil olarak “*Ve sen elbette yüce bir ahlâka sahipsin*”<sup>97</sup> ayetini göstermektedirler.

Ahlâkın, din ile yakın münasebeti dinlerin kutsal kitaplarındaki kıssalarda da açıkça görülür. Âd, Semûd ve Nûh kavimleri sadece Allah’a inanmadıkları için değil, aynı zamanda ahlâka aykırı hareket ettikleri için de cezalandırılmışlardır. Aynı şekilde Lût kavminin Allah’ın gazabına uğraması, bu kavmin gayri ahlâkî davranışlarda bulunmaları<sup>98</sup> sebebiyledir.<sup>99</sup> Örneğin, Ankebût Suresi 28-36. ayetlerde Lût aleyhisselâm ve kavmiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Allah, varlık düzeni içinde doğal üremeyi ve cinsel hayatı erkeklerle

<sup>93</sup> Apaydın, vd., *İslâm ve Toplum*, s.509.

<sup>94</sup> eş-Şems 91/8.

<sup>95</sup> Yaman, “*Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk*”, s.41.

<sup>96</sup> Muhibbüddîn Ebu’l-Fazl Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l Arûs*, I-XII, Mısır, h.1306, VI, 337.

<sup>97</sup> el-Kalem 68/4.

<sup>98</sup> el-Ankebût 29/28-36.

<sup>99</sup> Yusuf Ziya İnan, *Ahlâk Nizamında Din*, Çağdaş yay., İstanbul, 1964, s.20.

dişi arasındaki birleşmeye bağlamıştır. Gerek bu ayetlerde gerekse diğer sûrelerin ilgili bölümlerinde<sup>100</sup> Hz. Lût, erkekler için tek meşrû ilişki yolunun kadınlarla evlenme olduğunu açıkça belirtmiş ve eşcinsellik kesin bir dille yasaklanmış iken bu hatada ısrar etmişlerdir. Sonuçta, bu ahlâksızlığın yaygınlık kazandığı toplumu bekleyen âkıbetin ağır bir felâket olduğu bildirilmiştir.<sup>101</sup>

Birey planında düşündüğümüzde dînî ve ahlâkî duyguların ferdin vicdanında farklı merkezlerden idare edilmediğini görürüz. Ancak, aynı merkezden yönlendirilen hareketlerin dıştaki tezâhürlerine bu dînî, bu da ahlâkî bir harekettir diye farklı isimler verilmektedir.<sup>102</sup> Din ve ahlâkı, kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ahlâk, Kur-ân-ı Kerim'de ve hadislerde birçok yerde işlenmiş, güzel ahlâk övülmüş, ahlâksızlığın her çeşidinden insanlar sakındırılmıştır.

Dinin hemen her sahada ahlâkî buyrukları vardır; bir başka ifadeyle, bütün insanlar için geçerli sayabileceğimiz ahlâk kaidelerinin hepsini dinde bulmak mümkündür. Esasen din, bir açıdan, kaynağını Allah'tan alan bir ahlâk sisteminden ibarettir.<sup>103</sup> Kanunlar, insanı yabancı gözlerden uzak, kendi başına bulunduğu yerlerde çok kontrol etme imkânına sahip değildir. Kanunlar insanları disipline etme, yetiştirme ve sosyal hayatın âhengini teminde yeterli olmadığı için kişilerin mânevî bir otorite altına alınması şarttır. Bu otorite de ancak din olabilir. Din, hareketlerimizi devamlı sûrette gözetleyen bir murâkîbî kalbimize yerleştirmiştir. Kanun adamlarının ve diğer insanların kontrolünden uzak yerlerde ahlâka uymayan bir davranışa yelteneceğimizde, Allah'ın bizi gördüğünü ve bu hareketimizi cezasız bırakmayacağını söyleyen din, bu davranışlara karşı elimizi kolumuzu bağlar.<sup>104</sup>

Bir toplumda dînî inanış zayıflayınca, bunun arkasından ahlâkî ve hukûkî suçlar gelir. Çünkü, din olmayınca ahlâkın da bir yaptırım gücü kalmaz. Helâl-haram, ahirette ceza-mükâfat inancı kalkınca toplumun düzeni sarsılır, suç ve anarşi ortaya çıkar ve böylece çeşitli sıkıntılar başlar. Halbuki, her yerde kendini kontrol eden bir Hâkim varlığa inanan insan buna göre davranıp iyiyi tercih eder, kötüden uzaklaşır. Dinin etkisini yitirdiği toplumlarda sosyal çözümler başgösterir.<sup>105</sup> Bazı toplumlarda bunun en çarpıcı misallerini görmek mümkündür. Ailenin çökmesi, ebeveyn-evlât ilişkilerinin çözülmesi, cinsî sapmaların normal hâle gelmesi ve bunların doğurduğu ferdî ve içtimaî krizler, hattâ

<sup>100</sup> el-A'râf 7/80-84; Hûd 11/69-83; el-Hicr 14/58-77.

<sup>101</sup> Karaman, *Kur'ân Yolu*, IV, 251.

<sup>102</sup> Emin Işık, *Kur'ân'ın Getirdiği*, Hareket yay., İstanbul, 1974, s.166.

<sup>103</sup> Güngör, *Ahlâk Psikolojisi Ve Sosyal Ahlâk*, s.17.

<sup>104</sup> Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s.34-49.

<sup>105</sup> A.Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Nur Yay., Ankara, 1983, s. 6-7.

maddî hastalıklar, suç işleme oranlarındaki anormal artış, toplumda yardımlaşma ve dayanışma duygularının yitirilmesi, meselenin önemini görmeye ve göstermeye yetmektedir.<sup>106</sup>

Din, tesir sahibi olduğu toplumda aynı zamanda güçlü bir sosyal kontrol mekanizmasıdır. Bu mekanizma sayesinde, sosyal değerlerin korunması ve devam ettirilmesi sağlanır.<sup>107</sup> İslâm Dini'nin bu konudaki prensiplerinden birisi de suça giden yolları kapamasıdır. İslâm Fıkıh Usûlünde buna "Sedd-i Zerâyî" denilmiştir.<sup>108</sup>

#### 4.2. İman-Ahlâk İlişkisi

Toplum içinde yaşayan insanın en fazla muhtaç olduğu şeylerden biri de inanmadır. Kur'ân'ın hedefi de Allah ve ahiret inancına dayalı ahlâklı bir toplum meydana getirmektir. Kur'ân, insanlara her türlü şirkten arınmış, sağlam bir tevhid inancı ve ahiret inancını yerleştirmeyi, bunun sonucunda da ahlâkî bir olgunluk sağlamalarını hedeflemiştir.<sup>109</sup>

Kur'ân'da "iman" ile "amel" kavramlarının pek çok ayette defalarca birlikte zikredilmesinin<sup>110</sup> amacı, kalbe ait bir olgu olan iman ile, imanın dış boyutu arasındaki ilişkileri belirtmektir. Mutlak manada tam bir iman hem kalbî, hem de amelî boyutları mevcuttur. İmanın dışa yansıyan amel boyutu, genel olarak ibadetler, ahlâkî davranışlar ve hukûkî ilişkiler şeklinde kişinin hayatında yer alır. Dolayısıyla imanı sağlam bir mümin için, ahlâkî davranışlar imanın dış boyutudur.<sup>111</sup> Burada kastımız, amelin imandan cüz olup olmaması hususundaki tartışmalara girmek veya değinmek değil, ahlâksız ve amelsiz bir iman ne kadar insana fayda vereceğine işaret etmektir. Şunu da belirtelim ki, "Kur'ân'ın nazarında kötülük, hadd-i zatında küfür ve şirkten kaynaklanır. Dolayısıyla bunlar, aslında kâfirlerin özelliklerindendir. Bu da amelin imandan ayrı değil, onun bir cüz'ü olduğunu gösterir."<sup>112</sup>

Bazı âyetlere baktığımızda, insanın gerçek bir mümin olması için sadece nâzil olan Kur'ân âyetlerine inanmasının yeterli olmayacağını görüyoruz. Örneğin; kible

<sup>106</sup> Muhammed Kutub, *İslamda Fert ve Cemiyet*(tr. Mehmet Süslü), Hikmet Yay., İstanbul, ts, s. 37-39.

<sup>107</sup> Kutub, *İslamda Fert ve Cemiyet*, s. 37.

<sup>108</sup> Zekiyyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (tr.İ.Kâfi Dönmez), TDV.Yay., 4.Baskı, Ankara, 2000, s.202.

<sup>109</sup> İlhamî Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, s.10.

<sup>110</sup> el-Bakara 2/225; Âl-i İmrân 3/57; et-Tîn 95/6.

<sup>111</sup> Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'da Ahlak Psikolojisi*, Yalnızkurt yay., İstanbul, 1997, s. 10-11.

<sup>112</sup> Işıcık, *Kur'ânı Anlamada Temel İlkeler*, s.87.

değişikliğinden bahseden Bakara Sûresi 143. ayette, *“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırdetmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.”* buyrulmaktadır. Ayette geçen “iman” kelimesinin “namaz” anlamında kullanılması iman-ibadet ilişkisinin ne kadar iç içe olduğunu gösterir.<sup>113</sup> Mü'min kimsenin vasıflarını anlatan birçok ayete baktığımızda da gerçek bir imanın kişiyi kesinlikle iyi şeyleri yapmaya sevkedeceği açıktır.<sup>114</sup> Örneğin, Enfâl Suresi 2-4. ayetlerde *“Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.”* buyrulmaktadır. Kısacası din, sadece iman etme değil, Allah'ın tüm buyruklarına itaat etme müessesesidir.<sup>115</sup>

Bakara Sûresi 177. âyette de *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!”* şeklinde belirtildiği gibi gerçek iyilik; sadece ulvî hakikatlere iman etmek değil, gerek ferdi, gerekse toplumsal ilişkilerde daima faziletli bir şekilde davranışta bulunmaktır.<sup>116</sup>

Ahlâk ile imanın münasebetlerine de kısaca değinecek olursak; İman, ahlâkın en önemli destekçisi ve esası sayılır. Hatta iman olmadan üstün ahlâk elde edilemeyeceği gibi, İman da ancak yüksek ahlâkla kemâle erer. Çünkü imanın asıl amacı; insanı Allah'ın rızasına ulaştırmaktır. Bu da kişinin Allah'a karşı olan görevlerini en mükemmel şekilde yerine getirmesi ve Allah'ın yaratmış olduğu kullarına karşı şahsi ve içtimai vazifelerini ifa etmesiyle mümkün olacaktır. Ayrıca insanın, herhangi bir gerçeği itiraf edip, kabul etmesi bir fazilettir. Gerçeği, doğruyu kabul etmemezlik ise fazilete aykırıdır. İman, ilâhî

<sup>113</sup> M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 2001, s. 26,27.

<sup>114</sup> Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s.28,29.

<sup>115</sup> el-Bakara 2/285.

<sup>116</sup> Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, (tr. Salih Akdemir), Kitabiyât, 2. Baskı, Ankara, 2006, s. 67.

gerçekleri itiraf ve kabul etmek olması sebebiyle bizzat kendisi bir fazilet olup, ahlâkî bir davranıştır.<sup>117</sup>

İnsandaki ahlâkî faziletlerin en büyük desteği iman duygusudur. Göreve bağlılık, doğruluk, adâlet, şefkat ve hürmet, yardımlaşma gibi ahlâkî kaideler, ancak Allah'a ve Âhiret Günü'ne inanç ile desteklenirse devamlı olur. Kul hakkını çiğnediği zaman Âhirette cezasını çekeceğine inanan bir insan, başkalarının hakkını yemekten çekinecek, ictimâî kurallara riâyet edecek ve haksızlık yapmaktan korkacaktır. Kaynaktaki kutsiyet fikri kabul edilmedikçe ahlâkî prensiplerin kuvveti azalır. Bu sebeple, ahlâkın en sağlam temeli dindir ve din olmalıdır.<sup>118</sup>

Kur'ân, bir taraftan insanları iman etmeye davet ederken, diğer taraftan Allah'ı sevmeye davet ediyor. Aynı zamanda Allah tarafından sevilme için de güzel ahlâk sahibi olunması emrediliyor. Allah'ın ihsan sahibi, sabırlı, adâletli olanları, tevbe ve tevekkül edenleri, müttakîleri... seveceğini bildirmesi, güzel ahlâk prensiplerinde Allah inancının ve onun sevgisini kazanmanın en önemli bir vasıta olduğunu gösteriyor. Yine Allah'ın kâfirleri, zâlimleri, müfsidleri, haddi aşanları, israf edenleri, hainleri, kibirli ve gururlu insanları... sevmeyeceğini bildirmesi de, kötü ahlâk ilkelerinden uzaklaşmada, Allah inancının oynadığı rolü gösteriyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; ahlâkla iman arasında çok güçlü bir bağ vardır. Esasen ahlâkın zayıf olması, imanın da zayıf olması anlamına gelir. Çünkü, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riâyet etmek ancak güçlü bir imanla mümkündür.<sup>119</sup> Eğer iman, bir kişiyi, insanları aldatmamaya, haramları terk etmeye, haklara riayet etmeye... sevk etmiyorsa, diğer bir ifadeyle günlük hayatta etkisi yoksa, bu imanın ebedî kurtuluşa götürmesi de beklenemez ve bu iman, ancak bir iddiadan ibarettir.<sup>120</sup> Ayrıca kötü amelleri ve ahlâksızlığı nedeniyle birçok insanın küfür ve şirke düştüğünü ve onlar için ebedî azap hazırlandığını anlatan Kur'ân ayetlerinin, mü'minlerle değil de, sadece müşrik ve kâfirle ilgili olduğunu söylemek, Kur'ân'ın î'caz ve evrenselliğine karşı büyük bir anlayışsızlıktır.<sup>121</sup>

<sup>117</sup> Yalçın, Mikdat, *İman ve Ahlâkın Hayati Değerleri*, Hikmet yay., İstanbul, 1981, s. 153-155.

<sup>118</sup> Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.s.39.

<sup>119</sup> Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s.28,29.

<sup>120</sup> Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s.155.

<sup>121</sup> Işıcık, *Kur'ânı Anlamada Temel İlkeler*, s. 90,91.

### 4.3. İbadet-Ahlâk İlişkisi

Kur'ân'ın içerdiği temel konulardan biri olan ibadetlerin amacı; öncelikle kul ile yaratıcı arasındaki mânevî bağı daima sıkı tutmaktır. Fakat ibadetler sadece Allah ile kul arasındaki mânevî bir ilişki olarak kalmamakta ve insanın yaşadığı diğer alanlara ve özellikle ahlâka tesir etmektedir. Allah'ın emirlerini dinlemek, ahlâkın temelidir. Bütün ibadetler insanın kurtuluşu ve rahatı içindir. Yoksa Allahın, yapılmasını emrettiği ibadetlere bir ihtiyacı yoktur.<sup>122</sup> Allah'ın, mü'minlere yerine getirmelerini emrettiği ibadetler, belli hareketlerin periyodik olarak tekrarlanması değil; bilakis kişinin ahlâkının güzelleşmesine katkı sağlayan etkenlerdir.

Toplumsal ahlâk açısından ibadetler, İslâm toplumundaki bireylerin kaynaşıp samimi olmalarını ve kişilerin kardeşlik bağıyla birbirlerine bağlanmalarını sağlar. Bunun içindir ki; İslâm dini, insanların günde beş vakit camide toplanmalarını emretmiş ve toplu halde kılınan namazın münferit kılınan namazdan sevap yönüyle daha üstün olduğunu bildirmiştir. Böylece müminlerde “kuvve” halinde bulunan tabii yakınlık duygusu “fiil” haline geçer, sonra da kendilerini birleştiren inançları yardımıyla bu yakınlık duygusu daha da güçlenir. Bu anlayışa göre beş vakit namaz günlük, Cuma namazı haftalık, bayram namazları yıllık ve Hacc ise inananların ömürlük dayanışma toplantısı sayılabilir.<sup>123</sup> Ancak burada ibadetlerin, insanlara sadece bazı ahlâkî erdemleri kazandırmak amacıyla meşrû kılındığını söylemek doğru olmaz.<sup>124</sup> Şimdi bazı ibadetlerin, insan ahlâkî üzerindeki etkisine değinecek olursak; örneğin, âdabına uygun olarak, vaktinde ve istikrarlı bir şekilde yerine getirilen namaz ibadeti insan ruhunu etkiler, onu iyiliklere yöneltir ve kötülüklerden sakındırır. İnsan ruhunda hiçbir müsbet gelişme sağlamayan namaz, hakkıyla edâ edilmediğinden dolayı sadece bir alışkanlıktan ibaret kalır.<sup>125</sup> Nitekim Kur'ân'da “vay o namaz kılanların haline!”<sup>126</sup> denilerek bu şekilde namaz kılan kişiler kastedilmektedir. “Samimi bir mü'min için namaz, balık için su gibidir. O, mü'min için bir kale ve korunak

<sup>122</sup> Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s.152.

<sup>123</sup> İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, (tr.A. Şener, C. Tunç, İ.Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983., s. 126-127.

<sup>124</sup> Kasapoğlu, *Kur'ân'da Ahlâk Psikolojisi*, s.11.

<sup>125</sup> Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1988, VI, 516.

<sup>126</sup> el-Mâûn 106/4-5.

durumundadır.”<sup>127</sup> Namaz insanların kötü amellerden kaçınmalarını sağlar. Bu durum da Kur’ân’da “ (Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab’ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoymaz. Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir. ”<sup>128</sup> diye ifade edilmektedir. Âyete göre, gerek, ta’dîl-i erkân gibi zâhirî şartlarına ve rûkunlarına, gerekse ihlâs, huşû, takva gibi mânevî şartlarına özen göstererek kılınan namaz, İslâm’ın ve erdemli toplumların edepsizlik, hayâsızlık ve kötülük sayıp reddettiği tutum ve davranışlarla kesinlikle uyuşmaz.<sup>129</sup> Ayrıca, bir nasihatçı, bir uyarıcı gibi namaz kılan kişiyi bu kötülüklerden uzaklaştırır.<sup>130</sup> Ayette namazın ahlâkî tesirlerine, kötülüklerle karşı kişiyi koruyucu özelliğine işaret edilmekte; namaz kıldıkları halde, edep ve ahlâk kurallarına uymayanlara da dolaylı bir uyarıda bulunmaktadır.<sup>131</sup>

Mevdûdî, namazın bu ayette, kişiyi kötü ve iğrenç şeylerden alıkoyması ve namaz kılan kişinin davranışlarında kötü ve iğrenç şeylerden kaçınması şeklinde iki yönü olduğunu söyler. Birincisi onun ayrılmaz ve kaçınılmaz özelliği olup, ikincisi de onun istenilen özelliğidir. Namazın bir kontrol mekanizması olduğunu söyleyen Mevdûdî, insanı günde beş defa Allah’ı zikretmeye çağıran, ona defalarca bu dünyada tamamen hür olmadığını, bilakis Allah’ın kulu olduğunu ve Allah’ın onun yaptığı gizli-açık herşeyden, hatta gönlünden geçirdiği gizli niyet ve amaçlardan bile haberdar olduğunu ve bütün yaptıklarından Allah’ın huzurunda hesap vereceği bir günün geleceğini hatırlatan namazın, insanın kötülüklerden sakınması için konulan sınır ve engeller içinde en etkili bir durum olduğunu söyler.<sup>132</sup>

Namaz kılan kişinin kötülüklerden sakınıp sakınmaması olayına gelince bu, kendisini ıslah etmek için eğitim yapan kişinin kendisine bağlıdır. Eğer kişinin namazdan bu faydayı elde etme niyeti varsa ve bunun için gayret sarfederse, namazın ıslâh edici etkisi mutlaka onun üzerinde de görülecektir. Aksi takdirde, dünyada düzelmek istemeyen veya ona karşı koyan bir kimseye etki edebilecek hiçbir ıslah metodu yoktur, der ve bunu bir örnekle açıklar: Yiyeceğin aslî özelliği, bedeni beslemesi ve geliştirmesidir. Fakat bu fayda ancak yiyecek sindirildiğinde elde edilebilir. Eğer bir kimse, her yemek yiyip de sonra yediklerini kusan bir insana, yiyeceklerin ona hiçbir faydası dokunmamış, öyleyse “Yiyecekler beden için besleyici değildir, çünkü bu şahıs yediği halde zayıflamaktadır”

<sup>127</sup> Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *Kur’ân ve Sünnette İtikat, İbadet ve Güzel Ahlâk*, (tr. M.Ali Seraceddin), Risâle Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2007, s.61.

<sup>128</sup> el-Ankebût 29/45.

<sup>129</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 257.

<sup>130</sup> Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, Tunus, 1984. XX, 259.

<sup>131</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 257.

<sup>132</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 255.

diyemezse, namazı tam anlamıyla kılmayan bir kimse gözönünde bulundurularak da “Namaz kişiyi kötülüklerden alıkoymaz çünkü falanca şahıs namaz kıldığı halde doğrulardan değildir”, denemez. Nasıl böyle bir kimse için aslında namazı ikâme etmediği söylenebilirse, yediği herşeyi kusan bir kimse için de yemek yemiyor demek uygun düşer.<sup>133</sup>

Oruç ibadetinin ahlâk üzerindeki etkisine değinecek olursak; dinimizin en önemli emirlerinden olan oruç ibadeti, tıbbî faydalarının yanında fert ve cemiyet ahlâkı üzerinde de olumlu etkiler yapmaktadır. Prensip olarak ibadetler faydalarından dolayı değil, Allah’ın emri olduğu için yapılır. Oruç da böyledir ama şurası gerçektir ki, Allah’ın emrettiği şeyler aynı zamanda insanın yararına olan şeylerdir.<sup>134</sup> Oruç ibadeti, ister bir “nefsî terbiye” vâsıtası, ister dînî ve sosyal bir norm olarak kabul edilsin, her halükârda işin içine öğrenme süreci girer. Konuya öğrenme psikolojisi açısından bakıldığında, oruç tutarken bir insan en azından zaman şuuru ve davranışları kontrol etme gibi hususları öğrenmektedir.<sup>135</sup>

Oruç ibadetinin pek çok yönden faydası olmasına karşın konumuz gereği ahlâkî yönünü ele aldığımızda şu etkilere sahip olduğunu görürüz. Oruç, öncelikle şehvet hislerine karşı iradeyi güçlendirir ki, bu huy ahlâklı olmanın önündeki engellerin en önemlilerindendir. Oruç, maddî refaha sahip kişilerin ellerinde imkân olduğu halde belli bir süre bazı bedenî ve şehvî isteklerini kısıtlayarak, kendisinden maddî yönden daha alt seviyelerdeki kişilerin durumlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olur<sup>136</sup> ve bu sayede toplumsal barışa katkıda bulunur.<sup>137</sup> Ayrıca oruç, insanın duygu ve düşüncelerine saflık ve incelik kazandırır. İnsanı şefkatli ve yumuşak huylu yapar.<sup>138</sup> Sevgi, merhamet gibi duyguların kuvvetlenmesini sağlar. Kalpleri yumuşatıp iman gereği iyi huyların canlanmasına aracılık eder.<sup>139</sup>

Hem mal hem de beden ile yapılması cihetiyle diğer ibadetlerden ayrılan hac ibadeti, toplumsal kaynaşmanın en geniş çapta yaşandığı bir durumdur. Şah Veliyyullah Dihlevî, bu konuda, “*Haccın Hakikati; kendilerine nimet verilmiş olan Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerin halini hatırlatan bir zamanda ve kendisinde apaçık ayetlerin bulunduğu bir mekânda salih kimselerden oluşan büyük bir topluluğun bir araya*

<sup>133</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV,256.

<sup>134</sup> Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 304.

<sup>135</sup> Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal açıdan Oruç*, T.D.V. yay., Ankara, 1994, s.21.

<sup>136</sup> Ebu'l Hasen el-Mâverdî, *Edeb'ü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* (tr. Ali Akın), Temel Yay., İstanbul, 1998, s.123.

<sup>137</sup> Afif A., Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet* (tr. Mustafa Öz), Kalem yay., 2. Baskı, İstanbul, 1981. s.273.

<sup>138</sup> Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 304.

<sup>139</sup> Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâi'u'l-Beyân Tefsîru Ayâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, I-II, Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 3.Baskı, Beyrut, h.1395, I,192.

gelmesidir.”<sup>140</sup> der. Bu sosyal yönü sayesinde hac ibadeti insan sevgisini ve İslâm kardeşliğini geliştirir. İnsanların Allah katında eşit olduğu düşüncesini vurgulayarak, insanların kibir ve gurura kapılmalarını önler. İrâdeyi güçlendirip, zorluklara karşı insanı sabırlı ve dayanıklı yaptığı gibi, nefsine hâkim olmayı öğretir.<sup>141</sup> Örneğin, Bakara sûresi 197. ayette, “*Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.*” buyrulmaktadır. Ayette de açıkça ifade edildiği gibi günah sayılan işlere yönelmek ve kavga etmek gibi toplumsal ahlâka uygun olmayan şeyler, hac esnasında kesinlikle yasaklanmıştır.

Toplumsal ahlâk yönünden faydası en bâriz bir şekilde görülen ibadetler, genel olarak infak kapsamına giren zekat, fitre, sadaka vb. ibadetlerdir. Diğer ibadetler ahlâkımızı dolaylı yoldan etkilerken, infak ibadetinin bizzat kendisi ahlâkî bir olaydır. Şüphesiz mal sevgisi ve servet oldukça çekicidir. İnsanoğlu yaratılış gereği mala çok tutkun ve düşkündür. Nitekim bu gerçek Âl-i İmran Sûresi 14. ayette, “*Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır.*” şeklinde ifade edilmiştir. İslâm, insanın ölçülü bir şekilde mal sevgisini makul karşılamıştır. Bu da Kasas Sûresi 77. ayette şu şekilde ifade edilmiştir: “*Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.*” Bunun yanında, yine Kur’ân’da bazı özel durumlara hâiz, dinin zengin saydığı kişilerin, Kur’ân’da sekiz grubu oluşturan kimselere<sup>142</sup> mallarından belli oranda vermesi gerekli görülür. Gerçek erdemlilik de, Allah yolunda ve rızası doğrultusunda malını infak edebilmektir. Bu hakikat, Bakara Sûresi 177. ayette şöyle ifade edilir: “*Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, vahye ve peygamberlere inanan, servetini – kendisi için ne kadar kıymetli olsa da – akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, (yardım) isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan;*

<sup>140</sup> Şah Velîyullah Dihlevî, *Huccetullahi’l-Baliğa*, (nşr. Muhammed Şerif Sukker), I-II, Dâr’u İhyâi’l-Ulûm, 2. Baskı, Beyrut, 1992, II, 222.

<sup>141</sup> Celal Kırca, *Kur’ân-ı Kerimde Fen Bilimleri*, Marifet yay., İstanbul, 1984, s.220.

<sup>142</sup> et-Tevbe 9/60.

*namazında devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı (mali) yükümlülüğü (zekat) nü ifa eden kişidir...”*

Zekat vb. ibadetler, toplumun ekonomik katmanları arasındaki çekememezlik hastalığına karşı bir ilaçtır.<sup>143</sup> Bu ibadetler sayesinde, zenginlerin yardım ellerini uzatmasıyla, yoksulların zenginlere karşı hissetmeleri muhtemel olan kin ve nefret duyguları söner ve bir yakınlaşma olur.<sup>144</sup>

Sonuçta bakıyoruz ki, Kur’ân’da ahlâk, iman ve ibadetle iç içedir. Kur’ân, imanın yanı sıra ibadet etme ve güzel ahlâka sahip olma gereğine birçok ayette işaret eder. Şûrâ Sûresi 37-38. ayetlerde *“Onlar büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar; kızdıkları zaman da onlar, affederler. Rab’lerinin çağrısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar.”*<sup>145</sup> şeklinde ifade edildiği gibi, Kur’ân’da ahlâkî vazifelerle ibadetler bir arada zikredilmiştir.

## 5. Toplum Ve İnsan

Toplum; “Belirli bir coğrafi bölge üzerinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmiş aralarındaki etkileşim ve iletişimi düzenleyen kuralları ve kurumsal ilişkileri olan, benzerlerinden görece de olsa farklı özellikler taşıyan, hem biyolojik hem de kültürel olarak kendisini yeniden üretecek mekânizmalara sahip, büyük bir insan topluluğudur.”<sup>146</sup>

Ayrıca toplum; topluluk, cemaat<sup>147</sup>, bilinçli bireylerden ve özellikle aralarında örgütlenme bağları ve karşılıklı görevler bulunan kişilerden kurulu topluluk olarak da tanımlanmıştır.<sup>148</sup>

Toplum kelimesini kısaca böyle tarif ettikten sonra toplumu oluşturan bireylerin genel adı olan insan kavramına da değinecek olursak; Arapçada “ins” kelimesinden türetilmiştir. “Beşer, insan topluluğu” anlamına gelen “ins”, daha ziyade insan türünü ifade etmekte olup, bu türün erkek veya dişi her ferdine insî /enesî yahut insan denmektedir.<sup>149</sup> Ayrıca insan kelimesi, belli bir özelliğinden yola çıkarak; akıl ve fikir sahibi, konuşarak anlaşılan, âdemoğlu, iyi huylu, ahlâklı kişi, olgun kişi<sup>150</sup>, canlı varlık, dik

<sup>143</sup> Şimşek, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s.170.

<sup>144</sup> Muhammed Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, (tr. Mehmet Keskin,) I-V, İlim yay., İstanbul, ts., I, 190.

<sup>145</sup> el-Mü’minûn 23/2-8.

<sup>146</sup> Mustafa Acar, Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç yay., İstanbul, 1993, s. 358,359.

<sup>147</sup> Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., 1996. s.1081.

<sup>148</sup> Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılab kitabevi, İstanbul, ts., s.177.

<sup>149</sup> İlhan Kutluer, “İnsan” *DİA*, XXII, s.320-321.

<sup>150</sup> Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.547.

yürüyen, ellerini kullanan, beyni özel bir biçimde gelişmiş olan, çevresini değiştirebilen, kendinin ve evrenin bilincine varmış olan, eylemlerinden sorumlu olan varlık olarak tanımlanmıştır.<sup>151</sup>

### 5.1. Toplum Düzenini Sağlayan Unsurların Bazıları

İnsanlar toplumsal bir ortam içinde yaşarlar. Toplumdaki ilişkilerin bir düzen içinde yürütülmesi, toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucudur. Toplumsal yaşam, bir düzeni gerektirir. Bunu sağlamak için değişik nitelikli kurallar geliştirilmiştir. Bunlara *toplumsal düzen kuralları* denir.<sup>152</sup>

Bu kuralların amacı, toplum içindeki bireylerin birbirlerine ve topluma, toplumun da bireylere karşı tutum ve davranışlarını düzenlemek, çıkar çatışmaları arasında bir denge kurmak, kısaca toplumun düzenini sağlamaktır. Toplumun düzenini sağlayan kurallar arasında, hukuk, toplumun örfü, din ve ahlâk kuralları yer alır. Bunlar toplum yaşamının bir düzen içinde sürdürülmesinde etkin kurallardır. Aslında kural, kişiyi belli bir davranışa zorlamalıdır. Bir zorlamanın kural niteliğini alabilmesi için, bir buyruk içermesi, buyruğun da genel nitelikte ve sürekli olması, bir yaptırıma dayanması gerekir.<sup>153</sup> Bu bağlamda ne kadar ilkel olursa olsun her insan topluluğunda, toplumsal yaşama ilişkin, düzenleyici ve yasaklayıcı kurallar vardır.

#### 5.1.1. Hukuk

Hukuk kelimesi, Arapça'da (hakeka) kökünden masdar, sıfat ve isim olarak kullanılan hak kelimesinin çoğuludur. Hak kelimesi, Arapçada gerekli olmak, sabit olmak, gerçek adâlet, ölüm,<sup>154</sup> muvâfakat ve mutâbakat anlamlarına gelir.<sup>155</sup> Râgıb el-İsfehânî'nin de belirttiği gibi hak kavramının özünde, uygunluk (mutâbakât ve muvâfakât) vardır. Bu uygunluk suje ile objenin uygunluğunu ifade etmekte olup, böyle bir mutâbakâtın bulunduğu şeye hak denir. Bu sebeble vâkıâyâ uygun söze, doğru anlamında hak denir ve zıddı da yalandır. İrâde- gâye muvâfakâtına da, hikmet ve adâlet manalarında hak denir,

<sup>151</sup> Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s.105.

<sup>152</sup> A.Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ank., 1986, s.1.

<sup>153</sup> Gözübüyük, *Hukuka Giriş*, s.1.

<sup>154</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 332.

<sup>155</sup> Hüseyin b. Muhammed Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., s.124.

zıddı da abes ve zulüm olur. İnanç alanındaki mutâbakâta da hak denilir ve zıddı bâtıldır.<sup>156</sup> Hak kelimesi, modern hukuk sistemlerini düzenleyen mevzuatta sıkça kullanılmakla beraber, klasik fıkıh kitaplarında pek fazla kullanılmamıştır.<sup>157</sup> Modern hukuk sistemlerinde mülkiyet hakkı, sosyal güvenlik hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı vs. gibi kullanımları çoktur. Arapça klasik fıkıh kitaplarında ise bu tâbirin çok fazla kullanılmamasının başlıca sebeplerinden biri, Arapça’da bu tâbiri karşılayabilecek ‘lâm’ edatının olmasıdır. Bu edat bazı durumlarda ‘hak’ anlamını vermektedir.<sup>158</sup> Ancak, “hak nazariyesi” adı altında hak kavramı son dönem İslâm Hukuku’nda çokça incelenmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, İslâm hukukçularının, İslâm Hukuku konularını günümüz hukuk kalıpları içinde ortaya koyabilme gayretleri ve sonuçta da beşerî hukukla ilgilenenlere, İslâm Hukuku’nun meselelerini daha kolay anlatabilmektir.<sup>159</sup>

Hak kavramı, İslâm Fıkıhının temel kavramlarından olmasına ve son dönem fıkıh literatüründe çokça kullanılmasına rağmen, kelimenin İslâm Hukukunda kazandığı anlamı netleştirmek zordur. Bunun iki sebebi vardır: Hak kelimesinin fıkıhtaki kullanımının sözlükte ve örfte taşıdığı anlamlarının farklı olması ve fıkıh ile fıkıh usûlünde, hak kelimesinin farklı anlam kazanmış olmasıdır.<sup>160</sup> Çağımızda İslâm Hukuku âlimleri, hukuku tanımlarken, hak kavramının tarif, mahiyet ve muhteviyatı hakkında yeri geldikçe te’lif ettikleri eserlerde, gerek nakil olarak, gerekse kendi görüş ve fikirlerinin bir ürünü olarak geniş açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin, Ömer Nasûhi Bilmen, hak kelimesini, bir hukuk ilmi istilâhı olarak şöyle izah eder: “Hak, bir kimseye ait olan mânevî bir kudrettir ki, bununla tasarruf selâhiyetine veya mâlikiyet vafına hâiz olur. Başka bir ifadeyle hak, bir iktidarı şer’idir ki, insanlar bununla bazı şeyleri icrâ ve mutâlebeye selâhiyattar olurlar. Cem’i hukuktur. Bu haklardan bahseden ilme, ilmi hukuk denir.”<sup>161</sup>

“Hak” kelimesinin en fazla kullanıldığı sahalalardan biri olan hukuk ilminde hak tâbiri, “yetki, iktidar, menfaat, salahiyet, yapılması gerekli ödev” gibi anlamlardadır.<sup>162</sup> Hukuk ise, “insanların kanuna, ahlâk kurallarına, örf ve adetlere bağlı olarak fiil ve hareket serbestliğini tanzim eden usûl ve kaidelerdir.”<sup>163</sup> Bunun dışında teknik bir tâbir olarak

<sup>156</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-IX, Eser Kitabevi, Ankara, 1979, IV, 2675; Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İFAV, İstanbul, 1997, s.27.

<sup>157</sup> H.Tekin Gökmenoğlu, *İslâm’da Şahsiyet Hakları*, TDV. Yay., Ankara, 1996, s.8.

<sup>158</sup> Gökmenoğlu, *İslâm’da Şahsiyet Hakları*, s.8.

<sup>159</sup> Gökmenoğlu, *İslâm’da Şahsiyet Hakları*, s.10,11.

<sup>160</sup> Ali Bardakoğlu, “Hak”, *DİA*, XV, 139.

<sup>161</sup> Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûk’u İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Yay.,İstanbul, ts., I, 13.

<sup>162</sup> Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.171.

<sup>163</sup> Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s.201.

hukuk, “toplum hayatında kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamu gücüyle desteklenmiş bulunan sosyal kurallar” bütünüdür.<sup>164</sup> Bu tanımdan hukukun asıl amacının, toplumsal yaşamı düzenlemek olduğunu anlıyoruz. Çünkü toplu yaşam, güçlünün zayıfı ezmemesi ve haksızlığın önüne geçmek için bir düzenin kurulmasını gerekli kılmaktadır. Ancak, sadece bu düzeni kurmak da yeterli olmayıp, bu hukuk düzeninin, birey ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olması gerekir. Toplumsal yaşam için alt yapıya sahip olmayan hukuk düzenlerinin uzun ömürlü olmaları da beklenemez.<sup>165</sup>

Hukuk, yasama yetkisini elinde bulunduran otorite bakımından, iki kısımda incelenir. Yani yasamada, kaynak ve düzenleme bakımından söz sahibi insan ise bu hukuka beşerî hukuk; kaynak yönüyle vahiy olup, yorum ve bakış açısı yönünden insan söz konusu ise bu hukûka ilâhî hukuk denilmektedir. Örnek verecek olursak, yasama yetkisi Allah’a sonra da Rasûlüne aittir. Vahyin sona erip, Rasûlüllahın vefatından sonra yasama işi, başta Kur’ân’a ters düşmemek şartı ve başka şartlarla beraber ümmetin sorumluluk alanına girmiştir.<sup>166</sup>

Toplumsal düzenin sağlanması, adâletin gerçekleştirilmesi ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması gibi hususları hukukun amaçlarından sayan hukukçular, hukuk’u, “*adâlete yönelmiş bulunan bir toplumsal yaşam düzeni*” olarak tanımlamışlardır.<sup>167</sup>

Hukuk ilmi, toplum düzenini sağlamayı amaçlaması sebebiyle çok önemlidir. Çünkü hukuk sistemi mükemmel olan bir toplumun aynı zamanda ahlâkî yapısı da güzelleşecektir. Aynı şekilde, ahlâkî yapısı mükemmel olan bir toplumda da adâlet ve hak anlayışı, ahlâksız bir toplumda olduğundan daha fazla önem arz edecektir.<sup>168</sup>

Toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar, içinde bulunduğu topluma önemli yararlar sağlarlar. Toplumdaki insanlar, yaşamlarını sağlıklı sürdürebilmeleri için, sosyal hayatta daha iyi şartları ve imkânları elde etmek isterler. Bu da sürekli bir çıkar çatışmasını doğurur. Bu çatışmada hukukun, ahlâkla birlikte görevi, kişilerin ve toplumların aralarında denge sağlayarak, insanların bir arada uyumlu ve barış içinde yaşamalarını sağlamak ve huzursuzlukları önlemektir.<sup>169</sup>

<sup>164</sup> Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s.23.

<sup>165</sup> Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, s.29,30.

<sup>166</sup> Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konularına Göre Kuran*, Fecr Yay., Ankara, 1997, s.487.

<sup>167</sup> Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992, s.15; Orhan Münir Çağır, *Hukuk ve Hukuk İlmine Giriş*, I-II, İstanbul, 1966, I, 24.

<sup>168</sup> Muharrem Kılıç, *Teorik Ve Pratik Yönleriyle Ahlâk*, Dem Yay., İstanbul, 2007, s.601.

<sup>169</sup> Yaman, “*Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk*” s.41.

### 5.1.2. Din ve Ahlâk Kuralları

Din ve ahlâk'ın toplum düzenini sağlamadaki fonksiyonlarına geçmeden önce, bu kavramlara kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Din, lugatte, birçok anlama gelmektedir. *Cevherî, Sıhâh*'ında, dîn'in “âdet, durum, cezâ, mükâfat, itaat”<sup>170</sup> gibi anlamlara geldiğini söyler. *Zebîdî*, âyet, hadis ve Arap şiirinden aldığı çeşitli örneklerle dayanarak “*din*” kelimesinin yirmiden fazla anlamını zikreder<sup>171</sup>. Din kelimesinin ıstılâhî anlamına değinecek olursak; din, mâhiyeti çok geniş olması nedeniyle yapılan bazı tanımlarda, dinin kapsamlı yönünü ihmal eden, dar kapsamlı din tanımları ile karşılaşmaktayız. Prof. Mehmet Aydın, dinin mâhiyetinden söz ederken şöyle der; “...Özellikle Yahûdilik, Hristiyanlık ve İslâm gibi “*kitaplı dinler*” söz konusu olduğunda, birbirine bağlı üç yön bulmaktayız; a. İnançla ilgili hususlar, b. İbadetlerle ilgili hususlar, c. Ahlâkla ilgili hususlar. İyi bir tanım için bu üç cephenin gözetilmesi gerekir.”<sup>172</sup> Daha sonra da kapsamlı bir şekilde dini şöyle tanımlar. “*Ferdî ve ictimâî yanı bulunan, fikir ve tatbikât açısından sistemleşmiş, insanlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur.*”<sup>173</sup>

Yapılan tarifi gözden geçirdiğimizde dinin; maddî ve mânevî hayatın bütün yönlerini içine alan bir kurum olduğunu görüyoruz.

Toplum düzenini sağlayan unsurların en önemlilerinden biri de dînî nitelikli kurallardır. Dinler, hukûkî ve sosyal müeyyidelerin yetersizliğini dînî ve uhrevî bir yaptırımla tamamlamak isterler. Yani bu dünyada bir imtihan içerisinde bulunan insanlardan iman edip, güzel amel işleyenlere ahirette mükâfat verileceğini, buna karşılık iyilikleri terk edip, kötülük işleyenlere ceza verileceğini, bütün dinler az-çok farklı bir üslupla da olsa beyan ederler.<sup>174</sup>

Ahlâk kelimesinin, Arapça “hulk” ve “huluk” kelimelerinden türeyip, “yaratılış (fitrat)” ve insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin tümünü dile getiren bir deyiminin çoğulu olarak “huylar, seciyeler, mizaçlar, âdetler, alışkanlıklar”<sup>175</sup> mânâlarına geldiğini belirtmiştik.

<sup>170</sup> Cevherî, *es-Sıhâh*, V,2118.

<sup>171</sup> ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX,208.

<sup>172</sup> Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, DEÜ İlahiyat Fak. Yay., İzmir, 1987, s.4

<sup>173</sup> Aydın, *Din Felsefesi*, s.5.

<sup>174</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 176.

<sup>175</sup> Cevherî, *es-sıhâh*, IV,1470-1471; İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, Beyrut, X, 85-87; Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 15; Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.15.

“Hulk”, insanın beden ve ruh bütünlüğü ile alâkalı olduğuna göre, ahlâk, insanın bir gâyeye yönelik olarak, kendi isteği ile iyi davranışlarda bulunup, kötülüklerden uzak kalmak istemesidir. Ahlâk, insanların ruhlarında (nefislerinde) yerleşik olan iyi (güzel) veya kötü (çirkin) eğilimler ve davranışların, yani doğuştan gelen veya sonradan kazanılan iyi veya kötü tavır ve hareketlerin bütünüdür.<sup>176</sup> Bir başka ifadeyle, ahlâk, hem insanın ruhî-zihnî hâllerini ve huylarını, hem de bir toplumun alışkanlık, töre ve âdetlerini etkiler. Dolayısıyla ahlâk, insanların toplum içindeki davranışlarını ve birbiriyle ilişkilerini düzenleme hususunda çok mühim bir yere sahiptir. Ahlâk, İnsanlar arası sosyal sorumluluğu ele alan, iyi ve güzel davranışların sosyal hayata yansımaları için insanları yönlendiren, sosyal adâlet, kardeşlik, insanlık, iyilik gibi değerlerin ve ilkelerin gözetilmesini ve onun icaplarının yerine getirilmesini sağlayan unsurdur.<sup>177</sup>

Toplum düzenini sağlamada dinî emir ve yasakların etkisi insanlar üzerinde oldukça fazladır. Çünkü din, insana, yaratıcı karşısında hesap verme anlayışını telkin eder. Ve inanan her insan da onun emir ve yasaklarına göre hareket etme ihtiyacını kendinde hisseder. Bu sevgi, saygı ve hesap verme korkusu gibi duygular sebebiyle insan inandığı dinin emir ve yasaklarına uyma gayreti içerisinde olur.<sup>178</sup> Kur’ân’da insan iman, amel ve ahlâk boyutlu olarak takdim edilir. İnsanın değeri ancak bunlarla ölçülür. Kur’ân’da sıkça, imanla salih amel birlikte zikredilir. Bununla, kişinin kendisine ve toplumuna faydalı olması kastedilmiştir. Yani, müslümanın, sahip olduğu en üstün değer olan imanını ve onun gereği olan salih ameli, kendisi ve toplumu için verimli alanda kullanması gereklidir.<sup>179</sup>

İnsanın toplum içinde güzel ahlâk ilkelerini uygulamasını sağlamada, Allah inancı ve sevgisi ile birlikte ahiret inancı da önemli bir rol oynar. Kur’ân-ı Kerim’in ana konularından birisi de ahiret inancıdır. Kur’ân’a göre insan öldükten sonra tekrar diriltilecek, Allah huzurunda toplanacak ve dünyadaki hayatının hesabını verecektir. Bu hesap, insanın dünya sınavında başarılı olup olmadığını gösterecek olan bir hesaptır. Hesap vermenin sonunda, insan mükâfat için cennete, ya da ceza çekmek için cehenneme gönderilecektir. Bu durumda ahiret inancı, insanı Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirip, kendisine yöneltilen emirlerini yapmaya, yasaklarından kaçınmaya teşvik etmektedir. Örneğin, Kur’ân’a baktığımızda, iman ve ibadetlerin yanı sıra toplumun

<sup>176</sup> Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s.2.

<sup>177</sup> Çağrı, “Ahlâk”, *DİA*, II, 2.

<sup>178</sup> Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.178.

<sup>179</sup> Şerafettin gölcük, *Din ve Toplum*, Konya, 2000, s.169.

düzenini sağlamaya yönelik emir ve yasakların olduğunu görürüz. Ayrıca, doğruluk<sup>180</sup>, sabır<sup>181</sup>, iffet<sup>182</sup>, merhamet<sup>183</sup>, güzel söz<sup>184</sup>, salih amel<sup>185</sup>, ...gibi daha pek çok ibadet değeri taşıyan ahlâkî ilkelere rastlarız. Diğer taraftan, Kur'ân'ın belirlediği herkes tarafından kabul gören ve fertlerin, ailelerin ve toplumların aleyhine olup, yasaklanan, yalan söylemek<sup>186</sup>, sefâhet<sup>187</sup>, nankörlük<sup>188</sup>, israf<sup>189</sup>, cimrilik<sup>190</sup>, başa kakmak<sup>191</sup> kibir<sup>192</sup>... gibi pek çok kötü hasletler vardır. Bütün bunlar, toplum düzenine katkı sağlayan unsurlardır.

Sonuç olarak, tüm bu ilkelere baktığımızda, Allah'ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınan ve kul haklarına dikkat eden bir insan ise, Allah tarafından sevilen bir insan olmakla birlikte toplum tarafından da sevilen bir insan konumuna yükselecek ve böyle fertlerin oluşturduğu toplum da bir huzur toplumu haline gelecektir.

### 5.1.3. Örf ve Âdet

Toplum düzenini sağlayan unsurlardan biri de, toplumun örf, âdet ve gelenekleridir.<sup>193</sup> Toplumsal düzen kurallarının önemli bir kısmını görgü kuralları, diğer bir ifadeyle âdâb-ı muâşeret oluşturur. Bu kurallar, ahlâk ilmiyle de iç içe olup fertlerin benliğine yerleşen edep duygusuyla beslenir, toplumdaki beğeni, takdir, kınanma, ayıplanma gibi toplumsal bir yaptırımla desteklenir.<sup>194</sup> Neticede de o toplum içerisinde yaşayan insanlar için bir nevî yazılı olmayan anayasa oluşur.<sup>195</sup> Örf ve âdetler ya toplumun içinden çıkmış kontrol mekanizmalarıdır, yahut kökleri başka olsa bile topluma mal olduğu için yine sosyal değer taşıyan bütünlerdir.<sup>196</sup>

Örf, dinin özel hükümlerine ve genel amaçlarına ters düşmemek şartıyla aklı selimin ve kamu vicdanının hayırlı ve yararlı görüp âdet haline getirdiği her türlü dinî ve

<sup>180</sup> el-Bakara 2/177; el-Ahzâb 33/70.

<sup>181</sup> el-Asr 103/2-3; el-Ahzâb 33/35.

<sup>182</sup> en-Nûr 24/33; el-Mâide 5/55; el-Ahzâb 33/35.

<sup>183</sup> el-A'raf 7/156; el-Beled 90/17-18.

<sup>184</sup> en-Nisâ 4/114; el-İsrâ 17/53; en-Nahl 16/125.

<sup>185</sup> el-Mâide 5/9; en-Nisâ 4/173; Âl-i İmran 3/114.

<sup>186</sup> en-Nahl 16/105,116; ez-Zümer 39/3.

<sup>187</sup> el-Bakara 2/113,242; el-A'râf 7/155; el-Cin 72/4.

<sup>188</sup> Hud 11/9; el-Hacc 22/16; Lokman 31/32; Fâtır 35/36.

<sup>189</sup> el-En'âm 6/141; el-Furkân 25/67; el-A'râf 7/34.

<sup>190</sup> en-Nisâ 4/53; el-İsrâ 17/100; Muhammed 47/38; el-Bakara 2/268.

<sup>191</sup> el-Müddessir 74/6; el-Bakara 2/262; el-Hucurat 49/17.

<sup>192</sup> en-Nahl 16/22; en-Nisâ 4/172; el-Mü'min 40/60.

<sup>193</sup> Kılıç, *Teorik Ve Pratik Yönleriyle Ahlâk*, s. 585.

<sup>194</sup> Hüsameddin Erdem, *Ahlâka Giriş*, Günay Ofset, Konya, 1994, s. 89.

<sup>195</sup> Apaydın, Bardakoğlu, vd. *İslâm ve Toplum*, II, 477.

<sup>196</sup> Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s. 121, 122.

dünyevî konulardaki iyilik ve güzellikleri içermektedir.”<sup>197</sup> Örfü, hüküm istinbâtı için bir delil olarak alan bilginler, onun, Kitap ve Sünnet bulunmayan yerlerde geçerli olduğunu kabul ederler. Ancak örf, Kitap ve Sünnet’e aykırı düşerse muteber olmaz.<sup>198</sup>

Örf, âdet ve görgü kuralları toplumdan topluma göre kültür ve inanç gibi etkenlerden dolayı değişiklik gösterir. Evrensel nitelikte olan kurallar olabildiği gibi, mahallî yönü ağır basanlar da olabilir. Âdetlere bağlı sosyal düzen kurallarına uymak, toplu halde yaşamının tabii bir gereği olabileceği gibi bunlara uymak da toplumsal düzene katkı sağlayacaktır.<sup>199</sup>

## 6. Kur’ân’ın Topluma Bakışı

Toplum, “belirli bir coğrafi bölge üzerinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmiş aralarındaki etkileşim ve iletişimi düzenleyen kuralları ve kurumsal ilişkileri olan, benzerlerinden görece de olsa farklı özellikler taşıyan, hem biyolojik hem de kültürel olarak kendisini yeniden üretecek mekânizmalara sahip, büyük bir insan topluluğu”<sup>200</sup> olarak tanımlanmaktadır.

“Kur’ân, doktriner öğretisine ilaveten, Müslümanların toplum hayatına ilişkin ibadetle ilgili veya hukûkî-sosyal hükümleri de ihtivâ eder.”<sup>201</sup>

Kur’ân âyetleri incelendiğinde görüleceği gibi, Kur’ân’ın toplumsal olayları, toplumların büyüme, gerileme ve çökme olgularını ve bunların nedenlerini kendine özgü bir terminoloji, ifade tarzı, kıssalar ve bol örnek vererek ele aldığı görülür. Dolayısıyla Kur’ân’ın topluma bakışını anlayabilmek için toplumla ilgili kavramların Kur’ân’da nasıl kullanıldığını bilmek gerekir.<sup>202</sup>

Kur’ân’da toplum anlamı taşıyan tek bir kelimeden bahsedilmeyip, sosyal grubu ifade eden bazı kavramlardan bahsedilmektedir.<sup>203</sup> Örneğin; Kur’ân’da “Ehl” kelimesi; halk, ahâlî, yakın akraba, aile gibi anlamlara gelip, bazı ayetlerde hem kitap kelimesinin başına gelerek kitap ehlini<sup>204</sup>, hem halkı, peygamberlerin gönderildiği sosyal çevreyi<sup>205</sup>, hem de akraba ve aileyi<sup>206</sup> ifade etmektedir.<sup>207</sup>

<sup>197</sup> Karaman, Çağrıcı, vd., *Kur’ân Yolu*, II, 509.

<sup>198</sup> Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 289.

<sup>199</sup> İ. Kâfi Dönmez, “Örf”, DİA, XXXIV, 87.

<sup>200</sup> Ö. Özdemir, M. Acar, *Sos.Bil. Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 1993, s.358-359.

<sup>201</sup> W.Montgomery Watt, *Kur’ân’a Giriş*, (tr. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s. 184.

<sup>202</sup> Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, s.61.

<sup>203</sup> Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, s.61,62.

<sup>204</sup> el-Bakara 2/105-109; Âl-i İmrân 3/64,65,69.

<sup>205</sup> et-Tevbe 9/101,120; Yusuf 12/109.

<sup>206</sup> Âl-i İmrân 3/ 21; Hud 40,45,46,83 vb.

Toplum anlamı taşıyan kelimelerden biri olan “Kavm” kelimesi, aslında iş yapabilecek ve kendilerini savunabilecek erkek topluluğu anlamına gelir. Nitekim Hucûrat Suresi 11.âyetinde de bu anlamda kullanılmıştır: *“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zâlimlerdir.”* Ancak Nuh kavmi veya Firavun kavmi ifadelerinde olduğu gibi kadınları da kapsamına almıştır.<sup>208</sup>

İnsanın varlığını devam ettirebilmesi için belli bir toplumda yaşama zarûreti vardır. İnsan hayatı, bireysel ve toplumsal olarak devam eder. İnsan bireysel hayatını, toplumsal hayatın bir parçası olarak devam ettirir. İnsan hayatını kesin çizgilerle bireysel ve toplumsal biçiminde ikiye bölmek mümkün değildir. Ancak bununla birlikte insan hayatının bir yandan bireysel, diğer yandan toplumsal yönü vardır. Nitekim İbn Haldun da, içtimâî hayatın insanlar için bir zarûret olduğunu ve insanın doğuştan toplumsal bir varlık olduğunu söyler ve insanın toplumda yaşama zarûretini değişik misallerle anlatır. O misallerden birinde der ki, insan Allah tarafından yaratılırken gıdadan başka bir şeyle yaşamayacak ve bekasını temin etmeyecek bir şekilde yaratılmıştır. Bu gıda maddesinin en azını, mesela birinin bir gün yaşaması için gereken buğdayı bir örnek olarak ele alırsak buğdayı un haline, unu hamur haline, hamuru ekmek haline getirmek zarûreti vardır. Bu üç işin her birisi için çeşitli alet ve bilgiye ihtiyacı vardır. Bunların her birini temin etmek ve kendisi için gıda olan ekmeği yapmak oldukça zor olacaktır.<sup>209</sup>

Bu misalden anlaşılacağı üzere insanın toplumdan uzak yaşaması ve yalnız başına bütün ihtiyaçlarını gidermesi oldukça zordur. Kur’ân-ı Kerim’de bir taraftan fert olarak insandan, onun yaşam hakkı ve ölümünden bahsederken, bir taraftan da bireyden farklı olarak bireyin bir ürünü olan, bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan ve hatta birey için belirli bir takım normlar koyup onu etki altına alabilen bir toplum gerçeğine de işaret eder.<sup>210</sup> Kur’ân, özellikle de mü’minlere birlik halinde olmayı öğretmekte, öğütlemekte ve bunu bir yükümlülük olarak emretmektedir. Kur’ân’da; *“Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin.*

---

<sup>207</sup> Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, s.62.

<sup>208</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 4468-4469.

<sup>209</sup> Abdurrahman b. Muhammed b. Ebu Bekr Muhammed b. Hasan İbn Haldun, *Mukaddime*, (tr. Süleyman Uludağ), I-II, Dergah yay., İstanbul 1988, I, 271.

<sup>210</sup> Okumuş, *Kur’ân’da Toplumsal Çöküş*, s.67.

*Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”<sup>211</sup> ve “Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişileridiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.”<sup>212</sup> ayetleri bunun en güzel örneğidir.*

Kur'ân toplum olgusunu kabul edip, insanı toplumsal boyutuyla ele alır ve sorumlu tutar. Hatta bazen toplumun bir ferdi olan insanın yapmış olduğu bir fiilden dolayı bütün toplumun sorumlu tutulmuş olması, toplumun bireyden bağımsız olmadığı sonucunu doğurmuştur. Bu konuda, Kur'ân'da Hz. Salih'in kavmi olan Semud kavminin kıssası güzel bir örnektir. Hz. Salih peygamberin peygamberliğini isbat olarak kendisinden istedikleri ve onun mucizesi sonucu meydana gelen deveyi, ona dokunmamaları ve onu boğazlamamaları konusunda uyarılmış olmalarına rağmen, içlerinden birkaç kişinin kesmesi o toplumun topluca sorumlu tutulmaları ve sonunda Semûd kavminin helâk edilmesi<sup>213</sup> de yine bireylerin münferit hareketlerinin kendi toplumları için bağlayıcı olacağına ve bireyin toplumun ayrılmaz bir parçası olduğuna işaret etmektedir.<sup>214</sup> Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilir : “*Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler ve Rablerinin emrinden dışarı çıktılar da : “Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen bizi tehdit ettiğin azabı getir” dediler. Bunun üzerine onları o (şiddetli) sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü dona kaldılar.*”<sup>215</sup>

Kur'ân, aile kurumu hariç toplum yapısına dair kuralları ayrıntılı bir şekilde ele almayıp, belli başlı prensipler vermekle yetinmektedir. Bu da sosyal hayatın çok değişken olmasından dolayıdır. Kur'ân, İslâm toplumunu, vasat toplum, hayırlı toplum, birlik içerisinde olan bir toplum olma özellikleri ile vasıflamıştır.<sup>216</sup> Kur'ân, İslâm ümmetini dengeli, adâletli, inanç konusunda aşırılığa kaçmayan, vasat bir ümmet olarak tanımlamıştır. M. Esed, ayette geçen “orta bir toplum” un, aşırılıklar karşısında âdil bir denge gözetken ve hem zevk ve sefâhâtı hem de mübalağalı bir zühdü reddederek insanın tabiatını ve imkânlarını değerlendirmede gerçekçi ve makul davranan bir topluluk

<sup>211</sup> el-Enfâl 8/46.

<sup>212</sup> Âl-i İmrân,3/103-105.

<sup>213</sup> el-Kamer 54 / 23-30.

<sup>214</sup> Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 66.

<sup>215</sup> el-A'râf 7/ 77,78.

<sup>216</sup> Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 181.

olduğunu söyler. Kur’ân, sıkça tekrarladığı, hayatın her cephesinde dengeli ve ölçülü olma çağrısı ile uyumlu olarak müminlere, hayatlarının bedenî ve maddî yönüne çok fazla ağırlık vermemelerini öğütler; ama aynı zamanda insanın bu “bedenî hayat” ile ilgili ihtiyaç ve isteklerinin ilahî iradenin eseri ve bu nedenle de meşrû olduğunu kabul eder.<sup>217</sup>

Kur’ân, ayrıca iyiliği emredip, kötülükten sakındıran İslâm toplumunu hayırlı bir toplum olarak nitelemiştir. Yani hayırlı olmanın gerekçesi ayetin kendisinde ifade edilmiştir.<sup>218</sup>

Fazlur Rahman, Kur’ân’ın temel gayelerinden birisinin, yeryüzünde âdil ve ahlâkî temellere dayanan, yaşanılabilir bir toplumsal düzen kurmak olduğunu özellikle vurgular. Birbirini tamamlayıcı iki unsur olan bireyin mi yoksa toplumun mu önemli olduğu tartışmasına değinerek,<sup>219</sup> aslında önemli olanın Kur’ân’ın amaçladığı toplumun oluşması olduğunu söyler.<sup>220</sup> Bir yandan takvayı bireyin ahlâkîliğinin temel ölçütü olarak alırken, diğer yandan da “takva”nın sadece toplumsal bir bağlamda bir anlam ifade edebileceğini ileri sürer.<sup>221</sup> Ayrıca, bireyi birey yapan ve diğer bireylerden ayıran temel nitelik onun ahlâkî karakteridir. Bunu da oluşturan, üç temel kavramdır: İman, İslâm ve Takva. Bunlar Arapçada farklı köklerden gelen ancak şaşırtıcı derecede anlam yönüyle birbirine yakın kavramlardır.<sup>222</sup> Fazlur Rahman’a göre bu üç kavram, Kur’ân ahlâkının en önemli ve merkezi kavramlarıdır. Bu toplumda, iman, takva ve islâm üzerine bina edilmiş bir toplumsal düzen olursa evrensel bir rol oynayabilecek bir siyasi düzen haline gelebilir.<sup>223</sup>

Fazlur Rahman, Kur’ân ahlâkına göre oluşmuş bireyi ve bu bireylerden oluşan toplumu öncelikle oluşturmayı ihmal ederek, toplumcu, devletçi ve tepeden inmecî bir anlayışla hareket eden İslâmî hareketlerin sonuçta başarısız olacağını ileri sürmektedir.<sup>224</sup> Bunun en bariz sonuçlarından birisi, sekülerizmin sebep olduğu ahlâkî bunalım ve kirlenmenin, sık sık Müslüman toplumlarda da gözlenmesidir. Böylece üzerinde durulacak ve cevap aranacak iki temel soru bulunmaktadır. Birincisi, bireyin Kur’ân (Allah, Peygamber, İslâm) karşısındaki konumu nedir? Başka bir ifadeyle, Kur’ân’ın oluşturmayı hedeflediği birey tipolojisi nedir? Bu bireyin oluşumunda veya oluşturulmasında ahlâkın

<sup>217</sup> Muhammed Esed, *Kuran Mesajı*, (tr. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İşâret Yayınları, İstanbul, 1999, I, 40; Şimşek, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 182.

<sup>218</sup> Şimşek, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 186.

<sup>219</sup> Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, (tr. Alparslan Açıkgenç), Fecr Yay., Ankara, 1993, s. 99-100.

<sup>220</sup> Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, (tr. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s.24-35.

<sup>221</sup> Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s.99.

<sup>222</sup> Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler*, s.17.

<sup>223</sup> Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler*, s.33.

<sup>224</sup> Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler*, s.33.

rolü nedir? Son olarak da, Kur'ân'ın bu bireyler aracılığıyla oluşturmayı hedeflediği ve vurguladığı toplumun temel nitelikleri nelerdir? Ancak bunların daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle Kur'ân'ın ahlâka verdiği önemin vurgulanması gerekir. Zira düşünürümüze göre, sosyal değişme ve bireyi oluşturma ancak bir ahlâkla-ahlâkî değerlerle mümkündür.<sup>225</sup>

---

<sup>225</sup> Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.143.

## İKİNCİ BÖLÜM

### KUR'ÂN'DA TOPLUM DÜZENİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK YASAKLARIN AHLÂKÎ BOYUTU

#### 1. Doğrudan Zarûriyyât-ı Hamse İle İlgili Yasaklar

Zarûret kelimesi, “zorunlu, kaçınılması imkânsız, gerekli” gibi anlamlara gelir. Zarûriyyât kelimesi Arapça’da zarûrî kelimesinin çoğuludur ve ez-zarûrî kelimesi de ‘zarûret’e nisbet edilen şey anlamındadır.<sup>226</sup> Şâtıbî, Zarûriyyatı, “din ve dünya işlerinin ayakta durması kendilerine bağlı bulunduğu, olmazsa olmaz hususlardır” diye tarif eder. Eğer bu hususlar bulunmazsa, dünyada düzen bozulur ve toplumda fesat ortaya çıkar, ayrıca ahirette de kurtuluşa ermek mümkün olmaz.<sup>227</sup>

İslam Hukukçuları, Zarûriyyat’ın bazı temel unsurları olduğunu ve hepsinin korunmasının gerekli ve mecburi olduğunu söylerler. Usûl-ü Fıkıhçılar arasındaki yaygın kanaate göre, zaruriyyat denilen unsurlar, beş unsurdan meydana gelmektedir. Zarûriyyat-ı hamse şeklinde ifade edilen, korunması zarûrî ve öncelikli olan amaçlar şunlardır: Dinin korunması, canın korunması, aklın korunması, neslin korunması, malın korunması.<sup>228</sup> Bunlardan başka, ırzın, şerefın korunmasını da zaruriyattan sayanlar olmuştur.<sup>229</sup>

Mümtehine Sûresi 12. ayette de şöyle buyrulur: “*Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana bey'at etmeye geldikleri zaman, bey'atlarını kabul et...*” Âyetteki “*bey'at*” yapılan unsurlara baktığımızda, beş temel zarûrî ilkedden “*aklın korunması*” dışında dört zarûrî esası içine aldığını görüyoruz.

İslâm dünya işlerine ve mala çok büyük önem ve değer vermiştir. Aslında yerilen ve kınanan, övülen ve güzel görülen dünya değil, ona yönelen insan arzusunun derecesi ve şeklidir. İnsan, dünyayı hırsla ve tamahla istiyorsa, onu eline geçirmek için haksızlıkların

<sup>226</sup> Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1987, s.550.

<sup>227</sup> Ebû İshak İbrahim eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şerîa*, (Nşr. Abdullah Draz), I-IV, Lübnan, ts., II, 7.

<sup>228</sup> Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *el- Mustasfâ min ilmi’l-Usûl, İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, (tr. Yunus Apaydın), I-II, Kayseri, 1994, I, 287.

<sup>229</sup> Hayreddin Karaman, *İslâm Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1992, III., 184.

her türlüşünü veya bir bölümünü göze almaktan sakınmıyorsa, İslâm'da şiddetle yerilen dünya budur. Dînî görevleri îfaya engel olmayan ve haksızlık yapmaya yol açmayan dünyalık, mal ve servet ne kadar çok olursa olsun, İslâm asla ona karşı olmaz. Nitekim Hz. Peygamber'in en yakın dostları arasında zengin kimseler vardı. Ancak İslam nazarında mal ve servet ne kadar değerli olursa olsun, ahlâkî esaslar ve dini hükümler ondan daha değerlidir. Yani âhiret dünyadan, din maldan evvel gelir. O halde bunlardan birini diğerine feda etmek, birini diğerine tâbî kılmak gerekirse ikinciler birinciler için feda edilir. Malı gaye, insanı da onun vasıtası haline getirmek İslâm'ın temel görüşüne aykırıdır. İslâm'da mana ve mânevî değerler daima maddeden ve maddî değerlerden üstün tutulmuştur.<sup>230</sup>

### 1.1. Cana kıymak

Yaratılmış varlıklar arasında insanın özel ve şerefli bir yeri vardır. Kur'ân'da farklı ayetlerde, insan hakkında, Allah'ın yarattığı esnada ona üflediği ilâhî ruh'tan,<sup>231</sup> yeryüzünde Allah'ın halifesi olmasından,<sup>232</sup> en güzel sûrette yaratılmış olmasından<sup>233</sup> bahsedilir. Yine, İsrâ Sûresi'nin 70. ayetinde, insana verilen değerden şöyle bahsedilir: *“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”*

İslam, işte böylesine kendisine değer verdiği insanın can güvenliğine, diğer bir ifadeyle hayat hakkına büyük önem vermiş ve insan hayatının dokunulmaz olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki, İslâm'da *“zarûrât-ı diniyye”* şeklinde ifade edilen temel değerler sıralamasında *“canın muhafazası”* önemli bir yer tutmaktadır. Hatta dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması şeklinde sıralanan değerler sıralamasında canın muhafazası, bazı durumlarda, ilk sırada yer alan dinin muhafazasından daha önce gelmektedir.<sup>234</sup> Nitekim canın muhafazası için, dinin kesin olarak yasakladığı bazı haramların yapılmasına

<sup>230</sup> Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn*, I-IV, (tr. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay. İstanbul, 1974, II., 217.

<sup>231</sup> es-Secde 32/7-9.

<sup>232</sup> el-Bakara 2/30.

<sup>233</sup> et-Tîn 95/4.

<sup>234</sup> Ali Pekcan, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, Rağbet yay., İstanbul, 2003., s.267.

izin verilmesi, hatta bazı durumlarda, bu tür yasakların işlenmesinin zorunlu oluşu, insan hayatına verilen önemi vurgulayacak nitelikteki uygulamalardır.<sup>235</sup>

Toplumun huzurunu ortadan kaldırıcı olan adam öldürme suçu, en büyük günahlardan biri olarak sayılmıştır.<sup>236</sup> Kur'ân'da insanın dünyaya gönderilişi anlatılırken meleklerin insanoğlunun yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökeceği itirazında bulunduğundan söz edilir.<sup>237</sup> Gerçekten de çok geçmeden Hz. Âdem'in iki oğlu arasında kıskançlıktan doğan aşırı kin ve düşmanlık sebebiyle ilk kan dökme olayı meydana gelmiştir.<sup>238</sup> Kur'an-ı Kerim'de haksız yere bir cana kıymanın, bütün insanları öldürmüş gibi ağır bir suç olduğu; bir insanın hayatını kurtarmanın da bütün insanlara hayat verme gibi yüce ve değerli bir davranış olduğu belirtilerek şöyle buyrulur:

*"... Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşattırsa sanki bütün insanları yaşattırmıştır..."*<sup>239</sup> Bu ayet, insan hayatının kutsallığını vurgulamakta olup, haksız yere bir başkasını öldüren kişinin, yalnızca bir kişiye zulmetmekle kalmadığını aynı zamanda başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını da gösterir. Bu nedenle o, tüm insanlığa karşı düşmanlık etmektedir.<sup>240</sup>

Allah Teâlâ, İslâm'da olduğu gibi, İslâm'dan önceki ilâhî dinlerde de insan hayatının kutsal olduğunu bildirmiş, bu sebeple bir cana kıymayı, bütün insanları öldürmek kadar büyük bir cinayet olarak değerlendirmiştir. Bir insanın haksız yere öldürülmesi toplumda cinayetlerin yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına yol açar.<sup>241</sup> Fazlur Rahman, bir kişiye karşı işlenen katl suçunu, Kur'ân'ın bütün insanlığa karşı işlenmiş bir suç haline getirdiğini ve bunun kısas ilkesinin önüne geçirilip, hukûkî çözümün bu genel ilkeden çıkarılması gerektiğini söyler.<sup>242</sup>

İslâm, insanın en tabiî hakkı olan hayatı, hukukun teminatı altına almış, kişinin yaşama hakkına tam bir saygı gösterilmesini sağlamak için bir takım maddî ve mânevî yaptırımlar koymuştur. Hayata yönelik suçlar için caydırıcı nitelikteki cezaların<sup>243</sup> başında

<sup>235</sup> Pekcan, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, s. 266.

<sup>236</sup> Lütfi Doğan, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler*, DİB. Yay., VI. Baskı, Ankara, 2000, s.280.

<sup>237</sup> el-Bakara 2/30.

<sup>238</sup> el-Mâide 5/27-30.

<sup>239</sup> el-Mâide 5/32.

<sup>240</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 477.

<sup>241</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, II, 206.

<sup>242</sup> Adil Çiftçi, *Fazlur Rahman İle İslâmı Yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2000, s.241.

<sup>243</sup> Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 5. Baskı, Ank. 2004, s.97.

kıyas ilkesi vardır ve bu durum kasıtlı öldürmelerde geçerlidir. Hataen öldürmelerde ise diyet cezası verilir.<sup>244</sup>

Konu ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de: *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kıyas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kıyas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecâvüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.”*<sup>245</sup>

Bütün dinler, hukuk ve ahlâk sistemleri, haksız yere adam öldürmenin, cana kıymanın büyük bir suç olduğunda birleşmişlerdir. Ancak bu suçu önlemek için alınan caydırıcı tedbirler farklıdır. İslâm, haksız yere adam öldürmeyi önlemek, toplumun can güvenliğini sağlamak, onları huzurlu ve mutlu yaşatmak için bu suçu işleyenlere dünyada kıyas cezasını öngörmüş, âhirette ise katilin Allah'ın gazabı, laneti ve cehennem azabı ile cezalandırılacağını bildirmiştir.<sup>246</sup>

Allah Teâlâ insan hayatının önemi ve bu hayata kıyanlara verilecek cezalar hakkındaki hükümlerini göndermiş olduğu peygamberleri ve kitapları vasıtasıyla bildirmiş olmasına rağmen, birçok insan yine de yeryüzünde fesat çıkarmaya ve kan dökmeye devam etmektedir. Yeryüzünde bu suçu işleyen insanlar sürekli olarak bulunduğu için İslâm bunlara karşı sadece vicdanî ve uhrevî ceza ile yetinmemiş, insanların hayat hakkını korumak ve toplumun huzurunu sağlamak için caydırıcı dünyevî müeyyideler getirmiştir.<sup>247</sup>

İbn Kesîr, katilin öldürülmesi demek olan kıyasın, şariat olarak tespit edilmesinde toplumda yaşama hakkının korunması gibi büyük bir hikmeti olduğunu söyler. Çünkü katil öldürüleceğini bildiği takdirde bu işinden uzak durur.<sup>248</sup> Kısasta hayat olmasını,<sup>249</sup> hem öldürme niyetinde olan kişi, hem öldürülmek istenen kişi, hem de bütün toplum açısından değerlendirilecek olursak hikmetlerini daha iyi anlarız. Çünkü bu durumda, birinin bu suçu işlemekten vazgeçip cezadan kurtulması, diğerinin hayatının korunması gibi bir sonuç ortaya çıkacaktır. Ayrıca kıyas, maktûlün velisi olan kişiyi yani acı çekenini rahatlatıp,

<sup>244</sup> Abdulkadir Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, 10. Baskı, Beyrut, 1989, I, 79.

<sup>245</sup> el-Bakara 2/178.

<sup>246</sup> en-Nisâ 4/93.

<sup>247</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, II, 206-207.

<sup>248</sup> Ebu'l-Fidâ' İsmail b.Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l- Kur'ân'il-Azîm*, I-IV, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1388, I, 211.

<sup>249</sup> el-Bakara 2/179.

gönlündeki kin ateşini ve intikam duygusunu söndüreceği için, toplumda haddi aşma, cinayetler, zulüm ve anarşinin yayılması engellenmiş olacaktır.<sup>250</sup>

Hz. Peygamber'in birçok söz ve uygulaması<sup>251</sup> da misli ile cezalandırmanın meşrû olduğuna delil kabul edilmektedir. Bu bağlamda Rasûlullah da: "... *Kim kasten bir cana kıyarsa (cezası), kısastır...*"<sup>252</sup> buyurmuştur.

Kişilerin can güvenliğine diğer bir ifadeyle hayat haklarına yöneltilen haksız saldırılara karşı cezâî yaptırımlar getirilmesi, can güvenliğine verilen önem doğrultusunda yapılmış düzenlemelerdir.<sup>253</sup> Ayrıca, cinâyet işleyen kimsenin, öldürülenin yakınları tarafından öldürülmesi değil, suçlunun devlet eliyle, objektif ve âdil yargılama sonucu cezalandırılması ilkesi benimsenmiştir. Bütün bunlar, insan hayatını korumaya verilen değer bir başka açıdan ifadesidir.

İslâm dininde savaş esnasında bile müslüman savaşçıların düşmanı öldürme hakkı çok sınırlı tutulmuş, kadın, çocuk, din adamı, yaşlı kimseler gibi fiilen savaşa katılmayanların öldürülmesi yasaklanmış, savaş esirlerinin yaşama hakkı korunmuştur. Fîlî savaş durumu veya cezanın infazı, meşrû müdafaa gibi hukuka uygunluk hallerinin bu yasak dışında kaldığı açıktır.

İslâm dininde insan canına kıymanın kısas ve diyet gibi dünyevî yaptırımları yanında mânevî (uhrevî) yönden de birtakım müeyyideleri vardır. Kur'ân-ı Kerim'de, hukûkî bir gerekçeye dayanmaksızın kişilerin canlarına kıymanın, Allah'ın gazap ve lânetine uğramaya sebep olacağı, dolayısıyla ne derece ağır bir mânevî sorumluluğu bulunduğu şöyle dile getirilir: "*Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*"<sup>254</sup>

Hz. Peygamber Vedâ haccında bütün müslümanlara hitaben: "*Bu gün, bu ay ve bu belde nasıl kutsal ise, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öylesine kutsaldır, her türlü tecâvüzden korunmuştur; yani toplumun sorumluluğu ve hukukun güvencesi altındadır...*"<sup>255</sup> buyurarak, insanın yaşama hakkının dokunulmazlığını belirtmiştir. Bir

<sup>250</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, I-XX, Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985, II, 256.

<sup>251</sup> İmam Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el- BUHÂRÎ, *el-Câmiu's-Sahih* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-VI, Dârü İbn Kesir, Beyrut, ts. "Diyât", 6, 8.

<sup>252</sup> Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fuat Abdü'l-Bâkî), I-II, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., "Diyât" 8.

<sup>253</sup> Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay., 10. Baskı, Ankara, 2006, s.121.

<sup>254</sup> en-Nisâ 4/93.

<sup>255</sup> Buhârî, "İlim", 37; Müslim, "Hac", 147.

başka hadiste de: “*Yedi helâk edici şeyden sakınınız... Bunlardan biri de, haklı durumlar müstesnâ, Allah’ın haram kıldığı bir cana kıymaktır...*”<sup>256</sup> buyurulmuştur.

Hiçbir fark gözetmeden, yaşama hakkını bütün insanlara tanıyan İslâm, yalnızca bu hakka yönelik tecâvüzleri önleyici tedbirleri almakla yetinmemiş, aynı zamanda kurduğu yardımlaşma ve dayanışma düzeni içinde insanların asgarî hayat şartlarını ve temel ihtiyaçlarını temin etmeyi topluma vazîfe olarak vermiştir.

Kişinin kendi hür iradesiyle ölümü seçip istemesi ve sonuçlarını bilerek kendisini öldürmesi demek olan intihar, meselesine de değinelim. İslâm dini, inancı, rengi, ırkı ve sosyal konumu ne olursa olsun her insanın hayatını dokunulmaz bir değer olarak kabul edip, insan hayatına yönelik her türlü saldırı ve tehlikeyi en etkili şekilde önlemeye çalışır. Bu nedenledir ki İslâm, kişilere yaşama haklarını kendi elleriyle yok etme demek olan intihar hakkını vermemiş, bunu büyük günâhlar arasında saymış, inancı ve ameli ne olursa olsun bu kimselerin sırf intihar etmiş olması sebebiyle ahirette büyük bir cezaya çarptırılacağını bildirmiştir.

İslâm’da dinin temel amaçlarının başında gelen “*canın korunması*” ilkesinin bir sonucu olarak kişinin haksız yere başkasını öldürmesi gibi<sup>257</sup> kendi canına kıyması da kesin biçimde yasaklanmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de geçen ve öldürmeyi yasaklayan ayetler her iki durum için de söz konusudur. Ayrıca; çok farklı yorumları olmakla beraber “... *Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız...*”<sup>258</sup> anlamındaki âyeti, kişinin kendi ölümüne yol açacak davranışlara girişmemesi gerektiği şeklinde tefsir edenler de olmuştur.<sup>259</sup>

Hadislerde, intihardan şiddetle kaçınmayı gerektiren ifadeler yer alır. Bu hadislerin anlatmak istediği şey; insanın kendi canına kıymasının affedilemeyecek ölçüde büyük bir suç ve günâh olduğu gerçeğidir.<sup>260</sup> İnsan, ne kadar zor ve acıklı bir durumda olursa olsun, kendi hayatını sona erdirmeye hak ve yetkisine sahip değildir.

Büyük acı ve ızdıraplar içerisinde kıvranan insanlar için bile, kendi canına kıyarak hayatına son vermesi meşrû bir yol değildir. Hz. Peygamber, gerek geçmiş ümmetlerden gerekse kendi ashâbı arasından bazı örneklerle bu hususa dikkat çekmiştir.<sup>261</sup>

Aklî, bedenî, ahlâkî ve rûhânî en mükemmel meleke ve yeteneklerle donatılmış olan insan, tertemiz halde, maddî ve mânevî her çeşit yükselmeye müsâit olarak doğar.

<sup>256</sup> Buhârî, “Vesâya”, 23; Müslim, “İman”, 144.

<sup>257</sup> el-İsrâ 17/33.

<sup>258</sup> el-Bakara 2/195.

<sup>259</sup> İbn Kesîr, *Tefsîru ’l- Kur’ân ’il-Azîm*, I, 229.

<sup>260</sup> Buhârî, “Cenâiz”, 84; Müslim, “İman”, 175.

<sup>261</sup> Buhârî, “Cenâiz”, 84; “Enbiya”, 50.

Dinimizde insanın can güvenliğine, başka bir deyişle hayat hakkına büyük önem verilmiş ve insan hayatının dokunulmaz olduğu belirtilmiştir. Kişinin yaşama hakkına tam bir saygı gösterilmesini sağlamak için de bir takım maddî ve mânevî yaptırımlar konmuştur. İslâm Dininin temel amaçlarının başında gelen “canın korunması” ilkesinin bir sonucu olarak kişinin haksız yere başkasını öldürmesi gibi, intihar etmesi de kesin biçimde yasaklanmıştır.

## 1.2.Hırsızlık

Hırsızlık, sadece İslam toplumlarında değil, bütün toplumlarda ciddi suçlardan biri olarak görülmüştür. İslam’ın zaruriyyat mertebesinde gördüğü maslahatlarından biri de mal emniyetidir. Mal’ın ne olduğu konusunda farklı tanımlar olmakla birlikte, genel olarak geniş anlamıyla yapılan tanımla yetineceğiz. Bazı âlimler, “*O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yarattı.*”<sup>262</sup> ayetini esas alarak, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için “Allah tarafından yaratılmış olan ve insanın sahip olduğu şeylere mal denir.”<sup>263</sup> demişlerdir.

İslâm, insanların mal emniyetini sağlamak için gerekli tedbirleri almıştır. Bu tedbirlerden bazısının müeyyidesi maddî ve cezâî, bazılarının ise mânevî ve ahlâkî’dir. Örneğin, hırsızlık suçuna başta had cezası olmak üzere değişik maddî ve mânevî cezalar getirmiştir. Öncelikle hırsızlık haddinin yerine getirilmesi için gerekli olan bazı şartları belirtip, mahiyetini ortaya koyarak “mal emniyetini” izah edelim. Çünkü her hırsızlık olarak addedilen şey, İslâm Hukukunda had cezasını gerektirmez. Örneğin, Hanefî fukahâsı, hırsızlık haddi için; malın menkûl (taşınabilir) olmasını, mütekavvim (mübah ve dayanıklı) olmasını, bir kimsenin mülkiyetine dahil olmasını, nisap miktarından (on dirhem gümüş miktarı) fazla olmasını şart koşturmuştur.<sup>264</sup> Ayrıca hırsızlık suçunu işleyen kişiye ceza verilebilmesi için başka şartlarda vardır.<sup>265</sup>

“İslâm müctehidleri, şartlar oluştuğu takdirde, el kesme cezasında ittifak etmişlerdir. Ancak el kesme cezasının miktarı, hırs (koruma)nın anlamı, boyutları, birden fazla hırsızlık yapan kimsenin hangi cezaya çarptırılacağı, nebbâş (kefen soyucu), tarrâr (yankesici), muhtelis (çarpıcı) gibi kimselerin, Kur’ân’daki [hırsız] kavramı içine girip-

<sup>262</sup> el-Bakara 2/29.

<sup>263</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l- Arab*, XI/636.

<sup>264</sup> Yusuf Kerimoğlu, *Fıkhî Meseleler*, I-II, Ölçü Yay., İstanbul, 1982, I, 221.

<sup>265</sup> Bkz. Ali Şafak, *Mezhepler arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, Erzurum, 1977, s.159-167; bk. Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *DİA*, XVII, 384-396.

girmediğ hususunda ise ihtilaf etmişlerdir.”<sup>266</sup> Biz burada konunun hukûkî yönüne girmeden, konumuzla alakalı olan, Kur’ân’ın toplum düzenine yönelik yasakladığı hususlardan biri olan hırsızlık yasağının ve cezasının hikmetlerine ve maslahat yönüne değindik.

Şunu belirtmek gerekir ki, İslâm Hukuku’nun belirlediğı cezalar, suçun önlenmesi için gerekli tedbirler alındıktan sonra, uygulanma imkânı bulan zorunlu müdahalelerdir. Amacı da, bazı insanları cezalandırmak değıl, hırsızlık suçunun işlenmesine imkân bırakmayacak tedbirleri almaktır.<sup>267</sup> Bu tedbirler arasında, toplumda geniş iş imkânlarını oluşturmak, zenginlerin zekat, sadaka gibi ibadetlerle infak yoluyla fakirlere yardım etmesi, insanlara dînî ve ahlâkî bilinç kazandırma, toplumda adâletin sağlanması gibi hususları sayabiliriz.<sup>268</sup>

İslâm; hırsızlığı şirk, adam öldürme, zinâ gibi büyük günahlarla birlikte saymıştır. Örneğın Mümtehine Suresi 12. ayette “*Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*” buyrulmuştur. Hırsızlığın da içinde yer aldığı ayette sayılan bu ilkelere riâyet, inancın temel ilkeleri ve sosyal hayatın temel direkleridir.<sup>269</sup>

İslâm, malın korunmasını dinin temel hedeflerinden saymış ve telef olmaması için her türlü tedbiri almıştır. Örneğın, kişinin haksız olarak başkasının malına el uzatmasını da, kendi malını israf etmesini de haram kılmıştır. Hırsızlık yapan kimseye getirmiş olduğı el kesme cezası<sup>270</sup> sadece hukuk düzenini korumayı değıl, aynı zamanda ilâhî emirlerin yani din ve ahlâk kurallarının yaşatılmasını da amaçlar.<sup>271</sup> İbnu’l-Arabî de, âyette hırsızlık yapan erkeğın, hırsızlık yapan kadından önce zikredildiğini, zinâ âyetinde ise önce zinâ eden kadın, sonra erkeğın zikredildiğini söyler. Bundaki incelik, kadına göre erkeğın daha kolay hırsızlık yapmasıdır. Zinâ ise erkekte de çirkindir ama, kadının zinâsı daha

<sup>266</sup> Pekcan, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, s. 201.

<sup>267</sup> Muhsin Demirci, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşr., İstanbul, 2005, s.241.

<sup>268</sup> Demirci, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, s. 242.

<sup>269</sup> Seyyid Kutup, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, (tr.M.Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ.Hakkı Şengüller), I-XVI, Hikmet Yay., 3. Baskı, İstanbul, ts., XIV, 430.

<sup>270</sup> el-Mâide 5/38.

<sup>271</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, II, 216,217.

çirkindir. Hatta kadın mücade etmezse zinâ olayı olmaz. İşte bu inceliklerden dolayı hırsızlıkta erkek, zinâda ise kadın daha önce zikredilmiştir.<sup>272</sup>

İslâm toplumu, İslâm yurdunda yaşayan insanların farklı inançlarına göre, her ferdi hırsızlık illetinden uzak tutacak tedbirleri alır. Onlara yaşama ve korunma güvenliğini, ve adâletin eşit dağıtımını güvencesini sağlar. Her türlü özel mülkiyetin helal yoldan kazanılmasını sağlar ve bunun topluma zarar veren değil, yarar sağlayan toplumsal bir hak olduğunu belirtir. Tüm bunlar sayesinde, bütün insanlar, hırsızlık illetinden kurtarılır. Bu durumda İslâm, hırsızlar ve özel mülkiyet ile toplum güvenliğine saldıranlara şiddetli bir ceza vermek hakkına sahiptir. Tüm bunların yanı sıra, şüphe halinde haddi kaldırmakta ve kuvvetli bir delil olmadıkça, sanığı cezalandırmadığı gibi ona tam bir güvenlik de sağlamaktadır.<sup>273</sup>

İslâm, hırsızlığı önlemek için kişiye sadece “çalma” diyerek emretmemekte, zenginlerin açları, fakirleri, yoksulları... doyurmalarını emretmektedir. “*Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır*”<sup>274</sup> buyurarak, hak kavramını bu alana sokmuş, fakire yardım etmeyi bir seçenek olmaktan çıkarmış ve bir görev haline getirmiştir.<sup>275</sup> Ayette geçen “*ceza ve Allah'tan bir ibret olarak*” ifadesi, hırsızlık eyleminin cezasız kalmaması gerektiğini ifade eder ve verilecek cezanın da ibret verici, yani caydırıcı bir yönünün olmasına işaret eder. Ayette verilen cezanın bu amaçla verildiği açıkça beyan edilmektedir. Hırsızlık, hem toplumun düzenine hem de mülkiyet hakkına bir tecavüz olduğu için, kul hakkı yemenin dünyevî cezası budur, ama uhrevî cezasının olacağı da bir gerçektir.<sup>276</sup>

Sonuç olarak, İslâm, insanların ahlâk ve vicdanlarını terbiye edip, hırsızlığa ve bu yoldan elde edilen kazanca karşı çıkar. Bu suçun önüne geçmek için de birtakım maddî-mânevî tedbirler almıştır. İslâm, toplumun ahlâkını ve huzurunu bozacak olan suçlara karşı asla seyirci kalmaz. Toplumun ahlâkını ve huzurunu bozanları, cana, mala, namusa tecavüz edenleri cezasız bırakmayıp, maddî-mânevî cezalar getirir. Bunları cezasız bıraktığı takdirde toplum temelinden sarsılacak, ahlâk bozulacak, huzur kalkacak, aile yıkılacak, mal-mülk heba olacak, can emniyeti kalmayacak ve neticede toplum yok olacaktır. Toplumun bekası, ahlâkın devamı, ailenin selâmeti, mal ve can emniyetinin temini için İslâm, bu ve benzeri cezaî müeyyideleri getirmiştir. Bu fiilleri işleyenler cezalarını

<sup>272</sup> Ebûbekir Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, II, 605.

<sup>273</sup> Kutup, *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*, IV, 226-228.

<sup>274</sup> ez-Zâriyât 51/19.

<sup>275</sup> Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, VI, 17.

<sup>276</sup> Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, VI, 20.

gördükleri takdirde, toplumun diğer fertleri bunlardan örnek alacaklar ve böyle bir fiili işlemekten şiddetle kaçınacaklar, toplum da kurtulmuş olacaktır. Allah'ın bu fiili kesin olarak yasaklaması, bu fiili işleyene Hz. Peygamber'in lanet etmesi<sup>277</sup> ve verilen cezanın şiddeti İslâm'ın, mala, insan emeğine ve mülkiyet hakkına verdiği öneme işaret etmektedir.<sup>278</sup>

### 1.3. Zinâ

Fuhuş kelimesi, sözlüklerde, aşırı derecede çirkin söz ve davranış,<sup>279</sup> edep ve ahlâka aykırı olup, dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkinlik anlamında kullanılır. Zinâ; aralarında meşrû bir evlilik bağı yani nikâh bağı bulunmayan kimselerin cinsî münasebette bulunmalarına denir.<sup>280</sup> Tarihî ilk dönemlerinden günümüze kadar değişik sosyal sistemler, bu fiilin ahlâken ve sosyal olarak kötü ve çirkin olduğunu genellikle kabul etmişlerdir.<sup>281</sup> Zinâ, kötü bir fiil kabul edilmekle beraber, cezayı gerektirici bir suç olup olmaması hakkında farklı görüşler vardır. Bu noktada İslâm, diğer din ve sistemlerden farklılık gösterir.<sup>282</sup>

İslâm'ın temel amaçlarından biri de nesillerin korunması, sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulmasıdır. Toplumların çekirdeğini aile teşkil eder. Sağlıklı nesiller bu yuvada yetişir. Çocuk fitrî gelişmesini de ahlâk ve terbiyesini de önce buradan alır. İnsan sevgisinin kaynağı da ailedir.<sup>283</sup> Bu yuva için en büyük tehlike ise zinâ ve fuhuştur. Zinâ ve fuhuş önce ailenin sağlıklı oluşumunu engelleyip, kurulmuş olan ailenin ise dağılmasına ve perişan olmasına sebep olur. Bu bakımdan dinimiz İslâm, fuhuş ve fuhşa götüren bütün davranışları ve evlilik dışı cinsel ilişki anlamına gelen zinâyı kesin olarak yasaklamış, hatta zinâyı yaklaştıran tutumları, yolları da haram kılmıştır. Esasen bir kere bu yollara tevessül edildikten, yani insanı zinâ etmeye zorlayan ve cinsi arzuları kabartan bir ortama girdikten sonra, artık, bu arzuların ağır baskısı karşısında irâdenin gücü oldukça yetersiz kalır ve zinâdan korunmak son derece güçleşir. İnsanın bu psikolojik zaafını dikkate alan Kur'ân-ı Kerim, prensip olarak insanı kötülüklere sevkeden sebepleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Nitekim İsrâ suresi 32. ayette; *“Zinâyı yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır*

<sup>277</sup> Buhârî, “Hudud”, 70; Müslim, “Hudud”, 1, 2.

<sup>278</sup> Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.194.

<sup>279</sup> Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 148.

<sup>280</sup> Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 622.

<sup>281</sup> Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, ( tr.Sabahaddin Belik, Cemil Çelepçi vd.), İnkılâb Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2003, III, 44.

<sup>282</sup> Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, III, 44.

<sup>283</sup> Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, s. 8,9.

ve çok kötü bir yoldur.” buyrulmuştur. Kurtubî, bu ayet hakkında, Allah’ın, “Zinâyâ yaklaşmayın” buyruğu, zinâ etmeyin, demekten daha belîğdir. Çünkü bu, zinâyâ yakın düşmeyin, demektir, der.<sup>284</sup> Mevdûdî ise, ayetteki emrin hem bireye hem de bir bütün olarak topluma hitap ettiğini ve toplumun zinâyı önleyici ve ona yönelten sebep ve araçları ortadan kaldırıcı önlemler alıp, zinâyı ortadan kaldırıcı bir çevre oluşturmak için tüm eğitsel ve hukûkî araçları kullanması gerektiğini söyler.<sup>285</sup> Seyyid Kutup ise, zinânın; insanların gayri meşru yoldan kolay bir şekilde şehvi duygularını tatmin etmelerine yol açıp, evlilik hayatını zorunlu olmayan, saçma bir hayata dönüştüreceğini ve aileyi gereksiz bir kurum olarak göreceği anlayışına götüreceğini söyler ve bunun, toplum için ölüm olduğunu belirtir.<sup>286</sup> Ayrıca, zinâ yasağının ardından, ayetin sonundaki “Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur” denilmesi, zinânın, insanın temiz fitratına ve akl-ı selime aykırı olduğuna işaret etmektedir.<sup>287</sup>

Bu yasak bağlamında, mü’min erkek ve kadınların gözlerini haramdan sakınmaları, kadınların cinsel mesaj içeren tavırlardan, giyim tarzlarından kaçınmaları da emredilmiştir. Bu husus Nûr Sûresi 30 ve 31. ayetlerde şöyle ifade edilir: “(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler Baş örtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtünler...” Bu âyetlerde, cinsel arzuyu uyandıran ve kamçılایan ısrarla veya şehvetle bakma, bedenın cinsiyet duygularını tahrik eden kısımlarını açıkta bırakma, sergileme gibi davranışlar ele alınmakta ve bu konulara dair sınırlamalara yer verilmektedir.<sup>288</sup> Bu ayetlerden açıkça anlaşılacağı gibi, zinâ yasaklanmadan, öncelikle zinâyı engelleyen tedbirler alınmıştır.<sup>289</sup> Sâbûnî, “Gözlerini kapasınlar ve namuslarını korusunlar” ifadesinde, “gözlerini kapama” emrinin “namusu koruma”dan önce söylenmesinin sırrını; bakmak, zinânın postacısı ve kötülüğün öncüsüdür, tehlikeye düşmenin başlangıcıdır.<sup>290</sup> şeklinde açıklar.

Aile kurumuna çok değer veren İslam, ailenin korunabilmesi için gerekli önlemleri almıştır. Cinsel hayat, yalnızca cinsel ilişki olmayıp, şehvetle bakma, koklama, dokunma,

<sup>284</sup> Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, X, 252.

<sup>285</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, III, 107.

<sup>286</sup> Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IX, 312.

<sup>287</sup> Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, III, 419.

<sup>288</sup> Karaman, vd., *Kur'an Yolu*, IV, 95.

<sup>289</sup> Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s.304.

<sup>290</sup> es-Sâbûnî, *Ravâi'u'l-Beyân*, II, 168.

düşünme ve hayal etme gibi davranış ve ilişki çeşitlerinin, cinselliği kışkırtan etkileri vardır. Aileyi korumak için iffet ve sadâkati öngören Kur’ân, bunları sağlamak ve korumak için yalnızca zinâyı değil, insanı zinâyâ götüren adımları da yasaklamıştır. Bunların dışında, zinâ ve namusa iftira etme cezası, lânetleşme tedbiri, namusla ilgili konularda dedikodu yapmanın kınanması, başkalarının evlerine izinsiz girip çıkmanın yasaklanması hep iffetin ve ailenin korunmasına yönelik tedbirlerdir.<sup>291</sup> Bu tedbirlerden sonra, bu hatayı yapan kimseye getirilen ceza Nûr Suresi 2. ayette şöyle ifade edilir: “*Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.*” İslam Hukukunda, ayette emredilen bu uygulamanın, yani cezanın yalnız bekâr olup da, zinâ edenler için olduğu, eğer evli bir erkek ve kadın zinâ etmişlerse, buna “recm” cezasının tatbik edileceği gibi hususlar başta olmak üzere, şahitlerin ve şahitliğin özellikleri, haddin uygulanmasında şüphenin etkisinin ne olacağı gibi hususlarda farklı görüşler vardır. Ancak biz bu konulara girmeden ayette açık olarak beyan edilen zinâ cezasının ferdî ve toplumsal bağlamdaki hikmetlerini değerlendirmeye çalıştık.

Özetle ifade edecek olursak İslam; iffetsizlik ve hayasızlık olarak vurgulanan zinâyı kesin olarak yasaklamıştır. Bu yasağın, başta nesebin sübûtu hususunda olmak üzere birçok maddî-mânevî hikmetleri vardır. Günümüzde evlilik dışı ilişki yolu ile birçok cinsel yolla bulaşan hastalıklar mevcuttur. Bu durum, İslâm’ın fuhşu önlemek için getirdiği hukûkî ve ahlâkî tedbirlerin önemini ortaya koymaktadır. Fuhşun çirkinliği sadece sebep olduğu zührevî hastalıklarla sınırlı değildir. Cinsiyet ahlâkı bakımından fuhuş rûhî sapıklıklara ve kadın kişiliğinin en önemli unsuru olan iffetin kaybolmasına sebep olur. İffetin kaybolması kişinin toplum içinde şeref ve itibarını kaybetmesine, bu yüzden de başka ahlâkî kusurları yapabilecek hale gelmesine yol açar. Ayrıca evli oldukları halde zinâ edenler, aile birliğine ve sadakatine büyük darbe vurmaktadırlar. Boşanmalar genellikle zinâ sebebiyle olmaktadır. Boşanma neticesinde de özellikle çocuklar büyük bir boşluk ve sahipsizlikle karşı karşıya kalmakta ve suça itilmeleri kolaylaşmaktadır. Tüm bunlardan dolayı İslâm, özellikle gençlerin evlenmelerini ve evlendirilmelerini toplumsal sorumluluk kapsamında<sup>292</sup> teşvik etmiş,<sup>293</sup> evlenme imkânı olmayanların ise, oruç tutarak

<sup>291</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 94.

<sup>292</sup> Ahmet Küçük, *Kur’ân’da Toplumsal Sinanma*, Beyan Yay., İstanbul, 2007, s. 229.

<sup>293</sup> en-Nûr 24/32, 33.

nefislerine sahip çıkmalarını tavsiye etmiştir.<sup>294</sup> Ayrıca İslâm, bir yandan zinâyı yasaklarken, diğer yandan da bu fiile götürücü unsurları da yasaklamış ve bu fiili işleyenlere şartları olduğu takdirde, maddî ve mânevî cezalar getirmiştir.

#### 1.4. Faiz

Faiz, İslâmî literatürde ribâ kavramıyla ifade edilir. Ribâ, lugatte, fazlalık, çoğalmak, artmak, gibi anlamlara gelir.<sup>295</sup> Kaynaklarda da, genellikle, “malın mal ile değişimi şeklindeki bir akitte karşılığı bulunmayan fazlalık”<sup>296</sup> ve “herhangi bir akitte karşılığı bulunmaksızın, taraflardan birine şart koşularak, sağlanan fayda” olarak tanımlanmıştır.<sup>297</sup>

Faiz, iktisadî bir konu olup, dolayısıyla doğrudan iktisatçıları ilgilendiren bir konudur. Bununla birlikte ticaret, miras hukuku ve benzeri birçok konuda olduğu gibi Kur’ân-ı Kerim, faiz konusuna da duyarsız kalmamıştır. İslâm dini, fert ve toplumun ekonomik hayatını derinden olumsuz etkileyen bu uygulamayı yasaklamıştır.<sup>298</sup> Bu bağlamda, her ne kadar günümüzde faiz konusunda veya neyin faiz olup, olmadığı konusunda farklı görüşler ve ihtilaflar söz konusu olsa da faizin haramlığı hususunda ittifak vardır. Bakara Sûresi 275-280. ayetlerde, *“Faiz yiyenler (kafirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların "Alım-satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günaha ısrar eden hiç kimseyi sevmez. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkediniz. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberinizi olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”*

<sup>294</sup> İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

<sup>295</sup> Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 481.

<sup>296</sup> Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I-III, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul, 1999, III, 296.

<sup>297</sup> Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s.481.

<sup>298</sup> el-Bakara 2/ 275-280; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ, 2/160-161; er-Rûm, 30/39.

buyrulmaktadır. Allah Teâlâ, Bakara suresinin bu ayetlerinde, alış-verişi helal kıldığını ve faizi yasakladığını bunların aynı şeyler olmadığını vurgulamıştır. Faizin, toplum için hem ekonomik, hem ahlâkî yönden zararları vardır. Mevdûdî, Ahlâkî yönden faizin bencillik, katı kalplilik, paraya tapma gibi kötü özelliklere yol açtığı ve insanlar arasında sevgi ve yardımlaşma ruhunu öldürdüğünü söyler. Toplumsal yönden bakıldığında da, karşılıklı ilişkilerini bencillik üzerine kurup, bireylerarası yardımlaşma ancak şahsî çıkar karşılığında olursa, o toplumun kuvvetli, dayanıklı ve dengeli bir toplum olamayacağını ifade eder.<sup>299</sup> Seyyid Kutup’ da faiz düzeninin, kötülük, ihtiras, bencillik, aldatma ve kumar ruhunu yaymak suretiyle toplum hayatını ve sahip olduğu değerleri bozmadıkça toplumda yerleşmeyeceğini söyler.<sup>300</sup>

Âl-i İmran Sûresi 130. ayette de, “*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*” buyurmuştur. Burada kat kat artırarak faiz yemenin yasak olduğunun belirtilmesi ise, devrin Arap toplumunda yaygın olan ve vadesinde ödenmeyen borçlar hakkında yapılan tefecilik uygulamalarına işaret içindir.

Faiz, farklı kişiler tarafından muhtelif şekillerde yorumlanmakla beraber hadislerde de yasaklanmıştır.<sup>301</sup> Amr İbnu'l-Ahvas (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav)'in Veda Haccındaki (konuşmasını) dinledim O, şöyle diyordu:

*"(Biliniz ki), câhiliye devrindeki bütün ribâlar kaldırılmıştı. Sadece verdiğiniz ana parayı alacaksınız. Böylece ne zulmetmiş olacaksınız ne de zulme uğramış olacaksınız."*<sup>302</sup>

Kur’ânda faiz ile ilgili ayetlere baktığımızda; İslâm dini, zekât ve sadaka gibi mali ibadetleri emrederken faizi yasaklamak suretiyle toplumda sadece sosyal adâleti temin etmeyi ve sermayenin tekelleşmesini önlemeyi amaç edinmemiştir. Bununla birlikte bireyin mal ve servete olan arzu ve isteklerini kontrol altına almak suretiyle onu arındırmayı amaçlamıştır. Nasıl ki bedenî ibadetlerle ferdin eğitiminde onun dünya ve ahiret hayatına hazırlanması amaç edinilmiş ise faizin yasak kılınmasında da bireyin hem dünya hem de ahiret hayatındaki mutluluğun amaç edinilmiştir. Bu yasakla, toplumda sosyal adâletin temin edilmesi suretiyle hem ferdin hem de toplumun menfaati gözetilmiştir.<sup>303</sup> Faizin toplumsal zararlarına değinecek olursak, eğer bir toplumda bireyler birbirlerine karşı bencillikle hareket eder, kimse kendi kişisel çıkarı ve yararı dışında hiçbir şey yapmaz, birinin ihtiyacı diğerinin çıkar elde etme fırsatı ve varlıklı sınıfların çıkarı,

<sup>299</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 219.

<sup>300</sup> Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 132.

<sup>301</sup> Buhârî, “Büyû” 54, 74, 76; Müslim, “Müsâkat”, 88.

<sup>302</sup> Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş’as Sicistânî, I-V *es-Sünen*, İstanbul, 1992, “Büyû” 5.

<sup>303</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 220.

yoksul sınıfların çıkarlarının tam tersi haline gelirse, o toplum hiçbir zaman dengeli ve istikrarlı olamaz. Bunun parçaları her zaman dağılmaya eğilimli olur. Ve başka nedenler de bu duruma yardımcı olursa, böyle bir toplumun elemanlarının birbiriyle çatışması kaçınılmazdır. Bunun aksine bir toplumda ilişkiler yardımlaşmaya dayanır, bireyleri birbirine cömertçe davranır, bir kişinin ihtiyacı olduğu zaman başkaları onun yardımına koşar ve zenginler, fakirlere sempati, sevgi, ilgi ve hayırseverlikle muamele ederse, böyle bir toplumda elbette ki, sevgi iyi niyet, dayanışma ve yardımlaşma gelişecektir. Böyle bir toplumun bireyleri ve parçaları birbirine sınıksız bağlı olacaktır. Aralarında anlaşmazlık ve çatışma söz konusu olmayacaktır. Bu toplumun toplumdaki iş birliği, yardımlaşma ve hayırseverlik nedeniyle gelişmesi ve büyümesi, diğerinden çok daha hızlı olacaktır.<sup>304</sup> Haksız ve haram bir kazanç yolu olan faiz, alınandan daha çok miktar veya kalite de geri ödenilmesi gereken bir borçtur. Bu da borcu alan kimseyi sıkıntıya sokmasının yanında, bazen iflasa kadar sürükler. Bu da insanlar arasında husûmete neden olur. İnsanlar faiz yoluyla kolaydan para kazanma yolunu tercih edecek olup, bu da ticaret, zenaat, ziraat gibi kazanç yollarının terkini doğurursa toplum ve ekonomi açısından büyük zararlar ortaya çıkar.<sup>305</sup>

İslâm Dini, iktisadî hayatın düzenlenmesinde alın teri ve el emeğine önem verip, alış verişi helal, faiz ve tefeciliği haram kılmıştır. İslam'ın faizi haram kılmasındaki amaç, emeğe, paraya ve sermayeye verdiği değeri ve bunların ekonomik hayata aktif olarak katılmalarındaki kazancın teminine yöneliktir. Zenginlik, bireysel olmaktan çok toplumsallaştığı zaman, zenginlikten asıl maksat hâsıl olur. Günümüzde her ne kadar Bankacılık sistemi ticari hayatın kaçınılmaz bir olgusu olarak algılansa da Bankaların uyguladığı faiz oranlarının yüksekliğinin ekonomik dengenin bozuk olduğuna, faiz oranların düşüklüğünün ve sifıra yakın olmasının da ekonomik dengelerin sağlıklı olduğuna iktisat bilginleri hükmetmektedirler. Bu açıdan İslâm dininin faiz ve faize dayalı uygulamaları yasaklamasının doğruluğu tescil edilmiştir. Afzalurrahman, Râzî'nin görüşlerinden de istifade ederek faizin yasaklanmasını destekleyen sebepler belirtmiştir. Bunlardan bazılarını özetle ifade edecek olursak; öncelikle faiz; ahlâkî değerlere zarar verir, halkın servetini yok eder, insanlar arasında kin ve nefret duygularının artmasına sebep olur, zengin daha zengin, fakir daha fakir olur.<sup>306</sup>

<sup>304</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 220.

<sup>305</sup> ed-Dihlevî, Şah Veliyullah, *İslâm Düşünce Rehberi*, (tr. Mehmet Erdoğan), Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2003, II, 274.

<sup>306</sup> Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II, 511.

### 1.5. Zararlı Alışkanlıklar

Zararlı alışkanlıklardan kastımız, bedene, akla ve topluma zarar veren içki, kumar, uyuşturucu gibi insanda bağımlılık yapan alışkanlıklardır. Kur'ân'da 'hamr' kelimesiyle ifade edilen içki, insanı sarhoş eden tüm içecekler için kullanılan genel bir isimdir.<sup>307</sup>

Kur'ân'da içkinin haram kılınması ile ilgili farklı merhaleler vardır. Öncelikle Mekke döneminde Nahl Sûresi 67. ayet nâzil olmuştur. Ayette; *“Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır.”* buyrulmaktadır. Bu ayet Mekke'de inmiştir ki, henüz o zaman içki haram kılınmış değildi. Bundan on yıl sonra içki yasaklandı.<sup>308</sup> Bununla beraber ayette içkinin “güzel rızık”tan ayrı zikredilmesi, Kur'ân-ı Kerim'in daha o zamandan, içkiyi hoş bir şey saymadığını gösterir. Böylece bir bakıma içkinin iyi bir rızık olmadığına dolaylı olarak işaret vardır.<sup>309</sup> Bundan sonra, sırasıyla, içkide bazı zahirî faydalar yanında, büyük bir kötülük bulunduğunu ifade eden Bakara Sûresi 219. ayet nazil oldu: *“Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür...”*. Bu ayetten şarabın haram olduğunu, ancak haram olmasının, onun hiçbir faydası olmayacağı anlamına gelmeyeceğini anlıyoruz. Bunun yanında, zararının, faydasından çok olduğunu da net bir şekilde anlıyoruz. Kumarda da kazanan taraf için zâhirî bir fayda görülür, ama kaybeden taraf için büyük bir zarar vardır. İçkinin de faydaları vardır: içki içen kimsenin belli bir süre üzüntü ve kederini unutması, kendisini cesur hissetmesi gibi durumlardır. Ancak içki içen kimsenin kendisine, ailesine ve özellikle topluma verdiği zarar bu gibi faydalarının yanında kıyaslanamayacak kadar büyüktür.<sup>310</sup> Bundan sonraki merhalede Nisa suresi 43. ayet nazil olur. Bu ayette; *“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın...”* buyrulur, sarhoş olarak namaz kılmanın haram olduğu ifade edilir. Son merhalede de Mâide suresi 90 ve 91. ayetlerde; *“Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve*

<sup>307</sup> Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, s. 495.

<sup>308</sup> Esed, *Kuran Mesajı*, II, 543.

<sup>309</sup> Celil Kiraz, *Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri*, Emin Yay., Bursa, 2007, s.290.

<sup>310</sup> İzzeddin Belîk, *Ayet ve Hadislerle İslâmî Hayat*, (tr. Vecdi Akyüz vd.), İklim yay.İstanbul,1992, II,163.

*kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"* buyrulur, içkinin şeytanın işlerinden biri olduğunu bildiren ve içki içmeyi yasaklayan ayetler nazil olmuştur. *"Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"* ifadesi, kesinlikle vazgeçmenin gerekliliğini anlatan belîğ bir sorudur.<sup>311</sup> İslâm'dan önce Araplarda çok yaygın bir şarap içme alışkanlığı bulunduğu için, Allah Teâla ilk müslümanları yavaş yavaş içki yasağına alıştırmış, önce onun zararının faydasından çok olduğunu bildirmiş, sonra içkili namaz kılmayı yasaklamış ve en sonunda bu ayetle kesin olarak sarhoşluk veren içkileri içmeyi haram kılmıştır. Yani, hüküm ihtiva eden bu ahkam ayeti, hükümle ilgili ortam oluştuktan sonra indirilmiştir.<sup>312</sup>

İçkinin zararları sayılamayacak kadar fazladır. Kişinin utanma duygusunu kaldırdığı gibi akli melekelerini de zayıflattığı için kişiyi ahlâksızlığa ve kötü işleri yapmaya sevkeder. Kişinin, öfkelenmesine ve insanlara zarar vermesine, hatta ailelerin yıkılmasına sebep olur.<sup>313</sup> Diğer taraftan Allah'ı anmaktan ve ibadetlerini yapmaktan insanı alıkoyma.<sup>314</sup> İnsanın, sorumluluklarını bilmesini sağlayan akli ortadan kaldırdığı gibi, insanı kötü ve yalan sözler söylemeye sevkeder.<sup>315</sup> İnsanın aklını tahrib ederek, bedenine zarar verip birçok hastalığa da neden olur ve ölümlere yol açar.<sup>316</sup>

İslâm içki kullanmayı yasakladığı gibi, uyuşturucu kullanmayı da yasaklamıştır. Bu yüzden morfin, afyon, kokain, eroin, esrar v.b. uyuşturucular, kesinlikle haramdırlar. Uyuşturucu kullanmak, sadece akli ve düşünceyi işlemez hale getirmekle kalmaz, insanın sinir sistemini, akli dengesini ve beden sağlığını da bozar. Kendisinde doğuştan var olan tabîî hasletleri ve güzellikleri yokeder. İnsanı insan olmaktan çıkararak adeta hayvanlaştırır. Uyuşturucu tiryakileri Allah'ın en büyük lutfu olan iradelerini de artık kullanamaz, kendilerine sahip olamaz, kârını zararını seçemez hale gelirler. Bu duruma düşen kimseler artık günahkâr olmaktan çok rûhen ve aklen hasta kimselerdir.<sup>317</sup>

Uyuşturucu bağımlılığı başka kötülöklere de yol açar. Akli dengesi bozulan ve iradelerine sahip olamayan bu kişiler çalışamaz, para kazanamaz, ellerindeki mal ve mülke sahip çıkamaz, herşeylerini elden çıkarırlar. Neticede hırsızlık yapmaya hatta türlü türlü ahlâksızlıkla ihtiyaç duydukları parayı ellerine geçirmeye çalışırlar. Bahsedilen sebeble

<sup>311</sup> Esed, *Kuran Mesajı*, I, 213.

<sup>312</sup> Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s.304.

<sup>313</sup> Yusuf Kardâvî, *İslâm Hukuku Evrensellik –Süreklilik* (tr. Yusuf Işıcık, Ahmat Yaman), Marifet Yay.,2. Baskı, İstanbul, s. 74.

<sup>314</sup> Belik, *Ayet ve Hadislerle İslâmî Hayat*, II,165.

<sup>315</sup> Kiraz, *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri*, s.292.

<sup>316</sup> es-Sâbûnî, *Ravâi'u'l-Beyân*, I, 269.

<sup>317</sup> Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti* s.145.

İslâm, tıbbî maksadla ve hekim denetiminde alınan morfin ve narkoz hâric bütün uyuşturucu maddelerini, azıyla çoğuyla, haram kılmıştır.<sup>318</sup>

İçki ve uyuşturucu gibi kumar da, aile fertlerini ve toplumu menfi yönde etkiler. Sosyal bunalımların kaynağı olan işsiz ve güçsüzlerin artmasına sebep olur. Mâide sûresinin 90. âyetinde “meysir” diye ifade edilen bir çeşit kumar oyununun ve “ezlâm” kelimesiyle, gelecekte her türlü kehanette bulunup haber verme anlamına gelen oyunların şeytan işi birer pislik olduğu bildirilmektedir.<sup>319</sup>

İslam, kumarı yasaklarken, belli bir şeklini değil, mana ve neticesini hedef almıştır. Yani hangi aletle veya metotla oynanırsa oynansın, sonucunda taraflardan biri kâr-zarar görüyorsa kumar gerçekleşmiş olur. Mâide Suresi 91. ayette kumar, hem haram kılınmakta, hem de haramlığının bazı hikmetleri ve sonuçları belirtilmektedir. Bu ayette belirtilen hikmetlerden ve sonuçlardan bazıları şunlardır: Kumar, ibadetlere engel olup, insanlar arasında kin, nefret gibi kötü duyguların ortaya çıkmasına neden olur. Kumarın fertlere, aileye ve topluma çok zararı vardır.<sup>320</sup> Kumar nedeniyle çoğu zengin aileler, fakir düşer. Kumara alışanların para ve servetlerini kaybetmelerinden dolayı intihar ettikleri de görülür. İslâm’da asli ve tabii kazanç yolu emektir. Müslümanın hayat ve kazancı şansa ve tesadüflere bağlı olamaz.<sup>321</sup> Bu bakımdan İslâm, Müslümanı, çalışmadan başkalarının sırtından veya gayri meşru yollardan kazanç elde etmekten şiddetle sakındırmış ve kazancının nereden ve nasıl geldiğine dikkat edip, kazancında helal olan şeylere yönelmesi gerektiğini vurgulamıştır.<sup>322</sup>

## 1.6. Haysiyet ve Namus İhlâli

İftira kelimesi, gerçekte olmayan kötü bir şeyi bir kişiye isnâd etmektir.<sup>323</sup> Bir kimsenin işlemediği bir suçu yapmış gibi anlatmak, onda bulunmayan bir kötülüğü varmış gibi göstermek iftiradır. Özellikle ahlâklı erkek ve kadınlar hakkında namuslarıyla ilgili konularda iftirada bulunmak büyük günahdır. Bu konuda Kur’ân’da Ahzab Sûresi 58. ayette, şöyle buyurulmaktadır: “*Mü’min erkeklere ve Mü’min kadınlara yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir*”

<sup>318</sup> Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti* s.146.

<sup>319</sup> Esed, *Kuran Mesajı*, I, 185.

<sup>320</sup> es-Sâbûnî, *Ravâi’u’l-Beyân*, I, 269.

<sup>321</sup> Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yay., İstanbul, 2006, s.134.

<sup>322</sup> el-Bakara, 2/168; en-Nisâ 4/29; el-Mâide 5/88.

<sup>323</sup> Ömer Nasûhî Bilmen, *Dînî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, Bilmen Yay., İstanbul, 1967, s.12.

Kişinin sorumluluğunu unutarak isteklerine ulaşmak amacıyla insanlara iftira etmek bir hastalıktır. İftiranın gayesi; insanları işinden ve şerefinden etmek, şerefli ve dürüst insanları yıpratmaktır. Bu bakımdan her söze, her habere inanmamak, onu iyice araştırmak gerekir. Özellikle ırz ve namus konularında hemen görüş belirtmemek, sonucu itibarıyla son derece isabetli bir tutum olur. Nitekim Hucurat Sûresi 6. ayette; *“Ey iman edenler! Size fâsık birisi bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için haberin doğruluğunu araştırın”* buyurulmaktadır.

İslâm, insan onuruna ve saygınlığına karşı yapılan saldırıları yasakladığı gibi, cezaî müeyyidelerle bu korumayı pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden insan onurunu zedeleyen, onu küçük düşüren, karşı davranışlar, yasaklanmıştır. İnsana karşı yapılan asılsız zinâ isnadına karşı *“hadd-i kazif”* (iftira cezası) belirlenmiştir ki, Kur’ân’da, namuslu bir erkek ve kadına iftira eden kimsenin cezasının, yani bunu dört âdil şahit ile ispat edemeyen müfterîlerin cezalarının seksen sopa vurulması olduğunu ve bunların şahitliklerinin ebedî olarak kabul edilmemesi gerektiğini bildirmektedir. Ancak kişinin tevbe etmesi halinde şahitliğinin kabul edilmesi hususunda farklı görüşler vardır. Bu durum, Nur Sûresi 4.ayette şöyle ifade edilir: *“Namuslu kadınlara zinâ isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.”* Mevdûdî, bu hükmün amacının, gayri meşrû ilişkilerin toplumda yayılmasına karşı tam bir yasak koymak olduğunu söyler. Çünkü namus ihlâlinde ahlâk dışı bir havanın yayılması söz konusudur. İnsanlar arasında anlatılan doğru-yanlış şeyler, toplum içinde kötü ihtiras ve arzuların doğmasına neden olur. İslâm, zinâ işleyip, suçu delille sabit olan kişiyi cezalandırırken, bir kişiyi zinâ yapmakla suçlayıp da bunu delillendiremeyen de cezalandırmıştır.<sup>324</sup> Bu ceza, iftiranın ne kadar büyük günah olduğunu ifade etmektedir. Yine Kur’ân’da, iffetli insanlara iftira edenlerin dünya ve âhirette lanete uğrayıp, büyük bir cezaya çarptırılacakları bildirilmektedir: *“Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zinâ isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için çok büyük bir azap vardır”*<sup>325</sup>

Ayrıca Kur’ân’da Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe’ye böyle bir suçu isnat eden ve ileri geri konuşanlar kınanmakta, ayrıca müminlerin böyle bir davranışta bulunmamaları ve

<sup>324</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, III, 482.

<sup>325</sup> en-Nûr 24/23.

iftira olayı karşısında müminlerin nasıl bir tavır ve yaklaşım içinde olmaları gerektiği konusunda yol göstermek için ardından diğer âyetler nazil olmuştur.<sup>326</sup>

Netice olarak diyebiliriz ki, Yüce Allah insan ilişkilerini çok önemseydiğinden dolayı, insanların birbirlerine iftira etmelerini istemiyor. Âyetin iniş nedeni Hz. Aişe'ye yapılan iftira olmasına rağmen, hüküm evrensel nitelik taşımaktadır. Dinimizin kaynağı olan Kur'ân'ın kadın haklarına ne denli önem verdiğine de bu hüküm bir delil teşkil etmektedir. Ayrıca, ferdî ilişkilerden hareketle toplumsal ahlâk ve eğitime gidilmekte, bu ahlâkın çiğnenmesinin doğurduğu hukûkî durum gündeme getirilmektedir. Âyetlerin amacı, insan ilişkilerini düzene koyarak, birbirlerini incitmemelerini sağlamaktır. Gaye, ahlâk olmakla beraber, hukuku devreye sokarak ahlâkı koruma amacını gütmektedir. Ahlâk ve hukukun yan yana geldiği bu âyetlerde korunan şey kadının iffeti, daha doğrusu iffetin yara almasıdır. İffet denen yüce değer, bir insanın iki dudağı arasından çıkacak kelimelerle yaralanması bir ahlâkî cinayettir.<sup>327</sup>

## 2. Dolaylı olarak Zarûriyât-ı Hamse İle İlgili Yasaklar

### 2.1. Emanete İhanet

“Emanet, “emn” kökünden gelip, korku ve endişeden emniyette, güvende olmaktır. Daha yaygın bir kullanımla, güvenilir bir kimseye koruması için geçici olarak bırakılan şey anlamında kullanılır.<sup>328</sup> Emanet kelimesi, âyet ve hadislerde çok geniş anlamlarda kullanılmıştır. İnsanın, Allah'a, ailesine, içinde bulunduğu topluma, hayvanlara ve doğal çevresine, hatta insanlığa karşı görev ve sorumluluklarından tutunuz da, korunmak üzere geçici bir süre için yanında bırakılan eşyaya varıncaya kadar hepsine emanet denmiştir.

Peygamberlerde bulunması gerekli beş nitelikten birisinin "Emanet" olması,<sup>329</sup> emanetin, mana ve önemini ifade etmektedir. Bu sıfat, peygamberlerin her yönü ile güvenilir olduklarını ifade eder. Hz. Muhammed, Mekke müşrikleri tarafından daha peygamber olarak görevlendirilmeden, “el-Emîn-güvenilir insan” olarak tanınmıştı. Esasen insanların güvenmediği bir kimsenin peygamber olarak görevlendirilmesi

<sup>326</sup> en-Nûr 24/11-20.

<sup>327</sup> Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, XIII, 335.

<sup>328</sup> Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, XI, 81.

<sup>329</sup> Süleyman Toprak, Şerafettin Gölcük, *Kelam*, Tekin Yay., 5.Baskı, Konya, 2001, s.344.

düşünülemez. Çünkü peygamber, Allah ile kulları arasında elçidir. Böyle bir kimse güvenilir olmazsa insanların ona inanıp, söylediklerini dinlemesi mümkün değildir.

İnsanın sorumluluk alanına giren her şey emanettir. Nitekim bir hadiste, “*Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz. Devlet Başkanı üstlendiği görevden sorumludur. Kişi ailesinin koruyucusu ve eli altında olanlardan sorumludur. Kadın, eşinin, evinin koruyucusu ve eli altında bulunanlardan sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının koruyucusu ve eli altında bulunanlardan sorumludur. Dikkat ediniz. Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz.*”<sup>330</sup> buyrulur. Görüldüğü gibi hadis-i şerifte, kişilerin birbirlerine ve topluma karşı yükümlü bulundukları görevler noktasından “çoban” olarak ifade edilmesi; görevin kutsallığını ve içtenlikle yerine getirilmesinin gereğini ifade etmektedir. Hiç şüphe yok ki, insanın ilk sorumluluğu, kendisini yaratan ve akıl gibi üstün yetenekler veren yaratana karşı olan sorumluluğudur. Allah, insanlara bu sorumluluklarını ve “emanet”in insanoğlu tarafından yüklenilmesini Kur’ân’da şöyle hatırlatmaktadır: “*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insanoğlu yükledi. O gerçekten çok zâlim ve cahildir.*”<sup>331</sup> Bu âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve buradaki “emanet”e, “farzlar, namazları kılma, zekâtı verme, ramazan orucunu tutma, haccetme, borcu ödeme, ölçü ve tartıyı tam yapma, ruhî ve bedenî yetenekler, akıl, sorumluluk, taat, mârifetullah, dinî vecibeler, uzuvlar” gibi anlamlar yüklenmiştir.<sup>332</sup> Taberî, âyetteki emanetin Allah’ın insanlara gönderdiği hak din, bu dinin yüklediği vecibe ve hükümler olduğunu ifade eden birçok rivâyet naklettikten sonra âyetteki emanetle hem dinî vecibe ve yükümlülüklerin hem de insanlar arasındaki emanetlerin, daha açık ifadeyle, bütün emanet çeşitlerinin kastedildiğini belirten görüşün, en isabetli yorum olduğunu ifade etmiştir.<sup>333</sup> Bu yoruma göre, âyette bahsedilen “emanetler”, sadece dini emir ve yasaklar olmayıp insanın sorumlu tutulduğu, kendi maddî ve mânevî varlığı, aile ve çocukları, yaşadığı ve havasını teneffüs ettiği, kaynaklarından istifade ettiği dünyamız ve içinde olan insanı, hayvanı ve çevresiyle bütün alanları kapsamaktadır.

Zemahşerî, buradaki emanetin “yükümlülük” (teklif) anlamına geldiği görüşündedir. Çünkü ona göre, birini yükümlü kılmak demek, ondan kendi doğasına aykırı davranmasını istemek demektir. Ayette göklerin, yerin ve dağların kabul etmediği emanet

<sup>330</sup> Buhârî, “Cuma”, 11.

<sup>331</sup> el-Ahzâb 33/72.

<sup>332</sup> Abdullah b. Ömer el- Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vîl*, Beyrut 1988, II, 254.

<sup>333</sup> Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, I-XXX, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1988, XXII, 53-56.

budur. Zemahşerî'ye göre cemâdata arz edilmesi mecazdır. Çünkü insan dışındaki varlıklar yaratıldıkları amaç doğrultusunda hareket etmek durumundadırlar. Mesela, meleklerin ibadetleri bile bir yükümlülük sonucu olmayıp, insandaki yeme-içme gibi kendi doğalarının bir gereğidir.<sup>334</sup>

M. Esed' de, klasik müfessirlerin, bu örnekte geçen *emânet* ("emanet etmek") terimi için akıllarına gelen her türlü açıklamayı yaptıklarını ancak bu açıklamaların ikna edici olmadığını söyler ve buradaki *emânet*'in "muhakeme" yahut "akıl" ve "irade", yani, iyi ve kötü arasında seçim yapabilme yeteneği olduğunu söyler.<sup>335</sup>

Kur'ân'da emanete sahip çıkmayıp, ihanette bulunmayla alâkalı da şöyle buyrulur. *"Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine hainlik etmeyiniz ki bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olmayasınız."*<sup>336</sup> Bu ayette, Kurân-ı Kerim ve Sünnette sınırları çizilen ve insanın yüklendiği bu "emanet"'e karşı görevini yapmamış olanların emanetlerine hıyanet ettikleri açıkça belirtilmektedir. Halbuki hainlik ve yalan, mü'minde bulunmaz. Mevdûdî, "emanet"ın çok geniş bir terim olup, toplumu yahut bireyi ilgilendirdiğini ve kişiye muhafaza etmesi için emanet edilen tüm şeyleri içerdiğini söyler. Mesela, kişi anlaşma ve ahitleri bozmamalı, toplumun sırlarını açığa vurmamalı veya kendi kontrolüne verilen mal ve görevi kötüye kullanmamalıdır.<sup>337</sup>

Mü'minin yüklendiği emanetlerden birisi de kamuya ait işlerdir, yani devlet işleridir. Kur'ân-ı Kerim, devlet işlerinin bir emanet olduğunu dolayısıyla da işi, önce ehline verilmesini emretmekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Allah (c.c.) size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit, adâletle hükmetmenizi emrediyor. Allah (c.c.) size ne kadar güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve görendir."*<sup>338</sup> Bu âyet-i kerîme emanetlerin ehline verilmesini emrediyor ve ehliyetli olan kimseden emanetin alınmamasını istiyor. Eğer maksat kamu işlerinin aksamadan düzenli bir şekilde yürütülmesi ise bu işe ehil olan birisini getirmek gerekir. Hz. Peygamber "Emânet zâyî olduğu zaman kıyâmeti bekleyin dediğinde, bunun işlerin, ehil olmayanlara verildiği zaman olacağını söyler."<sup>339</sup>

Allah'ın en güzel sûrette yaratıp, diğer varlıklardan seçkin olarak yarattığı insan pek çok emanetler taşımaktadır. İnsanın sağlığı, malı, serveti, yaşamış olduğu tabiat hepsi

<sup>334</sup> Cârullah Mahmud b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil veUyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., III, 276.

<sup>335</sup> Esed, *Kuran Mesajı*, II, 868.

<sup>336</sup> el- Enfâl 8/27.

<sup>337</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 164.

<sup>338</sup> en-Nisâ 4/58.

<sup>339</sup> Buhârî, "Rikak", 35.

insana emanet edilmiştir. Özellikle de ailemiz, özellikle çocuklarımız önemli emânetler arasındadır. Çocukların eğitilmesi, her türlü zararlı tutumlardan uzak tutularak, toplum için yararlı bireyler olarak yetiştirilmesi kişinin en önemli görevlerindendir. Bu hususta, Kur'ân'da *"Ey mü'minler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden koruyun."*<sup>340</sup> buyurulmaktadır.

Kur'ân'da mü'minlerin özelliklerini belirten, "emanetlerini ve ahitlerini gözetirler."<sup>341</sup>, "emanetlerine ve ahitlerine riâyet ederler"<sup>342</sup> gibi ayetler bağlamında özetle ifade edecek olursak, Müslüman fert ve toplum, bütün emanetlerinden sorumludur. Yüce Allah'la yaptığı sözleşmeden, bu sözleşmenin öngördüğü yükümlülüklerden sorumludur. Bu ayeti kerimeler, emanet kavramını, tüm emanet ve sözleşmeleri kapsayacak şekilde genel tutuyor. Mü'minleri emanetlerine ve antlaşmalarına bağlı kimseler olarak tanımlıyor. Emanetler yerine getirilmediği, antlaşmalar gözetilmediği toplumda yeralan herkes, bu kuralları sosyal hayatın temeli olarak görmediği sürece toplum hayatı doğru ve sağlıklı bir görünüm arz edemez. Güven ve huzurun yaygınlaşması için bu ilkelere bağlılık bir zorunluluktur.<sup>343</sup>

İslam emanet ve sözleşme konusunu sıkı tutmuş, ısrarla üzerinde durmuştur. Amaç, toplumsal düzeni, ahlâk, karşılıklı güven ve huzur gibi sağlam esaslara dayandırmaktır. Bu yüzden islâm, emanet ve sözleşmeleri gözetmeyi mümin ruhun temel bir özelliği olarak öngörmüştür. Nitekim emanete ihaneti, sözleşmelere bağlı kalmamayı da münafık ve kâfirlerin bir özelliği olarak vurgulamıştır.<sup>344</sup>

## 2.2. Zulüm

Zulüm, "Bir şeyi kendi yerinden başka yere koymak,"<sup>345</sup> eziyet etmek, sapmak, haddi aşmak, hakka tecavüz etmek gibi anlamlara gelir.<sup>346</sup> Bu tecavüz az da olsa, çok da olsa "zulüm" kelimesi ile ifade edilir. Bu sebeple büyük günahlar için de, küçük günahlar için de zulüm kelimesi kullanılır. Bundan dolayıdır ki, Allah'ın emrini yerine getirmemesi (zelle) sebebiyle Adem (a.s.) için "hatalı" manasında zâlim kelimesi kullanılmıştır. Bunun

---

<sup>340</sup> et-Tahrîm 66/6.

<sup>341</sup> el- Meâric 70/32.

<sup>342</sup> el- Mü'minûn 23/8.

<sup>343</sup> Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, X, 303, 304.

<sup>344</sup> Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, XV, 241.

<sup>345</sup> Cevherî, *es-Sıhah*, V, 1977.

<sup>346</sup> İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 315.

yanında Şeytan'ın Allah'a isyan etmesi manasında da Şeytan'a zâlim denmiştir. Halbuki zulümle ifade edilen iki davranış arasında büyük fark vardır.<sup>347</sup>

Zulüm, şirki de içine alan bir kavramdır.<sup>348</sup> Çünkü İlah, Rab ve Melik olma Allah'ın hakkıdır. Bu birinci derecedeki hakkı sahibine vermeyen insan en büyük zâlimdir. Şirkin Kur'ân-ı Kerim' de en büyük zulüm olarak nitelendirilmesinin sebebini Fahreddin er-Râzi tefsirinde şöyle izah etmektedir: “ Şirk en büyük zulümdür. Çünkü şirk koştan kimse ilah olma özelliği olmayan bir varlığı, ilah konumuna koymaktadır.”<sup>349</sup>

Seyyid Şerif Cürcânî, “et-Ta'rîfat” adlı eserinde zulmü şöyle tanımlar: “Bir şeyi konulması gereken yere değil, o yerin dışında başka bir yere koymaktır.” Zulüm ıstılahta; haktan sapıp, batıla yönelmek şeklinde tanımlanır. Ayrıca, başkasının mülkü üzerinde tasarrufta bulunmak ve sınırı aşmak olarak da tanımlanmaktadır.<sup>350</sup>

M. Hamdi Yazır, Bakara Suresinin 35. ayetini tefsir ederken zulmü şöyle tarif etmektedir: “Zulüm, haddini tecavüz edip bir hakkı kendi yerine değil, başka yere koymaktır. Demek ki Allah Teala Adem (a.s.)'a cennette büyük bir hürriyet vermekle beraber ona yine bir sınır tayin etmiş ve ona yaklaştıkları takdirde zâlimler zümresine dahil olacaklarını bildirmiştir. Bu ayetten anlıyoruz ki, Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemek Kur'ân'a göre zulümdür.”<sup>351</sup>

Zulüm kelimesi hak ve adâlet sınırını aşmak, haklara tecavüz etmek, eşyayı ılayık olmadığı yere koymak, işi ehil olmayanlara vermek, nefis ve iman, ruhla beden, dünya ile ahiret arasındaki dengeyi bozmak, sınırsız hürriyet ile başkalarının hürriyetlerini çiğneyip aşmak, yaratana tanımamak, insan olmanın hikmetini idrak etmemek, fiziksel yapıyı geliştirip ruhu ve vicdanı ihmal etmek, akli nefsin emrine verip gerçeği araştırmamaktır.<sup>352</sup>

İnsanların birbirlerine karşı yaptıkları haksızlıklar, Allah katında affedilmesi pek mümkün olmayan zulüm çeşitlerindendir. Çünkü bu tür bir zulüm, kul hakkına girdiği için,

<sup>347</sup> İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 315.

<sup>348</sup> Lokman 31/13.

<sup>349</sup> Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I-XVI, Mısır, 1938, Cilt VI, s. 735.

<sup>350</sup> Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rîfat*, Mısır, 1971, s. 76.

<sup>351</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 322.

<sup>352</sup> Celal Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, 1986, Cilt VI, s. 2886.

Allah Tealâ'nın o haksızlık yapan kimseyi bağışlaması ancak hak sahibine hakkının iade edilmesi ve onun rızasının alınmasına bağlıdır.<sup>353</sup>

İnsanlar arasındaki ilişkilerde zulüm, genellikle insanın canına, malına, şahsiyetine, azalarına yapılan tecavüz şeklinde olur. İslâm, insanların can, mal, hukuk ve emniyetini sağlamak için insanlara uhrevî cezalara dair sadece öğüt veya uyarıcı tehditlerde bulunmakla yetinmemiş, aynı zamanda bu tür zulümlerde bulunanlara dünyada da cezalar tespit etmiştir. Şüphesiz ki insana en büyük zulüm, insanın canına olan tecavüzdür. Adam öldürmenin en büyük günahlardan olduğunda bütün dinler müttefiktir. Çünkü bu tecavüz, Allah'ın yarattığını değiştirmek, Allah'ın bir yapısını yıkmak, Allah'ın insan türünün yayılmasına dair iradesini bozmaya kalkışmaktır.<sup>354</sup> Cana kıymanın cezasını Cenab-ı Hakk kısas olarak beyan etmiştir. Kisasın farz kılınması, müminlerin saadeti ve selameti içindir. Kisas, cinayetlerin azalmasına, insanların içerisindeki kinin yok olmasına ve neslin artmasına vesile olur. Kisası farz kılan İslâm, diğer taraftan insanları affetmeye teşvik etmekte ve hudutlarını çizmektedir. Allah'ın kısas hükmünü bildirdikten sonra maktûl tarafını affa teşvik etmesi bir adâlet ve onları itaat yolunda yüceltmeye davettir. Çünkü afv, Allah'ın bir sıfatıdır. Geçmiş kavimler, suç işleyenlerden intikam almak için hiçbir şekilde afv ve diyet kabul etmez, onları cezalandırırdı. Çoğu kez öldürülen bir adam karşılığında yüz kişi öldürülür, bununla da övünülürdü. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hakk, halkın hayatını korumak, iyi insanları muhafaza altına almak ve fitne henüz büyümeden onu önlemek için kısas hükmünü emretmiştir.<sup>355</sup> Fazlur Rahman'a göre, hukûkî düzenlemeler ebediyen geçerli olacak şekilde kanun koymaya değil, ıslah etmeye yöneliktir. Yani, Kur'ân'ın hukuksal bildirileri sadece cezalandırıcı değil, yol göstericidir. Gerek cezâî, gerek cezâî olmayan tüm düzenlemeler ardındaki ilkeler açısından anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır.<sup>356</sup>

Kur'ân'a göre insanlara kötülük yapmamak esastır. Ancak bir kimse zulme maruz kalırsa, aynısı ile hakkını alması bir adâlettir. Bununla beraber affederse, bu da üstün bir davranış örneği olur. Diğer taraftan zulme maruz kalanın da sadece hakkını alması, fazlasına kaçmaması gerekir. Mâruz kaldığı haksızlığın karşılığını alırken haddi aşıp kendisi de bir zulme girmemelidir. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı Allah'a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zâlimleri

<sup>353</sup> Ali Bardakoğlu, "Hak", *DİA*, XV, 143.

<sup>354</sup> ed-Dihlevî, Şah Veliyullah, *İslâm Düşünce Rehberi*, II, 387.

<sup>355</sup> Sâbûnî, *Ravâi 'u'l-Beyân*, I, 185.

<sup>356</sup> Çiftçi, *Fazlur Rahman ile İslâmı Yeniden Düşünmek*, s. 243.

sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, bunlara hiçbir sorumluluk yoktur. Sorumlu olanlar ancak insanlara zulmedenler ve ülkede haksız yere başkalarının hukukuna saldıranlardır. İşte böylelerinin hakkı gayet acı bir azaptır. Her kim de sabreder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan, örnek alınacak davranışlardandır.”<sup>357</sup> Bu durum fert olarak böyle olduğu gibi, toplum olarak da böyledir. Yani Müslümanlara gayr-i Müslimlerin tecavüzüne karşı mukabelede bulunmak üzere izin verilmiştir. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: *“Kendilerine savaş açılan müminlere, savaşmaları için izin verildi. Çünkü onlar zulme maruz kaldılar. Allah onlara zafer vermeye elbette kâdirdir.”*<sup>358</sup>

İnsanların canları tecavüzden korunmuş ve muhterem olduğu gibi, namusları, şerefleri ve malları da korunmuştur. Kişinin bu maddî ve mânevî haklarını korumak için İslâm’da müeyyide olarak her türlü tedbir alınmıştır. Bu cümleden olmak üzere, İslâm Devletine karşı çıkıp, Müslümanların can ve mallarına tecavüzde bulunan, anarşi ve fesat çıkaran, yol kesen, soygun yapan eşkıyalara karşı da Kur’ân, şiddetli cezalar getirmiştir.

*“Allah ve Resulüne savaş açanların (yol keserek, terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsat etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaıdır. Ahirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır.”*<sup>359</sup>

Bu ayette suçlarının derecelerine göre, öldürme, asma, elleri ayakları çaprazlama kesme, hapis ve sürgün cezaları getirilmiştir.

İnsanların mallarına olan tecavüz ise gasp, telef etme, hırsızlık, yağma ve soygun şekillerinde olabilmektedir. Fıkıh kitaplarında tafsilatlıca açıklandığı üzere, İslâm Hukukunda bu çeşit zulümlere karşı cezalar ve müeyyideler konulduğu gibi, mazlumun ahiretteki alacağı karşılık ve mükâfatlar da açıklanmıştır.<sup>360</sup> Yine veda hutbesinde de Hz.Peygamber, insanların temel hak ve hürriyetlerinden olan “kanının, malının, namusunun haram ve muhterem olduğunu yani yasak ve korunmuş olduğunu”<sup>361</sup> ümmete son defa hatırlatmıştır. Ayrıca zulme maruz kalan kişinin duasına dikkat çekerek, *“Mazlumun bedduasından kaçın. Zira mazlum ile Allah arasında hiçbir hail (engel) yoktur.”*<sup>362</sup> buyurmuştur. Bu hadisi îzah eden Kamil Miras, zulmün tüm dinlerde

<sup>357</sup> eş-Şûrâ 42/ 39-43.

<sup>358</sup> el-Hacc 22/39.

<sup>359</sup> el-Mâide 5/33.

<sup>360</sup> Müslim, “İman”.

<sup>361</sup> Müslim, “Birr”, 10.

<sup>362</sup> Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, DİB Yay., 3.Baskı, Ankara, 1973, V, 303.

yasaklandığını ancak “Allah’ın lanetinin zâlimler üzerine olması” kadar şiddetli bir tahzîrâtın sadece İslâm’da olduğunu söyler.<sup>363</sup>

İnsanlar arasındaki zulmün ve haksızlıkların başlangıç tarihi neredeyse insanlığın yaratıldığı tarih kadar eskidir. Tarih boyunca zulmün çok örnekleri olup, güçlü ve muktedir olanlar, zayıf ve düşkün kimselere zulüm ve haksızlık etmişlerdir. Peygamberler tarihine baktığımızda, Allah’ın elçilerini yalanlayan ve onların davetlerine karşı çıkanların bir kısmının, otoriteyi ellerinde bulunduran zâlim hükümdarlar ve onların etrafında bulunan seçkin aristokrat zümre olduklarını görürüz. Kur’ân’da Peygamberlerin davetine karşı çıkan Firavun, Nemrut, Şeddat gibi örnekler verilmiş ve bunların halka zulmederek insanların inanmalarına engel oldukları anlatılmıştır. Örneğin, Yunus Sûresi 83. âyette şöyle buyrulur: *“Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük yapmalarından korktukları için kavminin içinde Musa’ya yalnız bir takımdan başkası iman etmedi. Çünkü Firavun o ülkede son derece despot ve çok aşırı gidenlerdendi.”*

Mekke’nin ileri gelen müşrikleri de Hz. Peygambere karşı çıkmışlardı. Ona ve ona inananlara önce alay, eğlence, sonra hakaret, sonra boykot, sonra tehdit ve ölümlere varan türlü zulümleri yapmışlar, bununla da yetinmemişler, onları yurtlarından gitmek zorunda bırakmışlardı. Bu durum yine Kur’ân’da şöyle ifade edilir: *“O müminler ki tamamen haksız yere, sırf “Rabbimiz Allah’tır” dediklerinden ötürü yerlerinden, yurtlarından kovulmuşlardı.”*<sup>364</sup>

İnsanlar arası ilişkilerde yapılan zulmü bu şekilde anlattıktan sonra, haksızlığa uğrayan, mazlum durumuna düşen kimse için son olarak şu söylenebilir: Kötülüğe kötülükle pek tasvip edilen bir ahlâk olmadığı halde, İslâm’da sadece mazlumlar bundan müstesna tutulmuşlardır. *“Allah ağır ve inciten sözlerin açıktan söylenmesini hiç sevmez. Ancak söyleyen zulme uğramışsa o başka. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür.”*<sup>365</sup> Bir kimse hakkında başkalarına o kişinin aleyhinde, kötü, incitici bir söz söylemek kâide olarak caiz değildir. Âyete göre bunun istisnâsı haksızlığa uğrayan kimsedir; böyle bir kimse uğradığı haksızlığı, kendisine yapılan kötülüğü açıklamak ve yetkili kimselere duyurmak mecburiyetindedir. Kişilere kendilerini koruma, bunun için kötülük yapandan, hakka tecavüz edenden şikâyetçi olma, onun durumunu başkalarına açıklama imkânı verilmele beraber, bu hukuka uygun davranıştan önce ahlâk ve fazilete daha uygun bulunan

<sup>363</sup> Miras, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, V, 304.

<sup>364</sup> el-Hacc 22/40.

<sup>365</sup> en-Nisâ 4/148.

bir başka davranış tavsiye edilmektedir. O da, taraflar için daha hayırlı olacaksa, kötülüğü bağışlamak, üstünü örtmek, onu başkalarının duymasına imkân vermemektir.<sup>366</sup> Ancak bundan zarar gören kimse için bunları açıkça söylemek, başkalarına duyurmak caiz görülmüş, Allah tarafından izin verilmiştir. Bir kimseye karşı haksızlık yapan ve zarar veren kimsenin yaptığı kötülüğü açıklamak câiz olunca, zulmü ve kötülüğü, bireyi aşarak bir gruba veya topluma zarar veren kimsenin durumunu açıklamak elbette caiz olacaktır. Açıklamanın ötesinde beddua etmenin de caiz olduğu ifade edilmiştir. Ancak gıybet, iftira, küfür derecelerine varan aleyhte konuşma ise caiz görülmemiştir.<sup>367</sup>

### 2.3. Rüşvet

Rüşvet, yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık veya çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar demektir.<sup>368</sup> Rüşvetle ya hak edilmeyen bir menfaat ele geçirilmekte veya başkasının hakkına tecâvüz edilmektedir. Böylelikle hem insanların hakları yenmiş olur, hem de toplumda saygı, sevgi ve güven duygusu ortadan kalkmış olur. Bu çirkin fiilleri işleyen ve bunlara aracılık eden günahkâr olur. Bu husus Kur'ân'da, *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hakimlere (idarecilere veya mahkeme hakimlerine) vermeyin."*<sup>369</sup> şeklinde ifade edilmiştir. Bazı müfessirler de bu âyetin mânâsının, "hakimlere rüşvet vermeyin" demek olduğunu söylemişlerdir.<sup>370</sup>

Ayette haksız menfaat sağlamak, maddî veya mânevî bir karşılık elde etmek için iş başındakilere mal veya para vermek yasaklanmaktadır.<sup>371</sup> Bu şekilde çıkar elde etmek için yetkili kişilere menfaat sağlamaya rüşvet denir. Helâl ve meşru yollardan kazanıp harcamayı emreden genel hükümlü başka birçok âyet rüşvet yasağını da kapsamakla birlikte, bu âyetle rüşvet özellikle söz konusu edilerek yasaklanmıştır. Rüşvet vermek ve almak haram olduğu gibi, rüşvet vererek temin edilen menfaat da haramdır. Rüşvet zaman zaman bazı toplumlarda son derece ciddî, yaygın ve yıkıcı bir hastalık halini alabilmektedir. Bu hastalıktan korunmayı veya tedavi etmeyi başaran toplumların

<sup>366</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, II, 133.

<sup>367</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, II, 133.

<sup>368</sup> Halil Uysal, *İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü*, Uysal Yay., Konya, 1996, s. 262.

<sup>369</sup> el-Bakara 2/188.

<sup>370</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 679.

<sup>371</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 152.

uygulamasından anlaşıldığına göre bunun için başta eğitim olmak üzere din, ahlâk, hukuk, iktisat, siyaset gibi sosyal disiplinlerin birlikte işletilmesi gerekmekte; bu illete karşı verilen mücadelenin başarılı olmasında, bir yandan toplumda sosyal adâletin geliştirilmesi, bir yandan da hukuk düzeninin kurulması ve adâlet mekanizmasının etkin biçimde çalıştırılması özel bir önem taşımaktadır.<sup>372</sup>

Toplum düzenini bozan unsurların başında gelen rüşvet ve yolsuzluk, dinimizde haram kılınmış ve büyük günahlardan sayılmıştır. Bu tür fiiller gizli yapıyor olsa da Allah, gizli ve aşikâr bütün yapılanlardan haberdardır. “...*O, karada ve denizde ne varsa bilir. O’nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir daneyi dahi bilir.*”<sup>373</sup>

Rüşvet hastalığından korunmak için, Allah’ın helal ve haram konusundaki emir-yasaklarını bilip bunlara bağlı kalmak, haramın insan hayatındaki olumsuz etkilerini göz ardı etmemek ve rüşvetin insan onurunu yok edeceğini ve insanı toplum içinde değersizleştireceğini hatırdan çıkarmamak gerekir.

#### 2.4. Yalan Söylemek

Yalan, herhangi bir şey hakkında olduğunun dışında, gerçek dışı ve aslı olmayan söz söylemektir.<sup>374</sup> Yalan, İslâm’ın şiddetle yasakladığı ve büyük günah saydığı hususlardan biridir. Kur’ân’da, “...*Pis putlardan ve yalan sözden kaçının*”<sup>375</sup> denilerek, asılsız sözden kaçınılması istenirken, bir taraftan Allah’a ortak koşmanın Allah’a iftira anlamına geldiği ve diğer taraftan yalan söylemenin büyük günahlardan olduğu belirtilmiştir. Ayette, “yalan sözün”, Allah’a ortak koşma eylemi ile birlikte kullanılması, yalan sözün ne kadar kötü olduğunu vurgulamaktadır.<sup>376</sup> Kur’ân’ın pek çok yerinde, başta Allah hakkında uydurulan asılsız sözler olmak üzere, yalancılığı ağır biçimde mahkûm eden ifadeler vardır. Daha çok “kezib” kelimesiyle, bazen de bu âyette olduğu gibi “kavle’z-zûr” şeklinde anılan asılsız söz söyleme veya yalan bütün kötülüklerin anasıdır. Çünkü yalan, kötülük ve haksızlıkları, çirkinlik ve edepsizlikleri örtbas etmek için başvurulan bir yoldur.<sup>377</sup>

<sup>372</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, I, 189.

<sup>373</sup> el-En’âm 6/59.

<sup>374</sup> Bilmen, *Dîni ve Felsefi Ahlâk Lügatçesi*, s. 106.

<sup>375</sup> el-Hacc 22/30.

<sup>376</sup> Kutup, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, X, 231.

<sup>377</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 23.

Yine, " *Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin.* " <sup>378</sup> "...Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola iletmez" <sup>379</sup> buyrularak, insanların yalandan kaçınmaları emredilmiştir. Ayrıca hadislerde, yalan söylemek, münafıklığın alâmeti olarak belirtilmiştir: "*Münafıklığın alameti üç tanedir; (Münafık); konuştuğu zaman yalan konuşur, vaat ettiği zaman döner, sözünü tutmaz, bir şey emanet edildiği zaman ona hainlik eder*" <sup>380</sup>

Kur'ân'da yalan söylemek şöyle dursun, iyice bilmediğimiz bir konuda söz söylemek bile yasaklanmaktadır: "*İyice bilmediğin bir şeyin ardına düşme, arkasına düşme! Çünkü kulak, göz, kalp bunların hepsi yaptıklarından mesuldür*" <sup>381</sup> Bu ayetteki emir, hem bireysel hem de toplumsal hayatta kişinin "bilgi" yerine tahmin ve zanna uymamasını gerektirir. Bu emir, İslâm hayatının ahlâkî, hukûkî, siyasî ve idarî tüm yönlerini kapsar ve bilim, sanat ve eğitim için de geçerlidir. Bu emir, toplumun insan hayatında "bilgi" yerine "tahmine" uymanın ortaya çıkardığı birçok problemten korur. <sup>382</sup> Ayette insanın bilmediği bir konuda söz söylemesi, hüküm vermesi, bilgisizce davranması, bilmediği tanımadığı kişiler hakkında ileri-geri konuşması, daha özel olarak yalancı şahitlik yapması, iftira atması, kısaca bilgi sahibi olmadan tahmine göre herhangi biri için maddî veya mânevî zarara yol açacak şekilde konuşması ve hareket etmesi yasaklanmaktadır. <sup>383</sup>

Yalancılık, ahlâkın bozulmasına, ailelerin yıkılmasına, toplumun fesadına, işlerin dağılmasına sebebiyet verebilir. Yalan söyleyen kimse insanların gözünden düşer, sözüne itibar edilmez, doğru söylediğine de inanılmaz hale gelir.

İnsanların ruhuna zarar veren, hakkını zayi eden, yalancı şahitlik de; toplumsal kötülüklerin en tehlikelisi ve en çirkin olanıdır. Kur'ân'da, "*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adâletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.*" <sup>384</sup> buyrularak, şahitlikte yalan söylenmemesi ve adâletli olunması emredilmiştir. Allah Teâlâ, mü'minlere adâletle şahitlik yapmalarını, herhangi bir topluma karşı besledikleri öfke yüzünden onlar hakkında adâletten ayrılmamalarını emretmiştir. Müminler, haksızlığı

<sup>378</sup> el-Ahzâb 33/70.

<sup>379</sup> el-Mü'min 40/28.

<sup>380</sup> Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (th. Ahmet Muhammed Şakir), I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, "İman", 14.

<sup>381</sup> el-İsrâ 17/36.

<sup>382</sup> Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 110.

<sup>383</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, III, 420.

<sup>384</sup> el-Mâide 5/8.

ortadan kaldırarak, yerine hakkı ve adâleti getirmek, bu husustaki faaliyetlere katkıda bulunmakla mükelleftirler. Kur'ân'ın ana maksatlarından biri de adâlet ilkesine dayalı ve hukuka güvenin hissedildiği bir sosyal düzen kurmaktır.<sup>385</sup>

Yine Hz. Allah *"(O Rahmanın kulları), yalan yere şahitlik etmeyen kimselerdir"*<sup>386</sup> buyurarak, yalancı şahitlik yapmayanları "Rahmanın kulları" diye övüp, cennete koyacağını bildirmiş ve bunu müminlerin özellikleri arasında zikretmiştir. Yalancı şahitlik yapmak, hem yalan söylemek hem de dolaylı olarak iftira etmektir. Yalancı şahitlik ile kul hakkının ihlal edilmesine ve zulüm yapılmasına sebep olunmuş olur.

Özetle ifade edecek olursak, İslâm, aile ve toplum hayatının güvenli ve huzurlu olmasına, fertlerin dindar ve ahlâklı olmasına büyük önem vermiştir. Yalan ve yalancı şahitlik, aile ve toplumun güven ve huzurunu yok eden, fertlerin gayr-i ahlâkî olmasına neden olan kötü davranışlardır. Bu sebeple dinimiz tarafından yasaklanmıştır. Bu davranışlar tevbe etmeyi gerektiren büyük günahlardan sayılmıştır. Bu itibarla müslüman, iftira, yalan ve yalancı şahitlik gibi kötü davranışlardan uzak durmak zorundadır. Yalan insan vicdanını tahrip eden, kendisine ve topluma karşı saygısını yok eden çirkin bir davranıştır ve günahdır. Yalan, insanların birbirine düşmesine, toplumdaki âhengin bozulmasına sebep olduğu için, çok çirkin bir fiil olarak kabul edilmiştir. Dinimiz, yalan söylemeyi haram kılmış, dünyada da ahirette de huzur, mutluluk ve kurtuluşun doğru söylemekte olduğunu bildirmiştir.

### **3. İnsanlar Arası İlişkilerde Yasaklanan Hususlar**

#### **3.1. Gıybet, arkadan çekiştirmek**

Gıybet, bir insanın gıyabında vücudu, soyu, fiilleri, sözleri ve ahlâkıyla ilgili olarak, duyduğunda hoşuna gitmeyeceği şeyler söylemektir.<sup>387</sup>

İslâm; sosyal ilişkilere, ahlâkî davranışlara, kişilik haklarının korunmasına, güven, huzur ve barış ortamını yok edecek, kavga, tartışma ve dargınlıklara sebep olacak

<sup>385</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, II/183.

<sup>386</sup> el-Furkân 25/72.

<sup>387</sup> Bilmen, *Dînî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, s. 78, 79.

davranışlardan kaçınılmasına büyük önem vermiştir. Bu sebeple sosyal ilişkileri zedeleyen, temel hakları ihlâl eden ve ahlâkî zafiyete sebebiyet veren gıybet, arkadan çekiştirmek yasaklanmıştır.

Gıybet; bir insanı gıyabında eleştirmek, çekiştirmek ve hoşlanmayacağı sözler söylemektir. Halk arasında buna dedikodu da denir. Kişinin bedeni, nesebi, ahlâkı, işi, dini, elbisesi, evi, bineği ve benzeri şeyler dedikodu konusu olabilir. Hz. Peygamber, gıybeti, kişinin, kardeşini onun hoşlanmadığı bir nitelik ile anması olarak tarif etmiştir.<sup>388</sup> Kendisine, "Kardeşimizde söylediğimiz nitelik varsa ne buyurursunuz? denilmesi üzerine, *"Eğer işte o zaman gıybet olur. Yoksa, ona bühthan ve iftira etmiş olursun"* buyurmuştur."<sup>389</sup> Dolayısıyla gıyâbında konuşulan nitelik o kişide yoksa buna gıybet değil, iftira denir. Yüce Allah da Kur'ân'da gıybeti kesin olarak yasaklamaktadır. Bu hususta Hucurat Sûresi 12. ayette, *"Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir"* buyrulmaktadır. Bu âyette, kişilik haklarını ihlâl eden üç davranıştan sakınılması emredilmektedir. Bunlar; kötü zanda bulunmak, insanların gizli hallerini araştırmak ve gıybet etmektir. Her üçü, kişilik haklarını ihlâl eden, toplumun huzur ve güvenini sarsan davranışlardır. Her üçü de kişi ve toplum hayatında tedavisi çok zor yaralar açan birer hastalıktır. Özellikle gıybet çok çirkin bir davranıştır. Bu çirkinliği yüce Allah, ölen bir insanın etini yemeye benzetmiştir. Ölü bir insanın etini yemek ne kadar çirkin ise gıybet de o kadar çirkin bir davranıştır. Bu benzetme, müminleri bu davranıştan alıkoymaya ve gıybet günahının büyüklüğünü beyan etmeye yöneliktir. Kişinin yüzüne karşı konuşmak, daha fazla elem verir. Gıybetini yapmaya gelince, o bundan habersiz olduğu için, bu ona elem vermez. İşte bu sebeple, *"Ölü kardeşinizin etini yeme"* tabiri kullanılmıştır. Çünkü bu da, ölüye eziyet vermez. Ama buna rağmen gıybet son derece kötü bir şeydir. Zira ölü, etinin yenildiğini hissetseydi, bu ona elem vereceği gibi, gıybeti yapılan da bu gıybete muttali olduğunda bu ona elem verir. Burada şöyle bir husus var: Gıybet, ölmüş insanın etini yeme gibidir. Halbuki ölünün etini yemek ancak, mecbur kalmış kimse için o da zarûret miktarı kadarıyla helal olur. Halbuki mecbur kalmış kimse, ölmüş koyun eti ile ölmüş insan etini birlikte bulduğunda, insan etini yemez. Gıybet eden kimse de, yaptığı gıybetin dışında bir şekilde ihtiyacı giderebilse, gıybet etmek mübah

<sup>388</sup> Müslim, "Birr" 70; Ebû Dâvud, "Edeb" 40.

<sup>389</sup> Müslim, "Birr" 70; Ebû Dâvud, "Edeb" 40.

olmaz.<sup>390</sup> Elmalılı M. Hamdi’de, bu ayeti açıklarken, ayette, insanın namus ve haysiyetinin eti ve kanı gibi dokunulmaz olduğunu ve belki de namus ve haysiyetin daha önemli olduğuna işaret edildiğini söyler. Gıybeti de, sefil bir canavarlık olarak ifade ederek, gıybet eden kişinin de alçak bir canavar derecesinde olduğunu söyler.<sup>391</sup>

Bir sonraki âyette,<sup>392</sup> Allah katında üstünlüğün takvada olduğu vurgulanarak insandaki fizikî niteliklerin önemli olmadığı, bunun kusur sayılmayacağı, iman, ibadet ve ahlâk ile bezenmenin önemli olduğuna işaret edilmiştir. İnsan, iman edip Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uyduğu zaman takva sahibi olabilir. Gıybet eden insan takvanın gerektirdiği bir davranışı sergileyememiş, ahlâkından taviz vermiş, kul hakkı yüklenmiş ve büyük günah işlemiş olur. Gıybet; zayıf, zelîl, mânen ve ahlâken aşağı mertebede olan insanların yapabileceği bir davranıştır.

Gıybet; kişi, aile, toplum hatta bir milletin bütün mensuplarını rencide edebilir. Bu; kişiler, aileler ve toplumlar arasında huzursuzluk, kırgınlık hatta kavgaya bile sebebiyet verebilir. Gıybeti yapılan kimse hakkını helal etmedikçe kişi gıybetin günahından kurtulamaz. Çünkü gıybet etmek kul hakkı yüklenmektir. Kul hakkını ise Allah bağışlamaz.<sup>393</sup>

Söylediği söz, yaptığı fiil ve sergilediği davranış ile her türlü günahı ve kötülüğü işleyen, fert ve topluma zararlı olan, sözgelimi, hırsızlık ve iftira eden, ırz ve namus düşmanlığı yapan bir kimsenin bu ahlâk dışı niteliği, zararından korunması için bir başkasına söylenebilir, bu gıybet değildir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Mücâhir (açıktan günah işleyen) kimse hariç bütün ümmetim affa mazhar olmuştur*”<sup>394</sup> Mücâhir; kötülüğünü açığa vuran, Allah’ın örttüğü günahı açan kimsedir. Günahı alenî yapmada Allah, Peygamber ve sâlih müminlerin haklarını hafife alma vardır<sup>395</sup> Ancak kötülükleri ile topluma zarar veren kişilerin durumunu açıklarken bir fitneye sebep verilmemesine özen gösterilmelidir. Gıybet, söz, yazı ve fiil ile yani el, kol, göz, kaş işaretleri ile de yapılabilir. Gıybet eden kişi, içindeki kötü düşüncesini işaretlerle dillendirebilir.<sup>396</sup>

Gıybet ile birbirine benzeyen, insanlar arasında söz taşımak anlamındaki koğuculuk da, İslam’ın yasak ettiği ve büyük günah olarak saydığı ahlâk dışı kötü davranışlardan biridir. Koğuculuk, gıybet fenalığına aşağılık, şer, hıyanet ve haksızlık ilave ettikten sonra,

<sup>390</sup> Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII, 527.

<sup>391</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4476.

<sup>392</sup> el-Hucurât 49/13.

<sup>393</sup> Kiraz, *Kur’an’da Ahlâk İlkeleri*, s.323.

<sup>394</sup> Buhârî “Edep” 60.

<sup>395</sup> İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte Terceme ve Şerhi*, Akçağ Yay. Ankara, 1992, XII, 124-127.

<sup>396</sup> Kiraz, *Kur’an’da Ahlâk İlkeleri*, s.323.

dost veya birbirine yakın olan insanları birbirinden ayırmaktır.<sup>397</sup> Koğuculuk yapan kimseler, hadislerde nemmâm ve kattât olarak isimlendirilmiş ve bu kimselerin (cezalarını) çekmeden cennete giremeyecekleri bildirilmiştir.<sup>398</sup> Kalem Sûresi 10-14. ayetlerde de, “*Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba, bütün bunların ötesinde soysuz olan kimseye mal ve oğulları var diye boyun eğme*” anlamındaki âyette sözünün dinlenmemesi gerekenler arasında koğuculuk yapanlar da zikredilmiştir.

### 3.2. Kibir ve Haset

Sözlükte “büyüklük” anlamına gelen kibir, tevâzuun karşıtı olarak “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması” demektir; ancak kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyüklenme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışı yansımasından ibaret olduğu belirtilir.<sup>399</sup>

İslâm’ın yerdiği kötü huylardan birisi de kibir ve gururdur. Bir insanın kendini diğer insanlardan büyük görmesine, üstün tutmasına kibir denir. Kibir ve tekebbür; büyüklenmek, gururlanmak, başkasını küçük görmek, kendinde büyüklük vehmetmek ve başkasını yok saymak anlamına gelmektedir.<sup>400</sup> Bu huy ve tavır dinen hoş görülmez. Nitekim, Lokman Sûresi 18. ayette, “*Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.*” buyrulmuştur. Kibirli kişiler, diğer insanlara karşı, onları aşağı gördüklerini hissettiren bir tavır sergilerler. Ancak kibiri yalnızca insanlara karşı gösterilen bir tavır bozukluğu olarak düşünmek doğru olmaz. Çünkü kibirli insanlar aynı zamanda Allah’ın dinine uyma, doğru yola davet edildiğinde bu yola icabet etme konusunda da büyüklenirler. İnsanın gösterdiği gurur ve büyüklenmeye baktığımızda bunun birkaç türlü ortaya çıktığını görürüz. Bunlardan birincisi ve en tehlikelisi Allah’a ve peygamberine karşı gösterilen kibir ve gurur,<sup>401</sup> ikincisi ise insana karşı gösterilen kibirdir.<sup>402</sup>

Kibir ve gururun en tehlikelisi Yaratana karşı gösterilen gururdur. Bunun ilk örneği şeytanın gösterdiği gururdur ve bu da şeytanın da en belirgin özelliklerinden biridir. Kur’ân’da bu, “*Hani meleklere; Adem için saygı ile eğilin demiştik de İblis hariç bütün*

<sup>397</sup> Mâverdî, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, s.432.

<sup>398</sup> Buhârî, “Edeb” 50; Ebû Dâvud, “Edeb” 38.

<sup>399</sup> Mustafa Çağrı, “Kibir”, *DİA*, XXV, 562.

<sup>400</sup> Kiraz, *Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri*, s.317.

<sup>401</sup> el-Bakara 2/34.

<sup>402</sup> Lokman 31/18

*melekler saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur.*<sup>403</sup> şeklinde ifade edilir. Görülüyor ki İblis'in kâfir olmasına sebep olan şey, Allah'ı inkâr etmesi değil, Allah'ın emrine itaat etmemesi ve "ben ondan daha hayırlıyım."<sup>404</sup> diye kibirlenerek kendi kıyasıyla tenkit etme ve eleştirmeye kalkışmasıdır.<sup>405</sup>

Büyüklük taslamak ve kibir çeşitli şekillerde tezâhür edebilir. Bir kişinin ya da grubun, toplumun diğer birey ve kesimlerine karşı kibirlenip gurura kapılmaları ve onlarla ilişkilerini kendi büyüklükleri temelinde sürdürmek istemeleri şeklinde olduğu gibi, toplumun büyük bir kısmının, azınlığa karşı veya Kur'ân'da belirtildiği şekliyle peygambere ve müslümanlara karşı büyüklük taslaması ve onları küçük görmeleri şeklinde de tezâhür edebilir. Bu nedenle peygamberlerin çağrısına ilk karşı çıkanlar kibirli kimseler olmuştur. Kur'ân'da Kârun, Hâmân ve Firavun bunun en bariz örneği olarak gösterilmektedir.<sup>406</sup>

Toplumsal açıdan baktığımızda kibir, insanlar arasında soğukluk yaşanmasına, geçimsizliklere ve düşmanlıklara neden olur. İnsanların birbirine nefret duymasına neden olması, kibrin ne kadar kötü olduğunu anlatmaya yeterlidir.<sup>407</sup>

İnsanlarda olan kötü huylardan biri de haset hastalığıdır. Haset, başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder.<sup>408</sup>

Hadislerde haset kelimesi, bir şeyi sahibinden kıskanmak, onu çekememek mânasında kullanıldığı gibi,<sup>409</sup> "gıpta" mânasında kullanıldığı da olmuştur.<sup>410</sup>

Hasedin haram olmasının sebebi Allah'ın kullar arasında yaptığı taksim ve takdire razı olmamayı, teslimiyet göstermemeyi ifade etmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi kâfirlerin özelliklerinden birisi olarak sayılmasıdır.<sup>411</sup>

Kur'ân-ı Kerîm'de, yahudilerin müslümanları inkârcılığa döndürme yönündeki niyet ve istekleri onların nefislerindeki hasede bağlanmak suretiyle hasedin temelde bir duygu ve niyet meselesi olduğu vurgulanmıştır.<sup>412</sup>

<sup>403</sup> el-Bakara 2/34.

<sup>404</sup> Sâd 38/76.

<sup>405</sup> Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, I, 321; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 145.

<sup>406</sup> Kiraz, *Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri*, s.320.

<sup>407</sup> Mâverî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s.376.

<sup>408</sup> Mustafa Çağrı, "Haset", DİA, XVI, 378.

<sup>409</sup> İbn Mâce, "Zühd" 22; Ebû Dâvûd, "Edeb" 44.

<sup>410</sup> Buhârî, "İlim", 15, "Zekât", 5, "Ahkâm", 3.

<sup>411</sup> Âl-i İmrân 3/120.

<sup>412</sup> el-Bakara 2/109.

“Haset ettiği vakit hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmak”<sup>413</sup> gerektiğini belirten âyetteki “hâsid” kelimesinden, hasedin insanda kendi tabiatından gelen bir duygu olarak bulunduğu, “hasede” fiilinden de bu duygunun bazı kimseleri masum insanların zarara uğraması yönünde bir niyet ve temenniye sevkettiği anlamı çıkarılmıştır.<sup>414</sup>

Gazzâlî, hasede sebep olan şeylerin, düşmanlık ve kin gütme, üstünlük duygusu, kibir, böbürlenme, ulaşılmak istenen şeylerden mahrum kalma korkusu, makam ve mevki tutkusu, nefsin kötülük ve çirkinliği hususlar olduğunu söyler. Gazzâlî, nefsin kötülüğünden kaynaklanan hasedin belli bir sebebinin bulunmadığını ve bu durumdaki insanların, Allah'ın nimetlerini herkesten kıskanan aşağılık bir tabiata sahip oldukları için bunlardaki haset duygusunu tedavi etmenin çok zor olduğunu belirtir.<sup>415</sup>

Gazzâlî hasedi dört dereceye ayırarak, hasedin en kötü olanının, haset ettiği kimsenin elindeki nimetin yok olmasını istemektir, der. İkincisi, haset ettiği insanın elindeki nimetin, kendi eline geçmesini istemektir. Üçüncüsü, başka birisindeki nimetin aynısının veya benzerinin kendisinde de olmasını istemesidir. Dördüncüsü ise, başka birisinde bulunan nimetin benzerinin kendi elinde de olmasını istemesi, fakat haset ettiği kişideki nimetin yok olmamasını istemesidir. İşte hasedin bu son derecesi eğer sırf dünyalık nimetler ise affedilmiştir. Eğer din hususunda ise tavsiye edilmiştir. Çünkü bu, hayırda yarışma buyruğunun kapsamına girmektedir.<sup>416</sup>

Hasedin, ferdî ve toplumsal birçok zararı vardır. Başta, haset eden kişi, kardeşinin sahip olduğu bir nimeti, güzelliği çekemeyerek, Allah'ın yaptığı taksim ve takdire rıza göstermiyor, onun iradesine karşı geliyor demektir. Ayrıca Kur'ân'da, mü'minlerin zarara uğramaları halinde bundan en çok sevinecek olan kimselerin kâfirler olduğu beyan ediliyor.<sup>417</sup> Bir mü'min kardeşine haset eden kişinin de, kâfirlerin bir özelliğini taşıması, hiç de küçümsenmeyecek suç ve günâh işlediği anlamına gelir. Üstelik âhirette neden olacağı ceza da unutulmamalıdır. Hasetten vazgeçmek için bu durumu bilmek bile yeterlidir.<sup>418</sup> Ayrıca haset eden kimsenin içinde sürekli bir ateş yanar. Bu ateş onu yakar, yavaş yavaş eritir. Çünkü birisine haset edildikçe Allah onun nimetini azaltacak değildir. Hatta o kişinin nimetinin artması da sözkonusudur. Bu da hasetçinin hasedini, dolayısıyla rahatsızlık ve sıkıntısını çoğaltır. O halde, bir kişi, dünyadayken yaptıklarının hesabını

<sup>413</sup> el-Felak 113/5.

<sup>414</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6402-6403.

<sup>415</sup> Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, III, 433-436.

<sup>416</sup> Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, III, 432.

<sup>417</sup> Âl-i İmrân 3/120; el-Bakara 2/109; en-Nisâ 4/54.

<sup>418</sup> Ahmet Özalp, “Hased”, *ŞİA*, III, 193.

âhirette vereceğine inanmasa bile, aklın gereği olarak, hasetten kaçınması gerekir.<sup>419</sup> Birbirlerinin iyiliğini istemeyen fertlerin oluşturduğu toplumun huzurlu olması mümkün olmadığı gibi, böyle bir toplumun uzun süre ayakta kalması da mümkün değildir.

### 3.3. Alay etmek

Alay, Arapça lugatlerde istihzâ ve suhriyyet kelimeleriyle ifade edilir. Ayrıca bu kelimeler insanlarla alay etmenin yanında onların değişik kusurlarını söyleyip, bu hallerinden zevk alma anlamlarına da gelir.<sup>420</sup>

İnsanın çevresine zarar verdiği kötülüklerden biri de insanlarla alay etmektir. Toplum içinde birlikte yaşamaya mecbur olan insanın, birbiriyle güzel ilişkiler kurması ahlâkî ilkelere bağlılığıyla mümkündür. Fertlerin dikkat etmesi gereken bir ilke de kişinin diğer insanları küçümsememesi ve alay etmemesidir. Etrafindaki insanlarla alay eden kişi sağlıklı bir ilişki kuramaz.<sup>421</sup>

Kur’ân’da insanlarla alay eden kişiler kınanmışlardır.<sup>422</sup> Örneğin, Hümeze Sûresinde geçen “hümeze”-“lümeze” kelimeleri, insanları el-göz hareketleriyle veya konuşarak aşağılayan kişileri ifade etmektedir ve bu kimseler kınanmaktadır.<sup>423</sup>

Kur’ân-ı Kerim’de helâk edilen toplumların helâkine dair üzerinde durduğu diğer bir neden de büyüklenme ve alay etmedir. Bu iki kavram birbirini tamamlamaktadır. Her büyüklük taslamanın, kibir göstermenin arkasından bir olay vukû bulur. Çünkü kibir ve gururun temelinde muhatabı küçümseyip onu hafife alma ve alay etme vardır.

Kur’ân, hiç kimseyi küçümsememeyi, alaya almamayı, kimseyi hakir görmemeyi emretmiştir: *“Ey iman edenler bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Olur ki alay edilenler, Allah katında onlardan daha hayırlıdır. Kadınlarda, kadınları eğlenceye almasın. Olur ki, alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlıdırlar. Kendi kendinizi ayıplamayın, imandan sonra fâsıklık ne kötü bir addır. Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin ta kendileridir.”*<sup>424</sup>

İnsanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyüklenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hal ve duygular da vardır. Sırf gülüp eğlenmek için

<sup>419</sup> Özalp, “Hased”, *ŞİA*, III, 193.

<sup>420</sup> Bilmen, *Dîni ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, s.10.

<sup>421</sup> Recep Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, TDV.Yay. 5. baskı, Ankara, 2006., s.132.

<sup>422</sup> el-Hucurât 49/11; el-Hümeze 104/1.

<sup>423</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 283.

<sup>424</sup> el-Hucurât 49/11.

bir kimse ile alay edilmiş olsa bile alay konusu olan şahsın buna layık görülmesi ve aşağılanması söz konusudur.<sup>425</sup> İnsanlar, fizikî yapıları ve kabiliyetleri bakımından eşit olarak yaratılmadıkları gibi rızık bakımından da eşit yaratılmadılar. Bu sebeple kimileri vücut yapısı mükemmel, kabiliyetleri yerinde, varlıklı; kimileri de elinde olmayan sebeplerle çeşitli kusurlara sahip olabilirler. Bu farklılıklarına rağmen insanların hepsi Allah nazarında insan olarak değerli varlıklardır. Ona göre insanların en üstünü mal ve şekil bakımından üstün olan kimse değil; takvâca en üstün olanıdır. Nihaî değerlendirmede Allah, insanların şekil ve mallarına bakmayacak, kalplerine ve amellerine bakacaktır.<sup>426</sup> O halde hiçbir mü'min bir kusurundan dolayı kardeşini hor ve hakir görmemeli, onunla alay etmemeli, başkalarının yanında küçük düşürücü söz ve davranışlarda bulunmamalı, ona hoşlanmayacağı bir lakap takmamalıdır. Bir mü'min kardeşini ayıplaması kendi kendini ayıplaması anlamına geleceği için, "...Kendinizi ayıplamayın..."<sup>427</sup> âyetinde Allah Teâlâ burada kardeşini ayıplayanın, doğrudan doğruya kendisini ayıpladığını ifade ederek yapılan hatanın büyüklüğüne işaret buyurmuştur. Çünkü mü'minler bir tek nefis gibidirler. Birinin örtülmesi ya da giderilmesi gereken kusuru kardeşi tarafından giderilmediği takdirde bu kusur aynı zamanda kendisinin de kusuru sayılır.

İstihzâ kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de vahyi alaya alan anlamında kullanılmaktadır. Allah'ın kelâmı konusunda şaka yapmak, küfürden doğan bir harekettir. Kur'ân'a göre bu, bütün kâfirlerin, peygambere karşı en tipik davranışlarıdır.<sup>428</sup> Bu tipik davranış biçimi Kur'ân'da değişik ayetlerde farklı şekilde ifade edilir.<sup>429</sup> Ra'd Sûresi 32. ayet bunun bir örneğidir: "*Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi de ben inkâr edenlere mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. (Görseydin ki) azabım nasılmış!*" Kur'ân, suçluların Allah'a ve O'ndan gelen her şeye dudak bükmelerini ve alaya almalarını sürekli anlatır. Bu davranış onların en belirgin davranışlarından biri olarak da ifade edilir.<sup>430</sup> Örnek olarak zikredeceğimiz şu ayette de Allah, onların yapmış oldukları bu tipik davranışın karşılıksız kalmayacağını haber verir; "*Andolsun, eğer biz onlardan azabı sayılı bir süreye kadar ertelese, mutlaka "Onun gelmesini engelleyen nedir?" derler. Bilesiniz ki, kendilerine azap geldiği gün, bir daha onlardan uzaklaştırılacak değildir. Ve alay etmekte oldukları şey, onları çepeçevre kuşatacaktır.*"<sup>431</sup>

<sup>425</sup> Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, V, 47.

<sup>426</sup> Müslim, "Birr", 32; İbn Mâce "Zühd" 9.

<sup>427</sup> el-Hucurât, 49/11.

<sup>428</sup> Toshikiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar yay., 2. Baskı, İstanbul, 1991, s.182.

<sup>429</sup> et-Tevbe 9/ 65; el-Hicr 15/ 95; el-Kehf 18/106.

<sup>430</sup> el-Bakara 2/212; Yasin 36/30; el-Furkan 25/41; el-Enbiyâ 21/36.

<sup>431</sup> Hûd 11/ 8.

Şunu belirtmek gerekir ki, alaycılık müslümana yakışan bir tavır değildir. Müminler arasında böyle çirkin tavırlara kesinlikle izin verilmez. Mü'minler güzellik, zekâ, zenginlik, yetenek gibi her türlü özelliği, insanlara Allah'ın verdiğini bilirler. Bu yüzden birbirlerine karşı her zaman hoşgörölü, iyi niyetli, olumlu, mütevâzi bir yaklaşım içinde olurlar. Aynı şekilde birbirlerinde gördükleri eksiklikleri de alay konusu yapmazlar. Bu yüzden bu eksiklikleri ortaya çıkarmaz, aksine bunları telâfi edecek yönde güzel davranışlar gösterirler. Alaycılığı çağrıştıracak en küçük bir tavırdan, bakıştan, sözden dahi şiddetle sakınırlar.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### KUR'ÂN'DA TOPLUM DÜZENİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK EMİRLERİN AHLÂKÎ BOYUTU

Bu bölümde, toplumu oluşturan insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen Kur'ân'ın, insanlara yönelttiği emir niteliği taşıyan hususları beş başlıkta ele alacağız. Bunlar; doğruluk, toplumsal dayanışma, sabır, adâlet ve âdâb-ı muâşeret ilkeleri kapsamında değerlendirilecek emirlerdir. Sayılan bu ilkelere baktığımızda bu ilkelerle ilgili kavramların, Kur'ân'da çok geniş anlamlara sahip bir kullanım alanları olduğunu görürüz. Ayrıca, bu kavramların İslâm Hukuku, Hadis, Kelâm, İslâm Felsefesi, Tasavvuf, Felsefe ve daha birçok bilim dalında ele alındığını görürüz. Biz de, Kur'ân'da toplum düzenine yönelik emirlere baktığımızda, karşılaştığımız birçok emrin, bu kavramlar çerçevesinde ele alınabileceğini gördük. Bu kavramları da, her yönüyle, yani detaylı olarak değil, salt konumuzla alakalı olan yönleriyle inceleyip, ele aldık.

#### 1. “Doğruluk” İlkesi Kapsamında Değerlendirilecek Emirler

Kur'ân'da toplum düzenine yönelik emirlere baktığımızda doğruluk ilkesinin, çok önemli bir yere sahip olduğunu görürüz. İkinci bölümde, Kur'ân'da toplum düzenine yönelik yasaklar konusunu ele alırken, “yalan söylemek”, “emanete hıyanet etmek” başlıkları altında doğruluk ilkesine uymayan bu durumları incelediğimiz için, bu başlık altında, doğrulukla ilgili genel bilgiler verip, ağırlıklı olarak, doğruluk ilkesinin önemli bir kısmını oluşturan, verilen sözü yerine getirmek, yeminlere sadâkat göstermek, şahitlikte âdil olma gibi konuları işleyeceğiz.

Doğruluk; doğru olma hâli, dürüstlük, sıdk, istikamet, hak, anlamına gelen îtikadî ve ahlâkî bir kavramdır. Kur'ân'da kullanılan “Sa-de-ka” fiilinden masdar olan “Sıdk”

kelimesi ise; bir olayın haber verilmesi bakımından sözün doğru olması ve bir vaâdin yerine getirilmesi bakımından sözün doğru olması anlamlarına gelir.<sup>432</sup>

Sıdk terimi, peygamberlerin risâlete ehil olabilmek için üzerinde taşıması gerekli olan en önemli özelliklerinden biridir.<sup>433</sup> Kur’ân’da Hz. Peygamberin sâdık olduğu, yalancılardan olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca birçok peygamber için doğruluk vasfı kullanılmakta ve bazılarına “sıddîk” denilmektedir.<sup>434</sup>

Kur’ân-ı Kerim’de, genel olarak doğruluktan ve doğruluğun faziletinden bahseden ayetler olup, birçok ayette “doğruluk”, mü’minlerin vasıflarından sayılmaktadır.<sup>435</sup> Bazı âyetlerde de, mü’minlerin sâdıklarla beraber olmaları emredilir.<sup>436</sup>

Doğruluk; düşüncede, sözde, niyette, iradede, azimde, vefâ ve amelde doğruluk şeklinde tezâhür eder. Konuşanın inancı itibariyle söz ve fiilinin birbirine uygun olması gerekir. Kur’ân’a göre de, düşüncede ve inançta tam manasıyla Kur’ân’ın hükümlerine teslim olunmadıkça, davranışların tam manasıyla doğru olması mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber, “emrolunduğun gibi dosdoğru ol” mesajı ile “Hûd sûresi beni kocattı” buyurarak doğruluğun önemini ve insana yüklediği sorumluluğu ifade etmiştir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, bu emrin “fa” harfiyle öncesine bağlanması, Hz. Peygamberin her hususta doğruluk ile emrolunduğunu gösterir, der. Onun, Kur’ân ahlâkı ve ahkâmı uyarınca doğrulukla hareket etmesi, bilfiil canlı bir doğruluk örneği olmasını sağlayacaktır. Böyle olunca, hakkında hiçbir şüpheyi ve tereddüde yer kalmayacak, doğruluk-dürüstlük de, peygamberliğine ve başarılı olmasına en büyük delil ve belge olacaktır.<sup>437</sup> Ayrıca hangi iş ve hedef olursa olsun, ona ulaşmanın en kısa yolu doğruluktur. Böyle olmakla beraber, her şeyden önce, bir işte doğrunun hangi çizgide olduğunu tayin ve tespit edip, dosdoğru olan o çizgi üzerinde yürüyebilmek çok zordur. Ve yine istenilen hedefe ulaştıktan sonra aynı şekilde o doğruluk üzere, hiç eğilmeden devam edebilmek daha da zordur.<sup>438</sup>

Kur’ân’da doğruluk ilkesinin kapsamına giren hususlardan biri de, insanın kasıtlı olarak ettiği yeminlerin gereğini yapması ve vermiş olduğu sözleri yerine getirmesidir. Kur’ân’da yemin eden kimsenin, yeminini bozması yasaklandığı gibi, toplumda insanların

<sup>432</sup> Mâverdî, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, s.423.

<sup>433</sup> Gölcük, *Kelam*, s. 345.

<sup>434</sup> Meryem 19/ 41, 54, 56; Yusuf 12/46.

<sup>435</sup> el-Meâric 70/33; el-Furkân 25/72; el-Ahzâb 33/ 58; el-Bakara 2/ 140, 142, 146, 188, 282, 283; Âl-i İmrân 3/169; en-Nisâ 4/ 135; el-Hadîd 11/19; el-Mâide 5/8,106,108; el-En’âm 6/152; el- Ahzâb 33/70,71; et-Talâk 65/2.

<sup>436</sup> et-Tevbe 9/119; el-Mâide 5/119.

<sup>437</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2829.

<sup>438</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2830.

yemin ederek birbirine zarar vermesi ve yeminin toplumda huzursuzluklar çıkmasına bir vesile kılınması da yasaklanmıştır. Örneğin, Nahl Sûresi 91-94. ayetlerde şöyle buyrulur: *“Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir. Bir toplum diğer bir toplumdaki (sayıca ve malca) daha çok olduğu için yeminlerinizi, aranızda bir fesat aracı edinerek ipliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın. Allah, bununla sizi imtihan etmektedir. Hakkında ihtilâfa düşmekte olduğunuz şeyi kıyamet gününde mutlaka size açıklayacaktır. Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet kılar; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız. Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi halde (İslâm'da) sebat etmişken ayağınız kayar da (insanları) Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötülüğü tadarsınız. Sizin için (ahirette de) büyük bir azap vardır.”* Âyette, yeminlerin bağlayıcılığı önemle vurgulanmakta olup, yeminlere sadâkat gösterilmesi emredilmektedir. Ayrıca âyetteki teşbih, yemine sadâkat göstermenin sadece dînî bir hüküm değil, aynı zamanda aklın da bir gereği olduğuna işaret eder. Çünkü objektif ahlâk ölçülerini kişisel çıkarların üstünde tutan selim tabiatlı insan, bir kimsenin tutmayacağı halde yemin etmesini mantıksal bir çelişki olarak görür.<sup>439</sup> *“Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi bilir.”* ifadesi insanlara bu konularda sorumluluğunu hatırlatan önemli bir uyarı anlamı taşımakta olup, yeminleri toplumda huzursuzluğa neden olacak şekilde araç edinmenin sonucunun, ahirette azap olduğu ifade edilmiştir.

İnsanlar, diğer görevleri yanında ahde vefa gösterip göstermedikleri hususunda da yüce Allah tarafından mutlaka sorguya çekileceklerdir. Çünkü, ahdini ve yeminini bozmak, birey açısından bir ahlâk ve karakter bozukluğunu ifade ettiği gibi, toplumsal hayat bakımından da bîr güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı doğurmakta, bu da hem mânevî hem de maddî bakımdan daha başka vahim sonuçlara yol açmaktadır. 94. âyetteki *“...sapasağlam basmışken ayağınız kayar”* ifadesinin bu istikrarsızlığa, “acı meyve”nin bundan doğan sosyal sıkıntılara, “ağır azab”ın âhiretteki cezaya işaret ettiği de düşünülebilir.<sup>440</sup>

Kur’ân, ahitlerin yerine getirilmesi hususunda çok titiz davranır. Ahit, hem Allah’ın insanlara teklif etmiş olduğu hükümler ve hem de insanların Allah’a karşı veya Allah adına diğerlerine karşı yerine getirmeyi taahhüt etmiş oldukları hususlar olduğu içindir ki, Allah

<sup>439</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, III, 383.

<sup>440</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, III, 384.

Teâlâ, bu hususta “...Allah’ın ahdini yerine getiriniz...”<sup>441</sup> buyurmaktadır. Buradaki “Allah’ın ahdi” kapsamına, onun emirleri, yasakları ve gerek insanların Allah’a veya Allah namına diğer insanlara vermiş olduğu ahitler, akitler, yeminler, adaklar ve doğru olan her türlü taahhütler girer.<sup>442</sup> “Allah'a verdiğiniz söz” konusunda ise, ashâbın, Hz. Peygamber’le yaptıkları biat, cihad, malî ibadetler, Allah adına yapılan yemin gibi açıklamaları olmakla beraber, bunun her türlü meşrû vaadi kapsadığı yolundaki görüş en mâkul olanıdır. Bu vaadlerin, “Allah’a söz verme” şeklinde ifade edilmesi de, bunların ahlâk ve hukuk bakımından olduğu kadar, dinî bakımdan da bağlayıcı olduğunu ve Allah katında sorumluluk gerektirdiğini gösterir.<sup>443</sup>

Allah’a, insanlara ve topluluklara verilen her söz ve taahhüt de bir sorumluluğu gerektirir. Ahde vefa göstermeyenler Allah’a karşı sorumludurlar: “...Antlaşmayı yerine getirin. Çünkü verilen sözden dolayı hesap sorulacaktır”.<sup>444</sup> “Sözleştiğiniz zaman Allah’ın ahdini yerine getirin. Yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayın, çünkü Allah’ı kendinize kefil göstermişsinizdir. Allah yaptıklarınızı bilmektedir. Bir milletin diğer bir millettten daha çok olmasından dolayı, ipliğini iyice eğirip katladıktan sonra örgüsünü bozan kadın gibi, yeminlerinizi, birbirinize karşı dolapçevirmeye alet etmeyin. Allah onunla sizi denemektedir. Aranızda anlaşmazlığa düştüğünüz şeyi kıyamet günü elbette size açıklayacaktır.”<sup>445</sup> Ayetlerden anlaşıldığına göre, antlaşma yapan taraflar arasındaki güç dengesi ne olursa olsun, temel ahlâkî ilke, verilen sözün mutlaka yerine getirilmesidir. Kendinden güçlü olana verilen sözü yerine getirip, zayıf olana verilen söze riayet etmemek, ahlâksızca bir tutumdur. Bu ilke, aynı zamanda bireysel ilişkilerde büyük-küçük arasında da dikkat edilmesi gereken temel ve ahlâkî bir düzenleyici ilkedir. Ayrıca, verilen söz ve yapılan antlaşmalara riâyet hususunda Allah kefil tutulmuş olduğundan, antlaşmanın gereğini yerine getirmemek Allah’a karşı işlenmiş büyük bir suçtur. Yine “Ey iman edenler! Antlaşmaları yerine getirin...” âyetindeki “*evfü bi’l-ukûd*” ifadesini Zemahşerî “verilen sağlam söz, ahit” şeklinde yorumlar.<sup>446</sup>

Kısaca, bu âyetler, kişinin Allah’a olan inancından dolayı mânevî, ahlâkî, toplumsal ve uluslar arası ilişkilerdeki sorumluluklarına işaret ettiği gibi, aynı zamanda insanların birbiriyle yaptıkları bütün sözleşmelerin, bütün antlaşmaların ilke olarak Allah’la yapılmış

<sup>441</sup> el-En’âm 6/152; en-Nahl 16/91.

<sup>442</sup> Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 86.

<sup>443</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, III, 383.

<sup>444</sup> el-İsrâ 17/34.

<sup>445</sup> en-Nahl 16/ 91-92.

<sup>446</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 590.

sayılacağını ve dolayısıyla bunlara tam bir riâyet gerektiğine dikkat çeker.<sup>447</sup> Zikredilen âyetlerden de anlaşıldığı üzere, Kur’ân, sözde durmayı ve antlaşmalara riâyeti imanın bir gereği saymıştır. Bu sebeple Kur’ân, aldatma ve art niyetlerle antlaşmalar yapmayı ve yapılan anlaşmaları menfaat beklentisi ile vefâsızlık gösterip ihlâl etmeyi kesinlikle yasaklamıştır. Allah’ın insana verdiği sözün yerine getirilmesi, insanın Allah’a verdiği sözün yerine getirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda zikredilen âyet şöyledir: “*Ey İsrâiloğulları size verdiğim nimetimi hatırlayın. Siz bana verdiğiniz sözde durun ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim*”.<sup>448</sup> Gerek Allah’a ve gerekse insanlara karşı verilen ahdin yerine getirilmesi gerekir. Kur’ân’da kurtuluşa eren ve cennete girecek müminlerin nitelikleri sayılırken; “*Mü’minler emanetlerini gözetin ve sözlerini yerine getirenlerdir.*”<sup>449</sup> buyurulmakta ve bu âyetle inananların çok önemli iki niteliği birlikte zikredilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, aht, Allah-insan ve insan-insan arasında yapılan tüm anlaşma, sözleşme ve söz vermeleri kapsar. Kur’ân, toplumların sağlam ve güvenilir ahlâkî ilkeler üzerine inşa edilmesini istediği için özellikle emanete riâyetin ve ahde vefânın önemini tekrar tekrar vurgulamaktadır. Ayrıca, ahitle yemin arasında fark vardır. Yemin bozulursa keffâret gerekir. Fakat ahitte bu yoktur. Ahdi bozmanın günahı keffâretle ortadan kalkmaz.<sup>450</sup>

Doğruluk gerektiren hususlardan biri de şahitlik konusundadır. Şahitlik, bildiği veya gördüğü bir olaya tanıklık etmek demektir. Yalan şahitlik yapan kimse, yalan konuşma, haksız olan kimseye yardım etme ve haklı olanı kötü duruma düşürme gibi üç çeşit günah işlemiş olur. Yalan şahitliği yapmak nasıl hata ise, bildiğini ve gördüğünü söylememek de aynı şekilde hatadır. Çünkü bu durumda haksız olanın bilinmesi, suçlunun cezalandırılması örtbas edilmiş olur. Yalanın her çeşidi günah olup, yalancı şahitlik yalanın en çirkini ve en zararlısı olanıdır.

Kur’ân’da şahitlik yapan kimsenin doğruluktan, adâletten ayrılmaması hususunda<sup>451</sup>; “*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adâleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adâletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adâleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin*

<sup>447</sup> Esed, *Kur’ân Yolu*, II, 549.

<sup>448</sup> el- Bakara 2/40.

<sup>449</sup> el-Mu’minûn 23/8; Meâric 70/ 32.

<sup>450</sup> İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu ’l-Kur’ân*, III, 1174.

<sup>451</sup> el-Mâide 5/8.

ki) *şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır*”<sup>452</sup> buyrulur. Adâletin gerçekleşmesinde hukuk kuralları kadar onları uygulayan yönetici ve hâkimlerle, hakkın veya suçun isbatı için gerekli bulunan şahitler önemli rol oynamaktadırlar. Hâkim ve şahitler elde edecekleri veya elden kaçırmak istemedikleri şahsî menfaatleri veya yakınlarının menfaatleri sebebiyle adâletten sapabilmektedirler. Ayrıca davacı ve davalının sosyal, ekonomik ve siyasî durumu da şahit ve hâkimleri etkileyebilmektedir. Hâkimlerin ve şahitlerin haksız tarafa meyletmeleri veya hakkın ortaya çıkmasını, adâletin gerçekleşmesini engellemek için hükümden ve şahitlikten geri durmaları, mahkemeyi oyalayan davranışlar içine girmeleri de yalancı şahitlik ve hukuka aykırı hüküm kadar adâlete aykırı bulunduğundan âyet bunları yasaklamış, bazı şeyleri halktan gizlemek mümkün olsa bile Allah'tan gizlemenin imkânsız olduğunu vurgulamıştır.<sup>453</sup>

## 2. “Toplumsal Dayanışma” Bağlamında Değerlendirilecek Emirler

Kur’ân’da, insanın yakın akrabaları başta olmak üzere, toplumun çeşitli kesimlerine, özellikle de fakir, yetim, dul... gibi sosyal ve ekonomik konum bakımından zayıf olanlara sahip çıkması ve onlara maddî-mânevî destekte bulunması emredilmiştir. Toplumsal dayanışma bağlamında değerlendirilen bu emirler, Kur’ân’da çoğunlukla ihsan, infak, sadaka gibi kavramlarla ele alınmıştır. Bu kavramlara baktığımızda, çok geniş anlamda kullanım alanları olduğunu görürüz. Biz de, bu kavramların açıklamalarını ve Kur’ân’da kullanım alanlarını belirtmekle beraber, ağırlıklı olarak, toplumsal dayanışma ile ilgili olan yönlerini ele alacağız.

İhsan, genel olarak iyilik ve lutufta bulunmak, bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah'a ihlâsla kulluk etmek anlamlarında kullanılan bir terimdir.<sup>454</sup>

Sözlükte “güzel olmak” mânasına gelen “hüsn” kökünden türetilmiş bir masdar olup genel olarak “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak” şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır. İhsanda bulunan kişiye muhsin denir. Bir insanın gerçekleştirdiği işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için hem neyi nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi, hem de bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi gerekir.

<sup>452</sup> en-Nisa 4/135.

<sup>453</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, II/123-124.

<sup>454</sup> Mustafa Çağrı, “İhsan” *DİA*, XXI, 544.

Kur'ân'da ihsan kavramı hem Allah'a<sup>455</sup> hem de insanlara nisbet edilerek kullanılmıştır.

İnsana nisbet edildiği âyet ve hadislerde ihsan kavramı iki bağlamda kullanılır. İlki “yaptığını güzel yapmak” şeklinde özetlenen anlamına uygun olarak, kulun Allah'a karşı hissettiği derin saygı, bağlılık ve itaat ruhunu ve bu ruh halinin ürünü olan iyi davranışları kapsar. “Cibril hadisi” diye bilinen hadiste geçen, “İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.” şeklindeki Hz. Peygamber'in açıklaması,<sup>456</sup> bu bağlamdaki ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiş ve üzerinde önemle durulmuştur.<sup>457</sup>

Konumuzla doğrudan alâkalı olarak ihsan kavramını ele aldığımızda, kişinin başta annesi ve babası olmak üzere diğer insanlar karşısındaki sevgiye dayalı özverili tutumunu ifade eder.<sup>458</sup> Nitekim çeşitli âyetlerde “Muhsinler” olarak anılan müminlerin bazı seçkin özellikleri üzerinde durulmuş ve bu suretle ihsan kavramının içeriğine giren, öfkeye hâkim olma, affetme, sabır, işlerde aşırılıktan sakınma gibi erdemlere işaret edilmiştir.<sup>459</sup> Sonuç olarak, literatürde ihsan konusunda yapılan açıklamaları dikkate alarak bu terimi, “İnsanın, hem Allah'a hem de yakın ve uzak çevresine, bütün insanlara, hatta tabiata karşı yaklaşımında, tutum ve davranışlarında adâlet ölçüsünün, farz ve vacip sınırlarının da ötesine geçerek imkân ve kabiliyetlerine göre kulluğun, özverinin ve erdemin nicelik ve nitelik olarak en yüksek seviyesine ulaşması” anlamına gelecek şekilde tanımlamak mümkündür.<sup>460</sup>

Kur'ân'da mü'minlerin iyilik ve takva hususunda birbirleriyle yardımlaşmaları emri<sup>461</sup> ve ihsan ilkesinin bir gereği olarak müslümanın, eli, dili ve malı ile, yapabileceği kadar, iyilikte bulunması gerekir. Müslüman sadece iyi olan değil, aynı zamanda başkalarının iyiliğini de isteyen, onlara iyiliği tavsiye eden, kendilerine iyilik için yol gösteren, kötülükten de onları sakındırmaya çalışan insandır. Eğer böyle davranılırsa kötüler ve kötülükler azalacak, iyilikler yaygınlaşacak ve toplum da huzur bulacaktır.

İnsanların birbirine muhtaç olmaları, karşılıklı olarak yardımlaşmaları zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Yardımlaşma, toplum hâlinde yaşamının doğal bir sonucudur. Hem başkaları ile yaşamak, hem yardıma ihtiyaç duymamak imkânsızdır.

<sup>455</sup> es-Secde 32/7; et-Tegâbün 64/3; el-Kasas 28/77; et-Talâk 65/11.

<sup>456</sup> Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân” I.

<sup>457</sup> Çağrı, “İhsan” *DİA*, XXI, 545.

<sup>458</sup> Çağrı, “İhsan” *DİA*, XXI, 545.

<sup>459</sup> Âl-i İmrân 3/134-135; el-Mâide 5/13; Hüd 11/115; Yûsuf 12/90.

<sup>460</sup> Çağrı, “İhsan” *DİA*, XXI, 545.

<sup>461</sup> el-Mâide 5/2.

Bunun için İslâmiyet yardımlaşmayı, bütün maddî ve mânevî hayatımızı kapsayacak şekilde en geniş sınırları ile ele almış ve dinî-ahlâkî bir görev olarak ortaya koymuştur. Kur'ân'da bazı âyetlerde bu konuya temas edilerek, müslümanlar yardımlaşmaya teşvik edilmiştir.<sup>462</sup>

Yardım anlayışının özünde fedâkârlık vardır. Maldan sevgiye kadar her şeyin bir başkasına verilmesi söz konusudur. Bu verme işi bazen, zekât ve fitrede olduğu gibi mecbûri olsa da, çoğu zaman isteğe bağlıdır. Yine zekât belli bir miktarda alındığı halde sadakanın sınırı yoktur; dileyen dilediği kadar verir. Sosyal dayanışma ve adâleti canlandıran en önemli müesseselerden biri zekâttır. Zekât yılda bir defa hesaplanır ve kazanılan malı temizlemek gayesiyle ödenir. Böylece müslümanlar arasında en geniş mânâda yardımlaşma yapılmış olur. Kur'ân'da sıkça kullanılan kavramlardan biri olan “infak” da, genellikle “Allah'ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir.<sup>463</sup> Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içermektedir.

İslâma göre insanın sahip olduğu servetin asıl sahibi Allah'tır. O'nun emanet olarak verdiği bu servetten başkalarına infakta bulunmak gerekir.<sup>464</sup> Bakara sûresinin 2. âyetinde Allah'a samimiyetle inanan müminlerin başlıca özellikleri sayılırken İman ve namazın ardından infak zikredilmiştir.

Bakara sûresi 261 ve 274. âyetler arasında, infakın önemi, amacı, hangi mallardan kimlere ve nasıl verileceği, karşılığında vaad edilen ödüller ayrıntılı biçimde zikredilir. Bu açıklamalar şu şekilde özetlenebilir: İnfak ve tasadduk, gösterişten uzak, yalnız Allah rızâsı için yapılmalı,<sup>465</sup> infakta bulunan kişi, onu alıp kabul edenin onurunu zedeleyecek davranışlardan kaçınmalıdır.<sup>466</sup> Yapılan yardım değersiz, kötü mallardan seçilmemeli,<sup>467</sup> yardım yapılırken mümkün olduğu kadar gizliliğe dikkat edilmeli<sup>468</sup> ve infakta bulunurken, gerçek ihtiyaç sahipleri tesbit edilmelidir.<sup>469</sup>

Bakara sûresinin 195. âyetinde geçen “Allah yolunda infak” tabirinin, âyetin bağlamı dikkate alındığında, öncelikle ülkenin savunması için gerekli maddî yardımda bulunmayı ifade ettiği görülür. Ancak âyetin nüzûl sebebi, hükmü o sebeple sınırlamayı gerektirmez.

<sup>462</sup> el-Mâide 5/2; Bakara 2/167; Hadid 57/18; Âl-i İmrân 3/92; Âl-i İmrân 3/180.

<sup>463</sup> Mustafa Çağrı, “İnfak” *DİA*, XXII, 289.

<sup>464</sup> en-Nûr 24/33; el-Hadid 57/7.

<sup>465</sup> el-Bakara 2/272.

<sup>466</sup> el-Bakara 2/264.

<sup>467</sup> el-Bakara 2/267.

<sup>468</sup> el-Bakara 2/271.

<sup>469</sup> el-Bakara 2/273.

Ayrıca, bu tâbirin geçtiği birçok âyet ve hadisin birlikte değerlendirilmesinden çıkan sonuca göre, Allah’a itaat ve ibadet niyeti taşıyan, İslâm’a ve müslümanlara yardım ve fayda sağlayan her harcama, Allah yolunda infak sayılmaktadır.<sup>470</sup> İslâm medeniyet tarihinde de Allah rızası niyeti taşıması şartıyla ülkenin savunması, hac hizmetleri, yoksulların desteklenmesi, okul, kütüphane, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevleri gibi hayır kurumlarının tesisi, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama Allah yolunda infak kapsamında değerlendirilmiştir.<sup>471</sup>

Kur’ân’da varlıklı müslümanların mallarında yoksulların hakları bulunduğunun belirtilmesi<sup>472</sup> zenginlerin, bir özür sebebiyle çalışamayan veya geliri ihtiyacını karşılamayanlara yardımda bulunmakla yükümlü olduğunu göstermektedir. Bu yardımın tasadduk, zekât, fitır sadakası, kurban, hediye, borç verme, vakıf, devlet bütçesinden maaş bağlama gibi birçok çeşidi bulunmakta olup bunların hepsi geniş anlamda infak kavramıyla ilgilidir.

İslâmın, sosyal dayanışma kapsamında sayılabilecek düzenlemelerinden biri de, Kur’ân’da kendilerine özel yer verilen, yetimlere iyi davranılması ve onların mallarının korunması yönündeki emirlerdir.<sup>473</sup> Yetim malı yemek ne kadar kötü ve büyük günah ise, onları korumak da o derecede sevaptır ve hayırlı bir iştir. Onun için her insanın çevresinde bulunan yetim ve öksüzleri görüp gözetmesi ve kendi malına sahip olup, işletebilecek seviyeye gelinceye kadar onları koruması dînî ve aynı zamanda insânî bir görevidir.

Sonuç olarak, ihsan ve infak ilkeleri, toplumda yardım anlayışının yaygınlaşmasıyla fert ve toplum hayatında çok güzel sonuçlar doğuracaktır. Yoksullar, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma sayesinde ihtiyaçlarının giderilmesiyle, fakirlik ve açlık gibi durumlardan dolayı düşebilecekleri kötü yollardan korunmuş olurlar. Ayrıca, yardım yapanla yapılan arasında sevgi ve muhabbet doğar. Yardım yapılarak topluma kazandırılan kişiler kin, haset, düşmanlık gibi kötü duygulardan kurtulur; zenginlerin mallarında gözü olmaz.<sup>474</sup> Zekât, sadaka ve diğer maddî yardımlar, veren kişiye sevap

<sup>470</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, I, 200.

<sup>471</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, I, 200.

<sup>472</sup> ez-Zâriyât 51/19; el-Meâric 70/24-25.

<sup>473</sup> ed-Duhâ 93/9-10; el-En’âm 6/152; en-Nisâ 4/10.

<sup>474</sup> Şimşek, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s.170.

kazandırarak, kişiyi cimrilikten kurtarıp, cömertliğe teşvik eder. Malların bazı kimselerin ellerinde toplanarak, toplumda oluşabilecek sınıflaşmalara engel olur.<sup>475</sup>

### 3. “Sabır” İlkesi Kapsamında Değerlendirilecek Emirler

Sabır, aklın ve dinin gösterdiği yolda sebat etme, kötü isteklerin peşinden gitmemek için hevâ ve heveslere karşı çıkma, acıya katlanma, sıkıntı ve musibetlere karşı dayanma gücü gibi anlamlara gelir.<sup>476</sup> Allah’ın emirlerini yerine getirmek, aklın ve dinin hoş görmediği ve nefsin meşrû olmayan istek ve arzularına engel olabilmek,<sup>477</sup> hayatta elde olmadan başa gelen ve insana büyük elem ve keder veren belâ ve musibetlere karşı koyabilmek,<sup>478</sup> hepsi sabır kavramının içine giren durumlardır. Kulun irâde ve gücünü aşan bazı sıkıntılar başa geldiği zaman, isyan etmeden ve şikâyet etmeden ilâhî takdire razı olup sabretmek müminlerin özelliklerindendir. Nitekim Allah, Kur’ân’da, sabr-ı cemili (güzel sabır) emretmekte,<sup>479</sup> sabredenlerle beraber olduğunu,<sup>480</sup> ve sabredenleri mükâfatlandıracağını<sup>481</sup> bildirmektedir. Biz, çok geniş olan sabır kavramının bütün detaylarına girmeden, konumuzla alâkalı yönleriyle yani sabrın toplumsal düzen açısından önemi ve insanlar arasındaki ilişkilerde çıkan anlaşmazlıklarda öfkeye hâkim olabilme ve insanları affedebilme yönündeki fonksiyonlarına değineceğiz.

İnananlar için mutlaka hayırlı olduğuna inanılan sabır, bütün peygamberlerin sahip olduğu erdemlerden biridir. Peygamberlerin çoğu, hayatlarında birtakım sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu sıkıntılar karşısında sabrettiklerinden dolayı da Allah tarafından mükâfatlandırılacakları ifade edilmiştir.<sup>482</sup>

Toplumsal açıdan baktığımızda, sabrın çok önemli bir yönü, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Yapılan kötülüğe karşı sabretmek, hatta kötülüğe karşı iyilikle mukâbele etmek erdemliliklerdir. Nitekim Fussilet Sûresi 34-35. ayetlerde şöyle

<sup>475</sup> Şimşek, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s.170.

<sup>476</sup> Bilmen, *Dini ve Felsefi Ahlâk Lügatçesi*, s. 63.

<sup>477</sup> Mâverdi, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, s.465.

<sup>478</sup> Mâverdi, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, s.466.

<sup>479</sup> Yusuf, 12/18.

<sup>480</sup> el-Bakara, 2/153, 155.

<sup>481</sup> Yusuf 12/90.

<sup>482</sup> Hûd 11/9-11; el-Hac 22/11; es-Sâffât 37/ 99-111.

buyrulur: “İyilikle kötülük bir olmaz, Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur. Buna (bu güzel davranışa) ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak (hayırdan) büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.” Zemahşerî, kötülüğün en güzel davranışla savılmasını şöyle îzah eder: “Biri sana kötülük ettiğinde onu affetmen bir iyiliktir; ama bundan da iyi olanı, onun sana yaptığı kötülüğe, iyilikle karşılık vermendir... Eğer bunu yaparsan amansız düşmanın sıcak bir dost haline gelir”<sup>483</sup> Kötülüğe iyilikle karşılık vermenin düşmanlıkları sıcak dostluklara çevireceği yönündeki açıklama, ahlâk psikolojisi ve toplumsal barış açısından son derece önemli bir gerçeği ortaya koymaktadır. Kuşkusuz insanların bazı kötülüklerini hukûkî yaptırımlarla önlemek mümkündür; ancak hiçbir toplumu sadece bu yaptırımlarla uzun süre ayakta tutmanın, hele bu yolla insanlar arasında dostluk ve kaynaşma sağlamanın, kalıcı toplumsal ilişkiler kurmanın mümkün olmadığı hemen bütün siyaset ve hukuk felsefecileri tarafından kabul edilmektedir. Âyetteki kötülüğe iyilikle karşılık verme anlayışı; selâm verme, öfke duygusunu bastırma, alacak-verecek ilişkilerinde kolaylaştırıcı olma gibi güzel davranışları ve birçok ahlâk güzelliklerini kapsar.<sup>484</sup> Ancak şunu da belirtelim ki, Kur’ân-ı Kerîm’in affetme, kötülüğe iyilikle karşılık verme gibi öğütleri, kul hakların ihlâliyle ilgili olup, kamu haklarını kapsamadığı bizzat Hz. Peygamber’in uygulamalarından anlaşılmaktadır. Daha sonraki müslüman devlet ve hukuk adamlarının görüş ve uygulamaları da bu yönde olmuştur.<sup>485</sup>

Toplum içinde birlikte yaşayan insanlar arasında problemler çıkması doğaldır. Kişi, kendisine veya bir yakınına yapılan bir davranıştan incinebilir ve bundan dolayı da öfkelenebilir. Ahlâkî eksikliklerden olan öfke ânında, insan doğru düşünemez ve normal davranışlarda bulunamaz. Öfkeli olarak yapılan işler, hep sonradan pişmanlık duyulan işler olup, sonucu bazen cinayete kadar varır. Öfke, toplum içinde huzursuzluklara ve rahatsızlıklara sebep olur. İşte Kur’ân, insandan, sabretmesini ve irâdesini kullanarak öfkesini yenmesini emretmekte, kendisini öfkeliendirenleri de bağışlamasını teşvik etmekte,<sup>486</sup> ve Allah’ın affediciliği ve mağfireti çeşitli vesilelerle ifade edilerek, insanları affetmenin yüksek bir ahlâkî meziyet olduğu vurgulanmaktadır.<sup>487</sup> Yine Kur’ân’a göre bir kötülüğün karşılığı ona denk bir cezadır ve bu adâletin gereğidir. Hiçbir suçlu, birine vermiş olduğu zarardan veya suçunun karşılığı olarak kanunda gösterilen cezadan faz-

<sup>483</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 453.

<sup>484</sup> Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el Muharrem'l-veciz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* ( nşr. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut, 1413, V, 16.

<sup>485</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, IV, 611.

<sup>486</sup> Âl-i İmrân 3/134.

<sup>487</sup> Murtaza Mutahhari, *Ahlâk felsefesi*, (tr. M.Recai Elmas), Akademi Yay., İstanbul, 1990, s. 14.

lasıyla cezalandırılmaz çünkü bu zulüm olur. Buna karşılık haksızlığa uğrayan taraf, suçluyu bağışladığı takdirde, “*Onu mükâfatlandırmak Allah'a düşer.*”<sup>488</sup> Zira bağışlayan kişi, cezânın uygulanmasından gönüllü olarak vazgeçmiş ve affetmekle bir ihsanda bulunmuştur. Affetmek, İslâm’da bütün faziletlerin temelini teşkil eden takvaya en yakın meziyettir.<sup>489</sup> Bu sebeple Kur’ân’da müslümanlar bu fazilete çağırılırken. “*Onlar affetsinler, hoş görsünler. Allah’ın sizleri bağışlamasını istemez misiniz?*”<sup>490</sup> buyurulmaktadır. Yeri gelmişken, işlenen suçlarda affin mümkün olup-olmaması hususuna değinmek yerine olacaktır.

İslâm hukukunda af, sanık hakkındaki hukûkî takibattan vazgeçme veya mahkûmun cezasının bir kısmını yahut tamamını bağışlama anlamında kullanılır.<sup>491</sup> Affin mümkün olup olmaması, işlenen suçun Allah hakkı veya kul hakkı kapsamına girmesiyle ölçülür. İslâm ceza hukukunda, kısas ve ta’zir cezalarının affi genel olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık had cezalarında bazı istisnalar dışında af mümkün değildir. Diğer taraftan, İslâm’da suçluların affi daha çok mağdur ile suçlu arasındaki bir mesele olarak kabul edilmiş ve affi yasama organının yetkisine bırakan beşerî hukuk sistemlerinin aksine, af yetkisi hakkı çiğnemenen mağdurun kendisine verilmiştir. Had cezası verilen suçlara “haddi gerektiren suçlar” adı verilir. Haddi gerektiren suçlar belirlidir ve sayıları sınırlıdır. Bunlar; zinâ, hırsızlık, iftira, içki içmek, hırâbe, irtidat, eşkiyalık suçlarıdır.

Had; Allah Teâlâ’ya has bir hak olarak onun tarafından önceden konulmuş bir ceza olduğu için, belirli bir ceza olup, fertler veya topluluklar tarafından o cezanın kaldırılması ve affedilmesi mümkün değildir.<sup>492</sup>

İslâm hukukuna göre ceza; amme menfatının icabı olarak Allaha âit bir hakdır. Ammenin menfatı; insanlar arasından fesâdı kaldırıp, selâmet ve huzuru gerçekleştirerek cemiyetin emniyetini temin etmeyi gerektirir. Her suç, toplumun dejenere olmasına sebep olur. Bunun için suçluların cezalandırılması toplumun menfaati gereğidir. Ayrıca suçluya verilen ceza, toplumun menfaatının sağlanması ve toplumdaki bozukluğun telâfi edilmesi için Allahın bir hakkıdır. Cezanın Allah için bir hak olarak kabul edilmesi cezanın fertlerin veya toplumların vazgeçmesiyle sakıt olmayacağı manasını taşır.<sup>493</sup>

<sup>488</sup> eş-Şûrâ 42/40.

<sup>489</sup> el-Bakara 2/237.

<sup>490</sup> en-Nûr 24/22.

<sup>491</sup> Fahrettin Atar, “AF” *DİA*, II, 395.

<sup>492</sup> Udeh, *et-Teşrîu l-Cinâi l-İslâmî*, I, 78,79.

<sup>493</sup> Udeh, *et-Teşrîu l-Cinâi l-İslâmî*, I, 78,79.

Allah haklarının iki temel özelliği vardır: Birincisi, bu haklar affetme, sulh gibi yollarla sakıt olmaz ve bunları ortadan kaldırmak, değiştirmek de mümkün değildir.<sup>494</sup> İkinci olarak; bu hakları tüm fertlerin ve toplumun koruma, savunma sorumluluğu vardır. Bu görev “Emri bi’l-Ma’rûf Nehyi ani’l-Münker” ilkesinin tabii bir sonucudur.<sup>495</sup>

Şâtıbî; sırf kul hakkı sayılanların bile, Allah hakkından hâli olamayacağını söyler.<sup>496</sup> Örneğin, İsrâ sûresi 23-29. ayetlerde Allah hakkıyla kulların hakkı birlikte anılmıştır. Bu ayetlerde öncelikle Allah hakkı vurgulanmış, sonra ana baba hakkı, akraba, yoksul, yolcu haklarına işaret edilmiştir. Sonra gelen ayetlerde<sup>497</sup> çocuklar başta olmak üzere tüm insanların yaşama hakkı, ırzın, namusun dokunulmazlığı, yetim hakkı, mülkiyete dokunmama gibi haklara işaret edilmiştir. Allah hakkını yerine getirmek de, kul hakkını yerine getirmek de Allahın emrini yapmaktır.<sup>498</sup>

Bazı yönleriyle Allah hakkı, bazı yönleriyle kul hakkı niteliği taşıyan müşterek haklarda fakihler; Allah hakkının veya kul hakkının galip olduğu şeklinde ikili bir ayırıma gitmişlerdir. Bu ayırımın pratikte faydası, Allah hakkının galip sayıldığı haklarda fertlerin tasarruf yetkisi sınırlıdır. Yani fertler bu hakları sadece kendisi ıskat edemez. Örneğin; zinâ iftirasına uğrayan kişinin durumu kamu düzenini ilgilendirir. Fert bunu bağışlasa veya sulh olsa da burada Allah hakkı daha galiptir. Bundan dolayı cezanın infazını etkilemez.<sup>499</sup> Kul hakları ise, öncelikle ferde ait bir menfaatin korunmasını hedef alan ve ferdin söz hakkının bulunduğu haklardır ancak sonuç olarak kamu yararını da ilgilendirir.<sup>500</sup>

Kul hakları genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Özel kul hakları, ferdin doğrudan şahsına ait olan, kamuya ait olmayan haklardır. Bazı durumlarda genel menfaat konusu da olabilirler. Genel kul haklarıysa toplumda herkesi ilgilendiren ve herkesin ortaklaşa sahip olduğu haklar ve menfaatlerdir.<sup>501</sup> Ancak bazı durumlarda kamu otoritesi, toplum menfaatini gerektirince, bu haklardan yararlanmayı yasaklayabilir.<sup>502</sup> Öldürme ve yaralama suçlarında uygulanan kısas cezalarında af, kul hakkı olan kısası düşürmekle birlikte devlet gerekirse suçluya ta’zir cezası verebilir.<sup>503</sup> İslâm, her şeyden önce, toplumla

<sup>494</sup> Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, s.37.

<sup>495</sup> Bardakoğlu, “Hak”, *DİA*, XV, 142.

<sup>496</sup> Bardakoğlu, “Hak”, *DİA*, XV, 140; bkz. Şâtıbî, *Muvafakat*, II, 315-321.

<sup>497</sup> el-İsrâ 17/30-35.

<sup>498</sup> Ali Akpınar, “K.Kerim’de Hak Kavramı ve Seyehat Etme Hakkı”, *İslâmî Araştırmalar*, Ankara, 1998. s.189,190.

<sup>499</sup> Bardakoğlu, “Hak”, *DİA*, XV, 143.

<sup>500</sup> Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, s.38.

<sup>501</sup> Bardakoğlu, “Hak”, *DİA*, XV, 143.

<sup>502</sup> Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, s.38.

<sup>503</sup> Atar, “Af” *DİA*, II, 395.

fert arasında çok sıkı bir ilişki kurmaktadır. Hukûkî olarak alındığında, İslâm'ın kamu menfaatini ön planda tutması, hiçbir zaman ferdin arka plana itildiği anlamına gelmez.<sup>504</sup>

Sonuç olarak, İslâm dininde cezaların konmasında asıl hedef, suçların önlenmesi ve dolayısıyla cemiyet düzeninin korunarak insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasıdır. Bu sebeple insanların huzurunu ciddî şekilde bozan suçlar için, suçun mâhiyetine göre, Kur'ân ve Sünnet'te çeşitli cezalar takdir edilmiş ve suçların işlenmesi ve yaygınlık kazanmasına müsâmaha gösterilmemiştir. Buna karşılık, İslâm ceza hukukunda suçların isbâtı hususunda konan şartlar cezanın uygulama alanını daraltmış, suçun meydana gelişinde ve ispatlanmasında kesinliğe engel olan her şüphe, suçlu olarak iddia edilen kimsenin lehine kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, bazı durumlarda suçlunun affı mümkün kılınmış ve affetmenin daha hayırlı olduğu kabul edilmiştir.

#### 4. “ADÂLET” İLKESİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLECEK EMİRLER

Toplumda düzenin sağlanabilmesi için gerekli unsurların başında adâlet gelir. Adâlet, düzenli ve dengeli davranma, her şeyin ve herkesin hakkını verme,<sup>505</sup> haksızlıklardan uzaklaşarak orta yolu tutma, bir şeyi yerli yerine koyma, insaf ve eşitlik anlamlarındadır.<sup>506</sup>

Adâlet, sadece devlete ve yöneticilere has bir olgu olmayıp, hukûkî, ictimâî ve ahlâkî alanların hepsini kapsar. Bu bağlamda adâlet, kişinin kendine, ailesine ve çevresinde yer alan insan, doğa ve hayvanlara karşı görevlerini ve haklarını yerine getirmesidir. Peygamberimiz'in hadislerinde “*Hükmünde, ailesine karşı ve velayeti altında olanlar hakkında adil davrananlar, kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedirler*”<sup>507</sup> şeklinde geçen adâlet, bu geniş boyutuyla ele alınan adâlettir. Bu itibarla kişi hem kendine karşı, hem de aile efradına karşı, ayrıca yöneticiler emri altında olan memur, işçi ve halklara karşı görevlerini âdil ve dengeli bir şekilde yerine getirmek zorundadırlar. Aksi takdirde kendisine emanet edilen, nefsi, ailesi ve emri altında bulunanlara zulmetmiş olurlar.

<sup>504</sup> Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, s. 66.

<sup>505</sup> Bilmen, *Dînî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, s. 71.

<sup>506</sup> Mâverîdî, *Edebü 'd-Dünyâ ve 'd-Dîn*, s.210.

<sup>507</sup> Müslim, “Sünen”; “İmâre” 5.

Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde bu konuda birçok emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. Kur’ân, sözde, konuşmada,<sup>508</sup> hükümde, yargılamada,<sup>509</sup> aile içinde,<sup>510</sup> ticârî ilişkilerde<sup>511</sup> başta olmak üzere, günlük hayatta adâletin en gerekli olduğu alanlardan örnekler verir.

Allâh Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*De ki, Rabbin adâleti emretti.*”<sup>512</sup> “*Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder.*”<sup>513</sup> Bu âyetteki adâlet kelimesine, kelime-i şehâdeti benimsemek, Allah’ın buyruklarını yerine getirmek, insanın içiyle dışının bir olması, insafî olmak, Allah'a ortak koşmaktan sakınmak gibi çeşitli anlamlar verilmiştir.<sup>514</sup> Ancak hemen bütün tefsirlerde yer alan ve bu âyeti “Kur’ân’ın en kapsamlı âyeti” olarak gösteren rivayetlerin de işaret ettiği gibi buradaki adâlet kavramının, yukarıda sıralanan anlamların hepsini kuşattığı, bununla birlikte sosyal içeriklerinin daha da önemli olduğu anlaşılmaktadır.<sup>515</sup>

Sosyal hayat, zorunlu olarak fertler arasında ortak münasebetler kurulmasıyla gerçekleşir. Ancak bu ilişkilerin, hem Allah’ın irâdesine ve rızâsına, hem de insanların iyiliğine uygun olarak sürdürülebilmesi için öngörülen şartların başında adâlet gelir. Bu nedenle adâlet, yalnız ahlâkî bir erdem değil, aynı zamanda hukukun da en temel ilkesi ve bütün yasalarda gözetilmesi gereken amaçtır.<sup>516</sup>

Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Adâleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adâletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükerek (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”<sup>517</sup> Bu âyetlerde, adâletin sadece müslüman olanlara değil, kültür, bilgi, makam, cinsiyet, ırk, dil ve din farkı gözetmeksizin bütün insanlara, sadece insan oldukları için, aynı değer ve ölçüde uygulanması emredilmiştir. “Adâleti tam yerine getirerek, Allah için şahitlik edenler olma ifadesi, sadece adâleti yerine getirmek değil, haksızlığı ortadan

<sup>508</sup> el-En’âm 61/152.

<sup>509</sup> en-Nisâ; 4/58; el-Mâide; 5/42.

<sup>510</sup> en-Nisâ 4/3.

<sup>511</sup> el-En’âm 6/152; Hûd 11/84; el-İsrâ 17/35.

<sup>512</sup> el-A’râf 7/29.

<sup>513</sup> en-Nahl 16/90.

<sup>514</sup> Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 162,163.

<sup>515</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, III, 380.

<sup>516</sup> Karaman, vd., *Kur’ân Yolu*, III, 381.

<sup>517</sup> en-Nisâ 4/135.

kaldırıp, yerine adâleti ve hakkı getirmek için, adâletin koruyucusu olma yükümlülüğünü de ifade eder.<sup>518</sup>

Sonuç olarak, adâletin yönetimde, muhakemelerde, insanlar arası ilişkilerde, kısacası toplumda tam anlamıyla uygulanması zorunludur. Yoksa, insanların mahkemelere, devlete hatta fertlerin birbirlerine olan güveni kaybolur. Adâletin olmadığı cemiyetlerde insanlar, kendilerini koruma ve haklarını elde etme peşine düşecekleri için anlaşmazlıklar, huzursuzluklar ve kargaşalar çıkacaktır. Bunun sonucunda da, toplumsal isyanlar, kan davaları, zulüm, anarşi ve terör topluma hâkim olacaktır.

## 5. “ÂDÂB-I MUÂŞERET” KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLECEK EMİRLER

Edep, her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terimdir.<sup>519</sup> Toplum fertlerinin yaşayış ve karşılıklı münasebetlerine genel ve ortak bir tarzda hâkim olan ve aksine davranışların yerine göre ayıp, terbiyesizlik, edepsizlik sayılarak kınandığı, ahlâkî ve ictimaî kuralların bütününe hukukta umûmî âdâb denir.<sup>520</sup>

İslâm, toplumu düzenleyen hukûkî, ahlâkî prensiplerle birlikte, beşerî ilişkilerde uyulacak şekil ve ölçüleri ortaya koyan prensipler getirmiştir. Bu prensipler, şahsî, toplum içerisinde saygı ve hürmete lâyık kılan davranış şekilleridir. Allah ve Rasûlüne karşı görev ve sorumluluklarımızı yerine getirirken uymamız gereken edep ve davranışlarımız olduğu gibi, karı-koca, ebeveyn-çocuklar, öğretmen-öğrenci, amir-memur, işçi-işveren... ilişkilerinde, kısaca tüm insanlar arası ilişkilerde ve yeme, içme, giyinme vb. hayatın her alanında uyulması gereken nezâket ve görgü kuralları vardır. Hadislerde, rastladığı zaman din kardeşine selâm vermek, dâvete icâbet etmek, hasta ziyareti yapmak, cenazede bulunmak, küskünlüğe, dargınlığa, düşmanlığa son vermek, sıra-ı rahim yapmak, dargın iki müslümanın arasını bulmaya çalışmak, insanların kusurlarını araştırmamak, büyüklere hürmet ve saygı, herkese karşı tatlı dilli, güler yüzlü olmak... gibi, insanlar arası ilişkilerde bağları kuvvetlendiren birçok güzel emir ve tavsiyelere rastlarız. Bütün bu emirlerin toplum düzeni açısından çok faydaları vardır.

<sup>518</sup> Mevdûdî, Tefhîm, I, 415.

<sup>519</sup> Mustafa Çağrı, “Edep” *DİA*, X, 414.

<sup>520</sup> Uysal, *İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü*, s.34.

Kur’ân’a baktığımızda da beşerî ilişkilerde dikkat edilmesi gereken durumların açıklandığını görüyoruz. Örneğin, *“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”*<sup>521</sup> meâlindeki ayete baktığımızda, hoşgörülle davranma, konuşurken yumuşak üslup kullanma, hataları affetme gibi beşerî ilişkilerde çok mühim olan davranışlara teşvik edildiğini görüyoruz. Çünkü kaba ve katı kalpli bir kimse başka bazı erdemlere sahip olsa da muhataplarında nefret uyandırır; insanlar böyle bir kimseyi dinlemek istemezler veya onun arkadaşlığına katlanamazlar. İslâm gibi evrensel bir mesaj getiren, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan<sup>522</sup> ve yüce bir ahlâk üzere bulunduğu bildirilen<sup>523</sup> bir Peygamber’in bu kötü vasıfları taşıması düşünülemez. Uhud savaşı ile ilgili olan bu ayetin analizi yapıldığında, ilahî rahmetin yumuşak davranmayı gerektirdiğini, doğru şeyler söylene bile, kaba ve katı davranışın itici olduğunu, affetmenin erdemlilik olduğunu ve müslümanların hata yaptıklarında bağışlanmaları için dua edilmesi gerektiğini anlıyoruz.<sup>524</sup>

Toplum içerisinde insanları birbirlerine yakınlaştıran, kaynaştıran hususlardan biri olan selamlaşma da, çok yerde hadislerde teşvik edildiği gibi<sup>525</sup> yine Kur’ân’da da emredilmiştir. İslâm toplumu içinde selâmı yaymak, hem Allah Teâlâ’nın emri ve hem de Hz. Peygamberin sünnetidir. Hz. Allah Nisâ Sûresi 86. âyette de şöyle buyurur: *“Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha iyisiyle selam verin veya aynıyla karşılık verin...”* Yine Nûr Sûresi 27. ayette de şöyle buyrulur: *“Ey inananlar! Evlerinizden başka evlere izin almadan, seslenip sahiplerine selam vermeden girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu, sizin için daha iyidir.”* Bu âyetlerden selâmı yaymanın bir Allah emri olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, selâmı yaymak, insanlar arasında dostluk, sevgi ve barışın yaygınlaştırılması, müslümanların kalplerinin birbirlerine ısındırılması bakımından son derece önemlidir. O halde, İslâm toplumunda bütün müslümanlarla sevgi, saygı ve samimiyet duygularının geliştirilebilmesi için, karşılıklı olarak selâm verip-almak gereklidir. Ayrıca Kur’ân, insana, bu ayette de ifade edildiği gibi, başkalarına ait olan yerlere girerken dikkat edeceği hususları hatırlatıyor. Çünkü meskenler, oturma yerleri tecavüzden ve her türlü

<sup>521</sup> Âl-i İmrân 3/159.

<sup>522</sup> el-Enbiyâ 21/107.

<sup>523</sup> el-Kalem 68/ 4.

<sup>524</sup> Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, IV, 442-444.

<sup>525</sup> Buhârî “İman” 6-20; Müslim, “İman” 93; Tirmizî, “İsti’zân” 20; Ebû Davûd, “Edeb” 133.

edepsizlikten korunmalıdır. Hiç kimsenin evinde güven ve huzuru bozulmamalı ve oralara edep ve usulü ile girilmelidir ki, bu da farketirme ve selam iledir.<sup>526</sup> M.Esed, bu yasaklamanın, kötü zan ve söylentilere karşı bireyleri korumaya mâtuf bir tedbir niteliği taşıdığını ve en geniş anlamıyla, kişilerin özel ve âilevî hayatlarının mahremiyetini, dokunulmazlığını ifade ettiğini söyler.<sup>527</sup> Nûr Sûresi 29. ayette de, terkedilmiş binalara izinsiz girilebileceği de belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda âyetteki bu ruhsata dayanılarak han, hamam, otel, lokanta, dükkân gibi umuma açık mahaller de izinsiz girilebilecek yerler arasında gösterilir. M. Esed, ayette geçen, “*içlerinde sizin için yararlı şeyler bulunan meskun olmayan evler*” ifadesinden, han, hamam, dükkan, resmî daire gibi az ya da çok kamu yararına açık bina ve mahallere ve bir de belki terk edilmiş eski yapılara, harâbelere işaret edilmektedir, der.<sup>528</sup> Ayrıca, Nûr sûresinin 58-63. âyetlerinde ise ev içinde, kadın erkek, genç yaşlı ayırımı yapılmaksızın bütün aile fertleri için geçerli olan bir düzenleme de, özel odalara giriş çıkışla ilgili meseledir. Bu ayetlerde, aile fertlerinin birbirlerinin odasına uygunsuz zamanlarda izinsiz girmeleri kesinlikle yasaklanmıştır.<sup>529</sup> Kur’ân-ı Kerîm’de, İlgili âyetlerde, insanî ilişkilerin sağlıklı yürütülebilmesi için öngörülen ahlâk kuralları çerçevesinde bir yere girmek için izin isteme (istîzan) konusuna özel bir önem verildiği görülmekte, ve bu konuda hükümler yer almaktadır.

Sonuç olarak, bir toplumda, âdâba riâyet edilmiyorsa, orada ahlâkın varlığından söz edilemeyeceği gibi; âdâb-ı muâşeret ve iyi ahlâka önem verilmeyen toplumlarda hukuka saygı, nizam ve intizamdan bahsetmek de mümkün değildir. Bundan dolayı, en son ve mükemmel din olan İslâm, misâfirperverlikten bayram törenlerine; sosyal yardımlaşmadan, insanların birbirini sevip saymalarına; ferdî hayattan, sosyal hayatın çeşitli yönlerine varıncaya kadar cemiyet hayatında gerekli olan her türlü muâşeret esaslarını ortaya koymuştur.

---

<sup>526</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 3498.

<sup>527</sup> Esed, *Kur’ân Mesajı*, II, 711.

<sup>528</sup> Esed, *Kur’ân Mesajı*, II, 712.

<sup>529</sup> Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 164-165.

## SONUÇ

Kur'ân, belli bir topluluğa, belli bir zamana ait olmayıp, özelde inananlara, genelde de bütün insanlığa hitap eden evrensel bir kitaptır. Kur'ân'ın hedefi; insanlığı yanlış düşünce ve davranışlardan kurtarıp, erdemli fertler yetiştirmek ve böyle fertlerin oluşturacağı toplumlar meydana getirmektir. Kur'ân, bunu sağlamak için de öncelikle iman temelli bir alt yapı oluşturmuş, bunun üzerine de ahlâkî ilkeler barındıran emir ve yasakları inşâ etmiştir. Kur'ân, hem fertlerin hem de fertlerin oluşturduğu toplumun ihtiyaç duyduğu ahlâkî esaslara vurgu yapmıştır. İnsan, toplum dediğimiz sosyal bir çevre içerisinde doğar, yaşamını sürdürür ve ölür. İnsanın da yaşamış olduğu toplumun kurallarına uyum göstermesi kaçınılmazdır. İslâm, insanda olan bazı ahlâkî zâfiyetleri tedavi edip, insanı güzel davranışlara yöneltecek hükümleri getirmiştir. Bundan başka İslâm yerleştirdiği ahlâk ile bir taraftan fertlerin dînî, şahsî, ailevî ve sosyal yaşantılarında uymaları gereken bir takım kanun ve kâideler getirmiştir. Tüm bunlardan anlıyoruz ki Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri yeryüzünde ahlâkî temellere dayanan, huzurlu toplumsal bir düzen kurmaktır. Kur'ân, bazen toplumsal düzeni bozan, günahları topluca işleyen geçmişte yaşamış bazı kavimlerin helâkinden bahsetmekte ve insanları ibret almaya çağırmaktadır.

Kur'ân her şeyden önce imana ve ahlâka önem vermekte olup, hukuku da bu iki temele oturtmaktadır. İman ve ahlâk, insanın akıl, irade ve vicdanını eğitmekte, ayrıca insanın zararlı yönlerini ıslah etmenin yollarını göstermektedir. Bunun dışında insanların dînî, şahsî ve sosyal yaşantılarında uymaları gereken birtakım hukûkî müeyyideler getirmektedir. İnsan, temelini ahlâkın oluşturduğu bu ilâhî hükümlere tâbî olarak, iyi bir fert olacak ve topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirecektir.

Kur'ân, toplum düzenini sağlamak için öncelikle Zarûriyyât-ı Hamse olarak adlandırdığımız ilkelere çok önem vermiştir. Bunlar; dinin korunması, canın korunması, malın korunması, neslin korunması, aklın korunması gibi hususlardır. Bu ilkelere özetle değinmeden önce şunu belirtelim ki Kur'ân'da bu hususlarda insanlara yöneltelen emir ve

yasakların muhakkak ki ahlâkî boyutları vardır. Bu bağlamda, Kur’ânda hukûkî hükümler içeren ayetleri ahlâkî unsurlarından ayrı düşünemeyiz. Bir diğer ifadeyle, İslâmî hükümlerin tamamının dînî-ahlâkî özellikleri de içinde barındırdığını söyleyebiliriz. Örneğin, “Neslin korunması” İslâm’ın çok önem verdiği temel değerlerden biridir ve bu değeri korumayı olmazsa olmaz unsurlardan kabul etmiştir. Bu değeri korumak için, evliliği teşvik etmiş, zinâ ve ona götüren yolları yasaklamış ve hakkında belirli hukûkî cezalar tesbit etmiştir. Zinânın yasaklanmasındaki temel etken, hukûkî olduğu kadar, belki ondan daha ziyade ahlâkî bir özellik arzeder. Yine insana karşı yapılan asılsız zinâ isnadına karşı “hadd-i kazîf” belirlenmiştir ki, isnat edilen zinâ suçu, dört güvenilir kişinin tanıklığı ile belgelenemezse, bu yapılan davranış, iftira sayılmış ve seksen sopalık bir ceza öngörülmüştür.<sup>530</sup> Bu cezanın gerekçesi, temel olarak ahlâkî bir anlayışa dayanır. Bu cezanın hareket noktası, hukûkî olmaktan ziyade ahlâkîdir. Nitekim diğer hukuklarda, iftira bir onur kırıcı davranış olarak, kişinin özellikle mânevî hayatına yönelik bir saldırı kabul edilse de, zinâ iftirasına bakışı ve ona verdiği cezada temel gerekçesi ahlâkî esaslara dayanmaz. İslâm, herşeyden önce bir din olduğundan dolayı, iman edenlere yüksek ahlâkî değerleri benimseyip yaşamayı öğütler, onları bu hususta sıkça uyarır ve yönlendirir. Bu saydığımız gerekçeler sebebiyle beşerî hukuklarda, hukukçular tarafından dile getirilen hukuk-ahlâk ayrımının, Kur’ân mesajı açısından çok mümkün olmadığı kanaatine vardık. Çünkü Kur’ân’ın başlıca hedefi, toplumun ıslâhı olup, bunun yolu da ahlâklı fertler yetiştirmektir. Ayrıca hukukun beslendiği kaynak ahlâktır ve meşrûiyetini ondan alır. Tüm bunlar göstermektedir ki, ahlâkî olanla hukûkî olan birbirinden ayrılamaz.

Ahlâk kuralları, sorumluluklarının bilincinde olan insanın şahsiyetini etkileyecektir. Ahlâk kuralları, bir kişiye sabır, doğruluk, cömertlik, tevâzu, emanete sahip çıkma bilinci... gibi daha birçok olumlu kişilik özellikleri kazandırmasının yanında, o kişiyi yalancılık, iftira, gıybet, haset, emanete hıyanet... gibi olumsuz kişilik özelliklerinden koruyacaktır. Ahlâk’la iman arasında çok güçlü bir bağ vardır. Esâsen ahlâkın zayıf olması, imanın da zayıf olması anlamına gelir. Hatta iman olmadan üstün ahlâk elde edilemeyeceği gibi, iman da ancak yüksek ahlâkla kemâle erer. Göreve bağlılık, doğruluk, adâlet, şefkat ve hürmet, yardımlaşma gibi ahlâkî kaideler, ancak Allah’a ve Âhiret Günü’ne inanç ile desteklenirse devamlı olur. Çünkü imanın asıl amacı; insanı Allah’ın rızasına ulaştırmaktır. Bu da kişinin Allah’a karşı olan görevlerini en mükemmel şekilde yerine getirmesi ve Allah’ın yaratmış olduğu kullarına karşı şahsî ve ictimâî vazifelerini ifa

---

<sup>530</sup> en-Nûr 24/4.

etmesiyle mümkün olacaktır. Kul hakkını çiğnediği zaman Âhiret'te cezasını çekeceğine inanan bir insan, başkalarının hakkını yemekten çekinecek, ictimâî kurallara riayet edecek ve haksızlık yapmaktan korkacaktır. Bu sebeple, ahlâkın en sağlam temeli dindir ve din olmalıdır. Kur'ân'da, imanın yanı sıra ibadet etme ve güzel ahlâka sahip olma gereği birçok ayette ifade edilmiştir. Bu da Kur'ân'da ahlâk, iman ve ibadetin iç içe olduğuna işaret eder.

Kur'ân'da toplum düzenine yönelik yasaklara ve yasaklanma sebeplerine değinmek yerinde olacaktır. İslâm, insanın can güvenliğine, başka bir deyişle hayat hakkına büyük önem vermiş ve insan hayatının dokunulmaz olduğunu belirtmiştir. Kişinin yaşama hakkına tam bir saygı gösterilmesini sağlamak ve toplumun huzurunu temin etmek için de bir takım maddî ve mânevî yaptırımlar konmuştur. İslâm Dini'nin temel amaçlarının başında gelen “canın korunması” ilkesinin bir sonucu olarak kişinin haksız yere başkasını öldürmesi gibi, kendi canına kıyması yani intihar da kesin biçimde yasaklanmıştır.

İslâm, insanların ahlâk ve vicdanlarını terbiye edip, hırsızlığa ve bu yoldan elde edilen kazanca karşı çıkar. Bu suçun önüne geçmek için de birtakım maddî-mânevî tedbirler almıştır. İslâm, toplumun ahlâkını ve huzurunu bozacak olan suçlara karşı asla seyirci kalmaz. Toplumun ahlâkını ve huzurunu bozanları, cana, mala, namusa tecavüz edenleri cezasız bırakmayıp, maddî-mânevî cezalar getirir. Bunları cezasız bıraktığı takdirde toplum temelinden sarsılacak, ahlâk bozulacak, huzur kalkacak, aile yıkılacak, mal-mülk yok olacak, can emniyeti kalmayacak ve neticede toplum çok zarara uğrayacaktır. Toplumun bekâsı, ahlâkın devamı, ailenin selâmeti, mal ve can emniyetinin temini için İslâm, bu ve benzeri cezaî müeyyideleri getirmiştir. Bu fiilleri işleyenler cezalarını gördükleri takdirde, toplumun diğer fertleri bunlardan örnek alacaklar ve böyle bir fiili işlemekten şiddetle kaçınacaklar, toplum da kurtulmuş olacaktır.

İslâm; iffetsizlik ve hayâsızlık olarak vurgulanan zinâyı ve bu fiile götürücü unsurları da yasaklamış ve bu fiili işleyenlere şartları olduğu takdirde, maddî ve mânevî cezalar getirmiştir. Bu yasağın, başta nesebin sübûtu hususunda olmak üzere birçok maddî-mânevî hikmetleri vardır. Bu durum, İslâm'ın fuhşu önlemek için getirdiği hukûkî ve ahlâkî tedbirlerin önemini ortaya koymaktadır. Cinsiyet ahlâkı bakımından fuhuş ruhî sapıklıklara, zührevî hastalıklara ve kadın kişiliğinin en önemli unsuru olan iffetin kaybolmasına sebep olur. İffetin kaybolması kişinin toplum içinde şeref ve itibarını kaybetmesine, bu yüzden de başka ahlâkî kusurları yapabilecek hâle gelmesine yol açar. Ayrıca evli oldukları halde zinâ edenler, aile birliğine ve sadâkatine büyük darbe vermektedirler. Boşanmalar genellikle zinâ sebebiyle olmaktadır. Boşanma neticesinde de

özelikle çocuklar büyük bir boşluk ve sahipsizlikle karşı karşıya kalmakta ve suça itilmeleri kolaylaşmaktadır.

İslâm, toplum düzenine yönelik olarak, iktisadî hayatın düzenlenmesinde alın teri ve el emeğine önem verip, alış veriş helal, faiz ve tefeciliği haram kıldığı gibi, zararlı alışkanlıklardan olan içki, uyuşturucu, kumar gibi alışkanlıkları da yasaklamıştır. Örneğin, kumarın fertlere, aileye ve topluma çok zararları vardır. Kumar, ibadetlere engel olup, insanlar arasında kin, nefret gibi kötü duyguların ortaya çıkmasına neden olur. Kumar nedeniyle çoğu zengin aileler, fakir düşer. Kumara alışanların para ve servetlerini kaybetmelerinden dolayı intihar ettikleri dahi görülür. İçkinin zararları da sayılamayacak kadar fazladır. Kişinin utanma duygusunu kaldırdığı gibi aklî melekelerini de zayıflattığı için kişiyi ahlâksızlığa ve kötü işleri yapmaya sevkeder. Kişinin, öfkelenmesine ve insanlara zarar vermesine, hatta ailelerin yıkılmasına sebep olur. Diğer taraftan insanı, Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirmekten ve ibadetlerini yapmaktan alıkoyar. İnsanın, sorumluluklarını bilmesini sağlayan aklı ortadan kaldırdığı gibi, insanı kötü ve yalan sözler söylemeye sevkeder. İnsanın aklını tahrib ederek, bedenine zarar verip birçok hastalığa da neden olur ve ölümlere yol açar.

Kur'ân'da emanetlere ihanet etme, iftira, yalan ve yalancı şahitlik, haset, koğuculuk, gıybet gibi kötü huylar da yasaklanarak insanlar arasında ahlâk, güven ve huzura dayalı bir toplumsal düzen kurulması amaçlanmıştır. Tüm bu sayılan kötü huylar, insanlar arası ilişkileri zedeleyip insanların birbirine düşmesine neden olan ve toplumda huzuru yok eden hususlardır.

Kur'ân'da toplum düzenine yönelik emir niteliği taşıyan hususlar; doğruluk, toplumsal dayanışma, sabır, adâlet ve âdâb-ı muâşeret ilkeleri kapsamında değerlendirilecek emirlerdir. Sayılan bu ilkelere baktığımızda bu ilkelerle ilgili kavramların, Kur'ân'da çok geniş anlamlara sahip bir kullanım alanları olduğunu gördük. Biz de bu ilkelerin sınırlarını daraltarak toplum düzeniyle ilgili olan yönlerini ele aldık.

Kur'ân'da doğruluk; düşünce, söz, niyet, irade ve amelde doğruluk şeklinde ortaya çıkmıştır. Yeminlerin gereğini yapmak, verilen sözleri yerine getirmek, şahitlik yaparken doğru olmak, insanlar arası ilişkiler ve toplum düzeni açısından Kur'ân'da sıkça vurgulanmıştır. Toplumsal açıdan baktığımızda, sabrın çok önemli bir yönü, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Yapılan kötülüğe karşı sabretmek, hatta kötülüğe karşı iyilikle mukâbele etmek, Kur'ân'da bir erdemlilik olarak ifade edilmiştir.

Kur'ân'da toplum düzenine çok büyük faydalar sağlayan yardım anlayışının yaygınlaşmasıyla da fert ve toplum hayatında çok güzel sonuçlar ortaya çıkacaktır. İhtiyaç

sahipleri toplumsal yardımlaşma ve dayanışma sayesinde ihtiyaçlarının giderilmesiyle, fakirlik ve açlık gibi durumlardan dolayı düşebilecekleri kötü yollardan korunmuş olurlar. Yardım yapılarak topluma kazandırılan kişiler kin, haset, düşmanlık gibi kötü duygulardan kurtulur ve yardım yapanla yapılanlar arasında sevgiye dayalı bir ilişki meydana gelir.

Kur'ân'da toplum düzenine yönelik emirlerden biri olan adâletin, yönetimde, muhakemelerde, insanlar arası ilişkilerde, kısacası toplumda tam anlamıyla uygulanması zorunludur. Yoksa, insanların mahkemelere, devlete ve fertlerin birbirlerine olan güveni kaybolur. Adâletin olmadığı cemiyetlerde insanlar, kendilerini koruma ve haklarını elde etme peşine düşecekleri için anlaşmazlıklar, huzursuzluklar ve kargaşalar çıkacaktır. Bunun sonucunda da, toplumsal isyanlar, kan davaları, zulüm, anarşi ve terör topluma hâkim olacaktır.

## BİBLİYOGRAFYA

- ACAR, Mustafa, Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç yay., İstanbul, 1993.
- AFZALURRAHMAN, *Sîret Ansiklopedisi*, ( tr.Sabahaddin Belik, Cemil Çelepçi vd.), İnkılâb Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2003.
- AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılab kitabevi, İstanbul, ts.
- AKPINAR, Ali, “K.Kerim’de Hak Kavramı ve Seyehat Etme Hakkı”, *İslâmî Araştırmalar*, Ankara, 1998.
- AKSEKİ Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Nşr.,II. Baskı, İstanbul, 1968.
- \_\_\_\_\_ *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*,(nşr.Ali Arslan Aydın), Nur yay., 2. Baskı, Ankara, 1991.
- \_\_\_\_\_ *İslâm Dini*, Nur Yay., Ankara, 1983.
- APAYDIN, H.Yunus, Ali Bardakoğlu, vd., *İslâm ve Toplum(İlmihal )*TDV.Yay. Ankara, 2004.
- ARAL,Vecdi, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992.
- ARMAĞAN, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 5. Baskı, Ank. 2004.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*,I-XII, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1988.
- AYDIN Mehmet, *Din Felsefesi*, DEÜ İlahiyat Fak. Yay., İzmir, 1987.
- AYDIN, M.Zeki, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, Nobel Yay. Ankara, 2007.
- AYDIN, Ömer, Kur’ân-ı Kerîm’de İman-Ahlâk İlişkisi, İşaret Yay., İstanbul, 2007.
- BABANZÂDE, Ahmed Naim, *İslâm Ahlâkının Esasları*, TDV.Yay., Ankara, 1993.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hak”, *DİA*.
- \_\_\_\_\_ “Hırsızlık”, *DİA*.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, I-XXI, Bayraklı Yay. 3. Baskı, İstanbul, 2008.
- BELİK, İzzeddin, *Ayet ve Hadislerle İslâmî Hayat*, (tr.Vecdi Akyüz vd.), İklim yay.İstanbul,1992.

- BERTRAND, Alexis, *Ahlâk Felsefesi*, (tr. Hayrani Altıntaş), Akçağ yay., 2. Baskı, Ankara, 2001.
- BİLGE, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.
- BİLMEN, Ömer Nasûhî, *Dînî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, Bilmen Yay., İstanbul, 1967.
- \_\_\_\_\_ *Hukûk-u İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul, ts.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Terceme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- CERTEL, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yay., 1. Baskı, Ankara, 2003.
- ÇAĞIL, Orhan Münir, *Hukuk ve Hukuk İlmine Giriş*, I-II, İstanbul, 1966.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, Ensar Nşr. IV. Baskı, İstanbul, 2006.
- \_\_\_\_\_ “Ahlâk”, *DİA*.
- \_\_\_\_\_ “Edep”, *DİA*.
- \_\_\_\_\_ “Haset”, *DİA*.
- \_\_\_\_\_ “İhsan” *DİA*.
- \_\_\_\_\_ “İnfak” *DİA*.
- \_\_\_\_\_ “Kibir”, *DİA*.
- ÇİFTÇİ Adil, *Fazlur Rahman İle İslâmı Yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2000.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Âgah, *İslâm’da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi*, DİB. Yay., Ankara, 1990.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşr., İstanbul, 2005.
- DOĞAN, Lütfi, *Toplumsal Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler*, DİB. Yay., VI. Baskı, Ankara, 2000.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., 1996.
- DÖNMEZ, İ. Kâfi, “Örf”, *DİA*.
- DRAZ, M. Abdullah, *Kur’ân Ahlâkı*, (tr. Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- \_\_\_\_\_ *Kur’ân’a Giriş*, (tr. Salih Akdemir), Kitâbiyât, 2. Baskı, Ankara, 2006.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, *Din Birey ve Toplum*, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş’as Sicistânî, I-V *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- ed- DİHLEVÎ, Şah Velîyullah, *Huccetullahi’l-Baliğa*, (nşr. Muhammed Şerif Sukker), Dâru İhyâi’l-Ulûm, 2. Baskı, Beyrut, 1992.
- \_\_\_\_\_ *İslâm Düşünce Rehberi*, (tr. Mehmet Erdoğan), Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2003.

- el-BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut 1988.
- el-BUHÂRÎ, el-İmam Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-VI, Dâru İbn Kesir, Beyrut, ts.
- el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, Mısır, 1971.
- el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-sihâh*, I-VI, (nşr. Ahmed Abdulğafur Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, h.1399.
- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi'l-Usûl, İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, (tr. Yunus Apaydın), I-II, Kayseri, 1994.
- \_\_\_\_\_ *İhyâ-u Ulumi'd-dîn*, I-IV, (tr. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay. İstanbul, 1974.
- \_\_\_\_\_ *İhyâu Ulumi'd-Din*, I-IV, Mısır, H.1302.
- el-HİCÂZÎ, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, (tr. Mehmet Keskin,) I-V, İlim yay., İstanbul, ts.
- el-İSFEHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed Râğîb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.
- el-KARDÂVÎ, Yusuf, *İslâm Hukuku Evrensellik –Süreklilik* (tr. Yusuf Işıcık, Ahmet Yaman), Marifet Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, Eser Kitabevi, Ankara, 1979.
- el-MÂVERDÎ, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed, *Edeb'üd-Dünyâ ve'd-Dîn* (tr. Ali Akın), Temel Yay., İstanbul, 1998.
- el-MÜSLİM, Müslim b. Haccâc Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, Sahîhu-Müslim (thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâkî), I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen, *Kur'ân ve Sünnette İtikat, İbadet ve Güzel Ahlâk*, (tr. M. Ali Seraceddin), Risale Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2007.
- ERDEM, Hüsameddin, *Ahlâka Giriş*, Günay Ofset, Konya, 1994.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- er-RÂZÎ, Muhammed b. Ömer Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XVI, Mısır, 1938, Cilt VI.
- ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (tr. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İşâret Yayınları, İstanbul, 1999.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Ravâi'u'l-Beyân Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, I-II, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut, h.1395.

- eş-ŞÂTİBÎ, Ebû İshak İbrahim, *el-Muvâfakât fî Usûli 'ş-Şerîa*, (Nşr. Abdullah Draz), I-IV, Lübnan, ts.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tef-sîr*, I-V, 2. Baskı, Kâhire, 1964.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhibbüddîn Ebu'l-Fazl Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l Arûs*, I-XII, Mısır, h.1306.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenz'il ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- FAHRÎ, Mâcid, *İslam Ahlâk Teorileri* (tr. M.İskenderoğlu, A. Arkan), Litera Yay., İstanbul, 2004.
- FAZLURRAHMAN, *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, (tr. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004.
- \_\_\_\_\_ *Ana Konularıyla Kur'ân*, (tr. Alparslan Açıkgenç), Fecr Yay., Ankara, 1993.
- FİLİZ, Şahin , *Ahlâkın Aklî ve İnsânî Temeli*, Çizgi Yay., 1998.
- FÎRUZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İst. 1980.
- GÖKMENOĞLU, H.Tekin, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, TDV. Yay., Ankara, 1996.
- GÖLCÜK, Şerafettin, *Din ve Toplum*, Konya, 2000.
- GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ankara, 1986.
- GÜLER, İlhamî , *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003.
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlâk Psikoloji ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, (tr. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1961.
- HEİMSOETH, Heinz, *Ahlâk Denen Bilmece*, (tr. Necmi Uygur, İ.Ü.E.F. yay., 2. Baskı, İstanbul, 1978.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V. yay., 2. Baskı, Ankara, 1996.
- IŞICIK, Yusuf, *Kur'ânı Anlamada Temel İlkeler*, Esra Yay., Ankara, 1997.
- IŞIK, Emin, *Kur'ân'ın Getirdiği*, Hareket yay., İstanbul, 1974.
- İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el Muharrem'l-veciz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut, 1413.

- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, *Mukaddime*, (tr. Süleyman Uludağ), I-II, Dergah yay., İstanbul 1988.
- İBN KESÎR, Ebu'l Fidâ' İsmail b.Ömer, *Tefsîru'l- Kur'ân'il-Azîm*, I-IV, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1388.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid, Sünen (th. Muhammed Fuat Abdü'l-Bâkî), I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İBN MANZÛR, Ebû'l- Fazl Muhammed b. Mukrim el-İfrikî, *Lisânü'l- Arab*, Beyrut, 1990.
- İBN MİSKEVEYH, *Ahlâkî Olgunlaştırma*,(tr. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1983.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebûbekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, I-IV,(thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İNAN, Yusuf Ziya, *Ahlâk Nizamında Din*, Çağdaş yay., İstanbul, 1964.
- İZUTSU, Toshikiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar yay.,2. Baskı, İstanbul, 1991.
- KANDEMİR, M.Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkî*, Nesil yay. 2.baskı, İstanbul, 1980.
- KARAMAN, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*,I-III, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul, 1999.
- \_\_\_\_\_ *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yay., İstanbul, 2006.
- \_\_\_\_\_ *İslam Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul,1992.
- \_\_\_\_\_ vd., *Kur'ân Yolu*, I-V, DİB. Yay., Ankara, 2004.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur'ân'da Ahlâk Psikolojisi*, Yalnızkurt yay., İstanbul, 1997.
- KERİMOĞLU, Yusuf, *Fikhî Meseleler*, I-II, Ölçü Yay., İstanbul, 1982.
- KILIÇ, Muharrem, *Teorik Ve Pratik Yönleriyle Ahlâk*, Dem Yay., İstanbul, 2007.
- KILIÇ, Recep, *Ahlâkın Dînî Temeli*, TDV.yay.,4. Baskı, Ankara 2003.
- \_\_\_\_\_ *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, TDV.Yay. 5. baskı, Ankara, 2006.
- KILLIOĞLU, İsmail, *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, İFAV yay., İstanbul, 1988.
- KIRCA, Celal, *Kur'ân-ı Kerimde Fen Bilimleri*, Marifet yay., İstanbul, 1984.
- KİRAZ, Celil, *Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri*, Emin Yay., Bursa, 2007.
- KÖSE, Saffet *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İFAV, İstanbul, 1997.

KUTUB, Muhammed, *İslâmda Fert ve Cemiyet*(tr. Mehmet Süslü), Hikmet Yay., İstanbul, ts.

KUTUP, Seyyid , *Fî Zılâli'l-Kur'ân*,(tr.M.Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ.Hakkı Şengüller), I-XVI, Hikmet Yay., 3. Baskı, İstanbul, ts.

KÜÇÜK, Ahmet, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma*, Beyan Yay., İstanbul, 2007.

MÂLİK, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvattaa* (th., Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî), I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Mısır, ts.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*,(tr. M. Han Kayani, Yusuf Karaca vd), I-VII, İnsan Yay., İstanbul, 2006.

MİKDAT, Yalçın, *İman ve Ahlâkın Hayati Değerleri*, Hikmet yay., İstanbul, 1981.

MİRAS, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*,I-XII, DİB Yay., 3.Baskı, Ankara, 1973.

MUTAHHARÎ, Murtaza, *Ahlâk felsefesi*,(tr. M.Recai Elmas), Akademi Yay., İstanbul, 1990.

OKUMUŞ, Ejder, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002.

ÖZALP, Ahmet, “Hased”, *ŞİA*.

ÖZDEMİR, Ö., M. Acar, *Sos.Bil. Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 1993.

ÖZSOY, Ömer, İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yay., Ankara, 1997.

PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.s,39.

\_\_\_\_\_ *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Yay., İstanbul, 1993.

PEKCAN, Ali, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi*, Rağbet yay., İstanbul, 2003.

SENA, Cemil, *İnsanlar ve Ahlâklar*, Okat yay., İstanbul, 1970.

ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*(tr.İ.Kâfi Dönmez),TDV.Yay., 4.Baskı, Ankara, 2000.

ŞAFAK, Ali, *Mezhepler arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, Erzurum, 1977.

ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., 2.Baskı, İstanbul,2001.

TABBÂRA, Afif A.,*İlmin Işığında İslâmiyet* (tr. Mustafa Öz), Kalem yay., 2. Baskı, İstanbul, 1981.

TÂHİR B. ÂŞÛR, Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, 1984.

TOKSARI, Ali, “Emanet”, *DİA*.

TOPRAK, Gölcük, Şerafettin, *Kelam*, Tekin Yay.,5.Baskı, Konya, 2001.

TURGUT, Ali, *Kur'ân-ı Kerim'de Ahlâk Esasları*, Şamil yay., İstanbul, 1980.

UDEH, Abdulkadir, *et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, 10. Baskı, Beyrut, 1989.

- ULUDAĞ, Süleyman, *İslâmda Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay., 10. Baskı, Ankara, 2006.
- UYSAL, Halil, *İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü*, Uysal Yay., Konya, 1996.
- UYSAL, Veysel, *Psiko-Sosyal açıdan Oruç*, T.D.V. yay., Ankara, 1994.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, İÜEF Yay., İstanbul, 1946.
- WATT, W.Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*,(tr. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.
- YAMAN, Ahmet, “ Kur'ân'da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk” *Marife Dergisi*, Konya, 2006, sayı: 1.
- YILDIRIM, Celal, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir, 1986.